

249 164

5 кн. VI.

Т. LXVIII.

О ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

виходить у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG

REDIGIERT VON

MICHAEL HRUŠEVSKÝJ.

XIV Jahrgang.

1905, VI B.

B. LXVIII.

Наказом Наукового Товариства імени Шевченка

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

—†— Вийшло 24/ХІІ с. с. 1905. —†—

Рік XIV.

Р. 1905 кн. VI.

Т. LXVIII.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

виходять у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG

REDIGIERT VON

MICHAEL HRUŠEVŠKYJ.

XIV Jahrgang.

1905, VI B.

B. LXVIII.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під надзором К. Беднарського.

Вийшло 24/XII с. с. 1905.

НБ ПНУС

249164

249164

Зміст LXVIII тому.

1. Святий Климент у Корсуні, причинки до історії староруської легенди, написав Др. Іван Франко. XII. Память про св. Климента в зах. Європі. Додатки. (Кінець) . . . . . с. 281—310
2. Угорський король Матвій Корвін в славянській усній словесности, розбір мотивів зв'язаних з його іменем, написав Зенон Кузеля. VI. Матвій Корвін у Словінців (Далі буде) . . . . . с. 55—82
3. Короледворська рукопись в перекладі Маркіяна Шашкевича (текст з поясненнями й замітками автора), подав Михайло Тершаковець . . . . . с. 1—43
4. Miscellanea: а) Варіант байки Хмельницького, под. Ів. Крипякевич; б) Володимир Лесевич — Іван Рудченко (некрольогічні замітки), в) Аристарх Крижановський (некрольог), написав М. Грушевський . . . . . с. 1—9
5. Наукова хроніка: Огляд часописей за р. 1904 (реєстр обговорених часописей на с. 39 Бібліографії). . . . . с. 1—40
6. Бібліографія (рецензії й справоздання) (реєстр обговорених праць на с. 41) . . . . . с. 1—42

Inhalt des LXVIII Bandes.

1. Der heilige Klemens im Chersonesus. Beiträge zur Geschichte der altrussischen Legende, von Dr. Ivan Franko XII. Tradition über den hl. Klemens in Westeuropa. Zusätze (Schluss) . . . . . S. 281—310

БІБЛІОТЕКА
 Івано-Франківського
 педагогічного Інституту
 Inv. 249164

2. Der ungarische König Mathias Korvin in der slavischen Volksdichtung. Eine Analyse der mit seinem Namen verbundenen Motive, von Zeno Kuzela, VI. M. Korvin bei den Slovenen (Fortsetzung folgt) . . . S. 55—82
3. Die Königinhofer Handschrift in der Uebersetzung von Markian Šaskevyc, mit seinen Erklärungen und Bemerkungen, mitgeteilt von Michael Teršakovec . . . . . S. 1—43
4. Miscellanea von I. Krypjakovyč und M. Hrusevskyj . . . . . S. 1—9
5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1904 (Register siehe S. 39 der Bibliographie) . . . S. 1—40
6. Bibliographie (Register der Publikationen siehe S. 41) . . . S. 1—42

Inhalt voriger Bände (deutsch) siehe den ersten Band jedes Jahrganges.

Свѣтій Климент у Корсуні.

Причинки до історії староруської легенди.

Написав *Др. Іван Франко.*

XII. Память про свв. Климента в західній Європі.

Моя тема в головному вичерпана. Еволюція Климентової легенди на сході кінчить ся в IX віці; його культ переживає сю еволюцію ледво на 3—4 столітя, щоб потім загаснути і зберегти ся хіба в неясних устних та книжкових ремінісценціях. Дати повний образ розвою й еволюції сеї легенди на заході Європи не входить у мою задачу і перевищає мої сили — не тому, щоб матеріал був тут такий багатий та скомілкований, але радше тому, що він скупий, розсипаний по різних краях і для того тяжко його зібрати та зложити в якусь цілість. Щоб одначе й сеї теми не лишити нетиканою, подаю тут те, що міг зібрати, від разу признаючи ся, що се матеріал дуже уривковий і далекий від повноти, що отже й мої висновки, роблені на його підставі, далеко не певні і вимагають нової провірки на основі матеріалу повнішого, ніж мені була змога зібрати.

Сказавши по правді, еволюція легенди про свв. Климента також на заході Європи кінчить ся з IX віком. Принесене Климентових мощий до Риму було фактом сензаційним і власне до нього навіязує та одинока нова парість легенди, звязаної з іменем свв. Климента, яку передали нам літописні записки.

В літописі Бенедиктинця Івана Берарді, що починаєть ся роком 866, а кінчить ся 1182¹⁾, говорить ся про засноване

¹⁾ Вона надрукована в збірці Muratori, Rerum Italicarum scriptores, t. II, pars II, вид. 1726 р.

німецьким цісарем Людовіком II монастиря Casa aurea на острові Пескієрі (Piscaria). Берарді оповідає, як Людовік, почувши, що Калябрійці та Апулійці задумують поветати на Римлян, зібрав військо, перейшов Альпи, а дійшовши до Пескієри, insulam delectabilem, cui nomen est Casa aurea, undique aquis cinctam invenit¹. Щоб упросити в Бога успіх для свого оружя, він засновує там монастир з церквою сьв. Трійці. І справді його оружю пощастило, в триумфі він вертає до Риму, де його витає папа Адріян, той сам, що недавно витав Константина і Методія. Імператор задумує свою нову церков украсити мощами якогось сьвятого або мученика; в тій цілі скликає всіх архієпископів, єпископів і вельмож і просить у них поради. „Et dum ad haec — пише Берарді — singuli titubarent, nescientes quid responderent ei, accessit quidam veteranus antistes, studiosus valde in sanctis scripturis et sanctorum martyrum plenarie gesta cognoscens, qui clara voce dixit Imperatori: „Imperator auguste, cui Deus tantam contulit gratiam, ut quae ipse in coelis praedestinat, per te¹) operetur in terris, consilium, quod requiris, ab homine tibi non potest dari. Immo ipse Deus, cujus nutu insulam elegisti, quae revera alter paradiscus potest dici, ipse talem tibi elegit protectorem, qui in aquis vitam pro Christo fuderit, si tua celsitudo ad hunc perquirendum voluerit inclinari“. Cui Imperator: „De quo, pater scientissime, loqueris?“ „De Clemente, — respondit senex ille, — qui successor exstitit Petri apostoli, qui huic Romanae praesidens ecclesiae apostolum totius Galliae Dionysium delegavit, qui noviter repertus et ad hanc urbem per quendam philosophum nomine Constantinum delatus, tuae a Deo praedestinatiscus est custos ecclesiae: ut qui in aquis pro Deo spiritum exhalavit, demersos in aquis Piscarienses²), ne pereant, liberare possit“. Людовік розвідує все пильно про сьв. Климента, потім скликає всіх кардиналів, розвідує у кожного з окрема, хто був сьв. Климент, де й як віднайдений, і просить їх, аби вставили ся за ним із його просьбою до папи. Одержавши їх запевнене, імператор „accersitis primatibus suis cum archiepiscopis et principibus totius Urbis accessit ad papam. Hadrianus quidem II papa ille vocabatur, qui beatum Clementem suscepit a philosopho, postea dedit regi Ludovico“. Імпе-

¹) В друку хибно: per se.

²) В друку чомусь Piscariensibus.

ратор просить і благає папу, щоб дав йому мощі сьв. Климента: „ut mihi Deus clemens efficiatur, Clementem requiro“. Папа заявляє, що не може дати йому того, кого просить, бо се залежить від усього клиру й народа, „quibus nolentibus aliquid pretiosum non possum praebere alicui“. Імператор обертається до клиру й народа, і всі радо вволяють його просьбі. Тоді пристає й папа і дарує йому „corpus beati Clementis et praesulis, qui jussu Trajani imperatoris in mare demersus fuit et nobis volente Deo redditus“, додаючи ще з власної охоти реліквії сьв. Петра й Павла. На розказ папи принесено тіло сьв. Климента і передано імператору, „qui frangens illico vas, in quo erat positum, traxit singulatim omnia ossa ejus, et ne aliquid deesset diligenter aspiciens, involvit totum corpus in pretioso pallio, deinde posuit in vasculo, quod ipse rex secum habebat factum de alebastro“. По кількох днях відправивши всякі набоженства імператор з великою процесією і з папою вирушив до нової домівки. До процесії пристає незлічена сила народу. А коли дійшли до острова Пескієри, що зі всіх боків облитий глибокими водами, сказав цісар Людовік: „Щоб ми могли в якімось місці похоронити тіло блаженного Климента, треба помочи Спасителя. Отжеж благаймо Того, що все може, щоб оказав нам сьогодні в вашій присутности, чи справді сей ось — Климент, той сам, що вкинений у морську безодню знайшов там мармуровий храм збудований ангельськими руками. Коли се той сам, нехай Бог покаже нам таким способом, аби сей мул, що несе його, пішов сухим копитом через середину хвиль і без людського проводу дійшов до місця, в якому ми ухвалили похоронити його з почетом“. Коли се сказав, мул пішов через найглибшу воду, що бючи ся широкою струєю виявляла морські хвилі, і переходячи через них сухим копитом (sicco vestigio) довгий шмат дороги, майже цілі одні стаї, вийшов на остров і зупинив ся там, де пан заповів бути гробови сьв. мученика“. Оповівши ще деякі чуда вдіяні мощами Берарді описує обряд посьвячення пескієрської церкви та добродійства цісаря Людовіка для того монастиря, якому він крім тунтів і привілеїв між иньшим дав „in perpetuum jure haereditario sceptrum regale, quod gestabat in dextera, ut illud abbas portaret in solemnibus festis in loco baculi pastoralis“.

Коли порівняти оце оповідане з панонськими житіями, то воно на перший позір вирізняється доккладністю і масою деталів; не диво, що давніші історики церкви, такі як Ахер

(Spicilegium Chronicorum, t. V) та Мабіллъон (Acta Sanctorum ordinis s. Benedicti, I, saec. VI) приймали його на віру. Та вже в початку XVIII в. Рондініні¹⁾ дуже основно виказав повну безпідставність сеї історії, показуючи, що ані історики сучасні самому фактові, ані троха пізнійші, а вчаснійші від Берарді (головно Лев Остийський) нічогоіснійко не знають про друге перенесенє Климентових мощий із Риму до Пескієри; навпаки, Лев Остийський, що сам нераз бував у монастирі Casa aurea, каже виразно, що Людовік II заснував на острові Піскарії монастир і церков на імя сьв. Трійці і надав йому різні привілеї, а тільки пізнійше аббати того монастиря по своїй уподобі назвали його монастирем сьв. Климента. Рондініні на підставі документів цитованих у тій самій Берардієвій хроніці показує, що назва сьв. Климента при сьому монастирі стрічаєть ся у-перве аж у р. 1024, не швидше; зрештою всі історичні деталі Людовікового походу представлені зовсім невірною і все оповіданє являєть ся таким робом видужкою, зложеною в інтересі Казаврийського монастиря.

Та хоча Берардієве оповіданє, як слід було ждати, крім назв осіб і місцевостей не має в собі ані одного зерна історичної правди, то з культурно-історичного погляду воно про те дуже інтересне, бо вводить нас у ту середньовікову атмосферу, серед якої йшла дальша еволюція легенди чи радше культу сьв. Климента і незлічених иньших сьвятих. Сю атмосферу можна коротко схарактеризувати словами: голод і спрага за реліквіями та мощами сьвятих. „Годі повірити, — пише цитований Рондінінін Іван Ферранд у своїй книзі „Disquisitio reliquiarum“ — які численні та завзяті були у всіх віках²⁾ змаганя та свари християн між собою за вишукуванє та набуванє сьвятих мощів, бо не лише словесними доказами веда ся та боротьба, але доходила іноді й до розливу крови. Доказує се колишня презабавна боротьба між Піктавійцями і Туронцями за реліквії сьв. Мартина, про яку проречисто свідчить Григорій Турський у своїй книзі про чуда сьв. Мартина, або кровава війна за иньше тіло сьвятого мужа, про яку згадує Іван Кассіян у своїй

¹⁾ De S. Clemente papa et martyre ejusque basilica in urbe Romana libri duo. Auctore Philippo Rondinino Faventino. Romae MDCCVI, стор. 93 і далі.

²⁾ Розумієть ся, се переборщено, бо не завважуємо сеї охоти в найперших трьох віках (I—III) християнської ери, тай у віках, що починають ся гуманізмом, вона пошалу вигасає.

Collatio кн. VI, гл. 5. І не будемо дивувати ся неосвітній та менше розумній юрбі, коли згадаємо, з яким скаженим завзятем веда ся довгі літа суперечка між монахами з Monte Cassino та монастирем Flogiasum за тіло сьв. Венедикта, яке кождий із них присвоював собі, або яка славна була боротьба між монахами з Ратісбони та монастирем сьв. Діонізія за реліквії сьв. Діонізія Ареопатита; все се, думаю, досить відоме загально. Тай в остатніх часах вибухла боротьба між Римлянами і Беневентцями за тіло сьв. Варфоломея, яка й доси ще не втихла, ба навпаки, кожда сторона чим раз насильнійшими доказами домагаєть ся того сьвятого скарбу для себе“ (Rondinini op. cit. 71—72). Переносеня мощий (translationes) і сполучені з ними насильства та заколоти зробили ся такі часті, що декуди сама церков починала підносити против них голос; синод у Майнці з р. 813 відновлює заборону трансляцій, дозволяє їх одначе лише тоді, коли їх ухваляють єпископи й синод і дозволить князь¹⁾.

Церков причиняла ся одначе різними способами до ширеня і утвердженя культу реліквій. Найважнійший із тих способів був наказ, щоб кожда церков мала в своїм вітарі часточку реліквій. Уже Амброзій медіоланський не хотів посвячувати церкви, в якій не було реліквій, а семий вселенський собор у Нікеї в р. 787 заборонив єпископам під карою екскомуніки посвячувати церкви, в яких не було реліквій (Hauack, op. cit. 634). Оттим то і в західній і в східній церкві реліквії роблять ся предметом горячих забігів, протекції, торгів та спекуляції, а часто й політичних транзакцій. У розд. X отсеї розвідки я висловив здогад, що й перенесенє Климентових мощів із Константинополя до Риму було в першій лінії політичною транзакцією. І не остатньою мабуть, яка мала предметом сі власне мощі, бо в життєписі сьв. Климента, зложенім у XV в. Павлом Реїєм, єпископом Віціаквянським (біля Неаполю), читасмо про те, як у неозначенім близше часі з Риму даровано чи продано голову сьв. Климента королеви неапольському, який зложив її в одній неапольській церкві (Rondinini, op. cit. 95). Нема сумніву, що подібних звісток можна би і з иньших сторін призьбрати ще немало, при чім інтересно ще особливо те, що в самій церкві сьв. Климента в Римі тепер ніяких Климентових мощів

¹⁾ Див. Hauack, Reliquien, статя в Realencyklopädie für protest. Theologie und Kirche, т. XVI, стор. 633.

нема, хоча ще 1706 р. Рондініні був певний, що вони там замувані в певнім означенім місці в стіні (op. cit. 190).

В основі тої загальної хапчивости на реліквії лежала не дійсна пошана до святих, основана на знаню їх життя і вчинків, а забобонна віра в чудотворну силу тих мощів та реліквій. І тут треба сказати, що церковна ерархія середніх віків далеко відбігла від того простого та ясного погляду старої церкви, який іще при кінці V в. так досадно висловляв папа Дамаз у нагробній вірші якогось архidiaкона Стефана, де читаємо:

Nil juvat, immo gravat tumultis haerere piorum;
Sanctorum meritis optima vita prope est;
Corpore non opus est, anima tendamus ad illos,
Quae bene salva potest corporis esse salus¹).

Та вже в VI в. папа Григорій Великий в однім листі, при якому посилав реліквії, пише: „*Sacratissimam clavem a s. Petri ap. corpore vobis transmissi, quae super aegros multis solet miraculis coruscare; nam etiam de eis catenis interius habet. Eaedem igitur catenae, quae illa s. colla tenuerunt, suspensae vestra colla sanctificent*“. Віра в чуда доконувані реліквіями, в їх лікарську та профілактичну силу робить ся одним із найхарактерніших об'явів духового життя народніх мас у середніх віках; се була немов могутня хвиля фетишизму, що розлила ся над Європою з темних жерел варварського стану цивілізації. Ще в XVI в. револютне слово Лютера про реліквії: „*Es ist alles tot Ding, das niemand heiligen kann*“ було для маси католиків нечуваною ересю, та для многих мільонів вірних не перестало нею бути й досі.

В оповіданю Берарді інтересні для нас іще слова цісаря Людовіка: „*Ut mihi Deus clemens efficiatur, Clementem requiro*“. Імя св'ятого дає тут підставу просити через нього у Бога власне того, що обняте значінем сього імени. І се вводить нас у середньовікову психологію, яка спеціалізувала ріжних святих на помічників та посередників у ріжних спеціальних потребах людського життя, робила їх доглядачами, патронами ріжних справ, часто на підставі наївно толкованої етимо-

¹) Fr. X. Krauss, Roma sotteranea стор. 113. У перекладі на нашу мову се значить: „Не радість, але провина причіпляти ся до гробовищ святих; для їх заслуг найвідповідніше наше добре життя. Тіло не потрібне, підіймаймо ся до них душею; коли вона здорова, то й тілу се буде на здоров'я“.

логії їх імени: тут Clemens — ласкавий, що має з'єднати ласку божу; на подібній основі у Німців св. Власій (Blasius) робить ся патроном вітряків, бо його імя нагадує дмуханє (blasen), або у Французів св. Клявдій робить ся патроном цвяхарів, бо його імя у французській провінціальной вимові звучить St. Cloud, а clou значить цвях. До таких патронів наділених певною спеціальністю на підставі етимології їх імени належать між иньшим св. Лукія (Lucia) та св. Клара — обі заступниці від болю очий та сліпоти, бо в їх іменах є „світло“, св. Серен (Serenus), патрон доброї погоди, св. Вольфганг — заступник череди від вовків і т. д.¹). Та ще частійше таке патронство діставало ся св'ятому на підставі якогось маркантного епізоду в його життєписі. І так св. Йосиф зробив ся патроном теслів та столярів, св. Крісцін, християнський місіонер, що живучи серед поган займав ся шевством, зробив ся патроном шевців; св. Марта і Закхей, що гостили Ісуса, стали патронами гостинників, св. Павло патроном наметарів і т. д. (Samson op. cit. 8). Для признання якомусь св'ятому певної функції служить підставою іноді його мучеництво; натяк на се маємо також у оповіданю нашого Берарді, де він цитує слова старого монаха до цісаря Людовіка, з яких видно, чому він радить цісареві просити власне того св'ятого на патрона і покровителя облітої водою Пескієри: „*ut qui in aquis pro Deo spiritum exhalavit, demersos in aquis Piscarienses, ne pereant, liberare possit*“ (Rondinini op. cit. 62). Пескієрцям що року грозили морські заливи, і маючи у себе тіло такого досвідного моряка, яким був св. Климент, що навіть згинув у морі, вони можуть бути безпечні. Отсі слова в їх чисто фетишовірним св'ітоглядом живцем нагадують оповіданє відомого Кельтиста Вільмарке про його розмову з одним селянином із Бретані: „Проходжуючи ся одного разу в околиці Кімпера з книжкою в руці, я здибав ся з селянином, який запитав мене:

— Чи се ви читаєте життя святих?

Троха здивований таким запитом я не знав що сказати, міркуючи про сей погляд бретонського селянина, по якому читати життя святих, се найзвичайніша річ для всякого, хто вміє читати. А коли мій розмовник повторив своє питанє, я відповів, щоб вийти в круг його думок:

¹) Нop. Dr. Heinrich Samson, Die Schutzheiligen. Ein Beitrag zur Heiligenlegende und zur Kulturgeschichte. Paderborn 1889, стор. 9.

— Так, читаю книгу, в якій іноді говорять ся й про святих.

— А якого святаго житіє читаєте? — питає далі селянин не опускаючи.

Я сказав на хибив-трафив імя якогось святаго і мені здавало ся, що я заспокоїв його цікавість, але я не заспокоїв його віри.

— А до чого помічний той святий? — запитав він.

— Ось у чім річ! — додає д. Ш. Гоффік, від якого позичаю сей інтересний цитат¹⁾. — В очах Бретонця кожний святий мусить бути до чогось „помічний“. На правду святи в Бретані сповняють обовязки давніх геніїв та мітольоґічних пів-богів. Кожний із них має свою спеціальність: один, що вигоєє біль зубів, відсилає до свого сусіда тих хорих, що терплять на ломанє в костях або на болі в нутрі“.

Власне в цьому напрямі й пішов дальший розвій — не легенди, а культу свв. Климента в західній Європі. Він робить ся патроном ріжних островів, як ось згаданої вже Пескієри. Рондініні (ор. cit. стор. 18) згадує надто про культ свв. Климента на острові Сардинії²⁾; приймаючи вповні на віру історичну правдивість тої легенди про Климента, яка велить йому кінчити жите в Корсуні, сей автор, розумієть ся, не вірить ні в який звязок сардинського культу з Климентом Римським і стоїть на тим, що се мусить бути пам'ять якогось иньшого Климента, одного з тих сорока свв. Кліментів, яких сліди відшукав Ольдоїн у своїй праці „Liber de Clementibus“. По тим, що сказано у мене висше про генезис і розвій легенди про римського Климента і про правдоподібність Сардинії як першого етапу в мандрівці тої легенди — а сказано се було ще геть перед тим, заки я

¹⁾ Le R. P. Albert Le Grand, Les saints de la Bretagne, avec introduction par Charles Le Goffic. Paris 1895, стор. 399.

²⁾ Докладніше про той культ писали педоступні мені Petrus Subertus, De cultu vineae Domini, VIII, 3 та Johannes Chappius, Catalogus discipulorum Domini, IV. Як при культурі свв. Климента припадінно держала ся також пам'ять про славянського первовчителя Константина-Кирила, показує пескієрський гимн до свв. Климента, аложений не швидше як під кінець першої чверти XI в., на підставі Берардієвої хроніки, якого одна строфа виглядає ось як:

Postquam divinae placuit potentiae,
Per Constantinum Clementis reliquiae
Inventae Romam portantur, a praesule
Suscipiuntur sedis apostolicae,
Ibi ponuntur ad momentum temporis (Rond. 176).

познайомив ся з книжкою Рондініні та з фактом істнованя культу свв. Климента на Сардинії — можна прихилити ся до припущєня, що культ сего святаго на тим острові має початок значно давнійший, ніж прим. на Пескієрі, і сягає ще VI або й V віку.

Як патрон островів свв. Климент ступнево набирає прикмет і робить ся героєм легенд спільних усім морським божествам. Отже поперед усього він може ходити по морських хвилях. Ми бачили зразок такої легенди в оповіданю Берарді, з тою хіба відміною, що тут свв. Климент не живий, а тільки якомощі мандрує по воді, возений мулом. Се нагадує по троха старинного Посейдона, що їздив по морю на трітонах, та ще більше цілу низку святих, які ходили або їздили по воді чи то за жита, чи по смерти. Морі вичислює свв. Власія і свв. Петра-Тельма; свв. Гіяцінт, свв. Бірін, свв. Ільдає і свв. Франціск а Paulo перепливали води на своїх плащах мов на поромах¹⁾; Детцель додає до них свв. Мавра і свв. Івона. Свв. Мавр був одним із основателів монастиря Монте Кассіно, а свв. Івон належить до головних патронів Бретані²⁾. Та найважнійший для нас факт, що та сама легенда привязуєть ся також до свв. Николая Мирлікійського, прим. у нашій лірницькій пісні про оживленє ним трьох порубаних студентів. Записаний мною в Дрогобичі варіант тої пісні починаєть ся словами:

Ой зайшло сонце, місяць не зійшов,
Святий Николай по морю їшов.
Сьвіти місяцю, ясная зоре,
Най перейду сяпоє море!

І зараз же немов для доповненя анальоґії пісня говорить, що

Святий Николай на ослі їхав,
І до шинкаря на ніч заїхав.

Дальший зміст сеї пісні байдужий нам тут, але треба завважити, що її тема прийшла до нас із заходу, де в середніх віках була дуже популярною і мабуть разом із нею прийшло до нас також представленє свв. Николая, що йде або їде по морі, представленє, якого не знають старші грецькі та славянські легенди про того святаго.

В звязку з тим свв. Климент робить ся патроном моряків. На жаль не маємо зібраних відповідних сюди вірувань із Іта-

¹⁾ A. Maury, Croyances et légendes du Moyen âge. Nouvelle édition. Paris 1896, стор. 103.

²⁾ H. Detzel, Christliche Ikonographie, Bd. II, стор. 427—531.

лії, де безперечно було жерело його культу; його сліди маємо за те в північній Франції, спеціально у Бретані. „В Saint Cast — оповідає П. Себійо — патроном моряків є сьв. Климент; от тому йому купили якір. Одного ранку парох увійшовши до церкви побачив, що якір випав із рук сьвятого. Він почав кричати: чудо! чудо! і обернувся з проповідю до своїх парафіян говорячи їм, що сьв. Климент покидає моряків. Тоді всі вони попадали до стіп сьв. Климента просячи його, щоб не покидав їх. І від тої хвилі взяли його собі за патрона і не перестають благодати його в хвилях найбільшої небезпеки“¹⁾.

Якір, старохристиянський символ надії, мальований біля многих сьвятих, був, як сказано вже висше, жерелом легендарних оповідань про втоплене тих сьвятих з якорем на шиї. Тут бачимо дальшу еволюцію тої символіки: якір мальований біля сьв. Климента в очах бретонських рибаків характеризує його як спеціаліста від плавби по морю; сьвятий, що чудесно пускає якір із рук, дає сим пізнати, що зрікається свого патронования над моряками.

Іншим жерелом моряцьких вірувань була та обставина, що пам'ять сьв. Климента сьвяткує церков д. 23 падолиста, в пору, коли на морях починають ся великі бурі і звичайно кінчить ся прибережна плавба. Отже сьв. Климент замикає море, розпускає вітри, він володар вітрів. Се віруване видне в отсім бретонським оповіданю, яке подає той сам Себійо: Один капітан родом із Сен-Ка вплив із Сен Мальо, щоб удати ся до Нової Землі. Коли опинив ся напроти Лежона (Légeon), побачив на скелі чоловіка, що кликав ратунку. Капітан зараз велів спустити шалюпу в воду і розбитка привезено на поклад. Спустили якір, бо був морський прилив і течія гнала корабель на скелі. В ту пору не було ще вітрів на морі і кораблі муїли плавати з течією. Коли якір закинено в море, капітан велів своїм людям іти спати, ждучи, що морський відиллив позволить рушити далі в дорогу. Він лишив ся сам із розбитком, який запитав його:

— Куди пливете, капітане?

— До Нової Землі.

— До Нової Землі? Я не бачу, щоб ви прибували до неї.

— З часом прибуду, і надію ся зробити добру подорож.

— Я можу запевнити вам повний успіх, — мовив розбиток, — але під умовою, що на тепер покинете думку плисти до Нової Землі.

¹⁾ Revue des traditions populaires, t. VII. Paris 1892, стор. 105

— А се що за концепт! — крикнув капітан. — Коли не поплину туди, то що буде з моєю жінкою й дітьми?

— Вони не стратять нічого, навіть навпаки. Відвезіть мене назад до Сен Мальо і я відкрию вам свій секрет.

Капітан велів підняти якір і вернув до Сен Мальо. Тоді розбиток сказав до нього:

— А чули ви дещо про вітри, капітане?

— Так, я чув навіть, що король готов дати найкращий корабель тому морякови, який би міг спровадити їх на океан.

— Ото й добре. Коли хочете послухати мене, то королівський корабель буде ваш. Плиніть тепер просто до Краю Вітрів і вони прийдуть з вами; та перед тим я мушу відкрити вам свій секрет. Коли я був на скелі, я міг виратувати ся й сам, як би хотів, бо я могутній сьвятий і називаю ся сьв. Климент; але я хотів дізнати ся, чи в вас добре серце, і за те, що ви помогли мені, належить ся вам заплата. Притудіть свої уста до моїх.

Капітан зробив се, а сьвятий дунув йому в рот і мовив:

— Від коли вітри вітрами, я володію над ними і вони слухають мене. Коли прибудеш до них, то досить тобі лише свиснути, і вони слухати-муть тебе, як мене. Забереш їх із собою на корабель, а коли вони полетять на океан, то гарний королівський корабель буде твій.

Далі оповідаєть ся, як капітан прибув до Краю Вітрів, як вітри зразу противили ся йому, та коли він свиснув, зробили ся „смирні як барани“, посідали з ним на поклад і почали дуги в вітрила, так що він швидко вернув до дому і розпустив їх на океан. „Від тоді вони дують тут раз у раз і моряки не потребують веслувати“. А французський король дарував капітанови свій найкращий корабель. По якімось часі капітан покинув плавбу, осів з жінкою й дітьми в Сен-Ка і „вдячний за прислугу, яку зробив йому сьв. Климент, велів помістити його статую в парафіяльній церкві, де вона стоїть і досі“¹⁾. Дивовижна мішанина космогонічного міту (відки взяли ся вітри на морі) з побожною легендою варту ближшого досліду, який одначе вибігає по за рами моєї задачі.

Інтересні причинки до культу сьв. Климента в Скандинавії зібрав Потанін²⁾. І тут сей культ вяжить ся з ремеслом моря-

¹⁾ Paul Sébillot, Légendes, croyances et superstitions de la mer, t. II. Paris 1887, стор. 136—138

²⁾ Г. Потанінъ, Персонажъ Наранъ-Герэръ (лучъ солнца) въ степныхъ сказаніяхъ (Этнографическое обозрѣніе 1892, кн. XV), стор. 93—95.

ків і локалізуєть ся на острові Готлянді. Тут у містечку Вісбі бачив Арсенев розвалини церкви сьв. Климента („Древности острова Готланда“ в Зап. Имп. Русск. Археолог. Общ. т. V, вып. 1 і 2, Спб. 1891, ст. 232), хоч і не вміє подати про неї нічого цікавого. За те більше подає про місто Оргус (Ahus) у Ютляндії, де й доси стоїть соборна церков присвячена сьв. Климентови і де держить ся легенда, буцім то тіло сьв. Климента привязане до якоря зараз по його втопленю біля Корсуна чудесно поплило морем і доплило аж до Оргуса. Герб сього міста і доси представляє сьв. Климента привязаного до якоря. Яке високе місце займав сьв. Климент серед сьвятих у віруваню Оргусців, показує цитований Потанінім лист епископа Ове Більде до матери з 1520 р.: „Всемогуший Господи і пане сьв. Клименте зі всіми нашими патронами, даруйте мені ласку управляти моєю епархією на хвалу, славу і честь Бога і сьв. Климента, на скріплене сьв. церкви, на щастє, радість і спасеніє мені самому“. Потім далі: „Не можу досить надякувати Всемогушого Бога, пана сьв. Климента і всіх наших патронів за всі оказані мені добродійства“. Лист кінчить ся словами: „Дорога мамочко, за помічю Бога і пана сьв. Климента, сподіваю ся, знайдете мене все готовим на все, чим тільки могли-му доказати вам свою синівську любов, як се й належить ся для моєї доброї матусі. За сям поручаю вас Богу і сьв. Климентови“.

Та що за скок від сього, так сказати, сердечного поводження зі сьв. Климентом до того згідного, уципливого значіння, яке підсунено його імя швидко потім у часі реформації! Відомо, що відкидаючи найбільшу часть церковного церемоніялу реформатори в першій лінії мусіли звернути ся до тих церковних писань, що були його жерелом і основою, а власне до писань видаваних за твори сьв. Климента, як ось „Апостольські Конституції“, „Апостольські Канони“ і т. ин. Ті писаня відкинено, признано неавтентичними, фальшивими і саме імя Климента стало ся синонімом фальшивника та дурисьвіта. Особливо серед польських протестантів XVI в. Klimiek значить ошуканець або річ, якою ошукують; klimkiem rzucacь, klimkować значить дурити, кидати піском в очи. Відгуком того протестантського призириства можна мабуть уважати й нашу народню приповідку: „Говори Климе, най твое не гине“, якою характеризуєть ся брехуна та пустомелю.

Додатки.

До розд. IV про Псевдоклементини.

О скільки література про теологічне, церковно-історичне та догматичне значінє Псевдоклементин особливо в остатніх роках дуже богата, о стільки чисто літературна сторона сього циклю творів лишаєть ся без уваги. З двох важних праць, які вийшли по написаню моєї розвідки, одна, двотомова монографія Мейбома (H. U. Meuboom, De Clemens-Roman, Groningen 1903, 2 т.), написана голяндською мовою, була мені недоступна, а друга Вайца (Lic. Hans Waitz, Die Pseudoklementinen, Homilien und Rekognitionen, eine quellenkritische Untersuchung. Leipzig 1904) ледви доторкаєть ся теми літературних жерел (стор. 250—251), тай то автор не вміє про них сказати від себе нічогоїєнько, лише покликаєть ся на статью Буссета (W. Bousset, Die Wiedererkennungsfabel in den pseudoklementinischen Schriften, den Menächmen des Plautus und Shakespeares Komödie der Irrungen), друковану в Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft, 1904, стор. 18—27. В. Буссет, один із виднійших сучасних німецьких теологів, пустив ся тут одначе на поле відоме йому тільки дуже поверхово. Він не заглянув навіть до книги Ервіна Роде про грецький роман, звідки міг би був перекопати ся доочне, що пізнанє (*ἀναγνωρισμός*) розгублених ріжними пригодами членів родини не було темою якоїсь грецької новелі, „die zu postulieren wäre“, але загальним, спільним шаблоном грецьких романів, із яких деякі відомі нам у повнім тексті, а иньші в скорочених переповідках або в уривках. Д. Буссет зведений одним натяком у Рекогніціях на те, що оба брати-близнюки, Фавстові сини, були такі подібні до себе, що їх не можна було розпізнати, підхоплює ту парість сеї теми, що знайшла своє артистичне обробленє в Шекспіровій „Комедії помилок“. Алеж сам Буссет признає, що та подібність близнюків у Климентинах не грає ніякої ролі, коли натомість у Шекспіровій комедії вона стає головним жерелом помилок, що доводять героїв до найзабавнійших ситуацій. Одинока справді інтересна зустріч обставин, зазначена Буссетом, се власне та, що в Псевдоклементинах Маттідія, подаючи сьв.

Петрови фальшиві деталі про свій рід, заявляє, що сама вона Ефесянка, а її муж Сицилієць; а власне Ефес і Сиракузи в Сицилії, се два міста, в яких відбувають ся події Шекспірової комедії. Буссет справедливо завважує, що се не простий припадок, бо „gerade derartige Berührungen in äusseren unscheinbaren Dingen und Angaben sind ja von besonderer Beweiskraft“ (стор. 25). Буссет доказує, що сих деталів Шекспір не міг узяти із Плявтових Менеخمів, які служили одним із жерел його комедії, тим більше, що події в Плявтовій комедії відбувають ся в Епідамні, хоча й про Сиракузи є там згадка. Не дуже вірить д. Буссет також і в те, щоб Шекспір користувався безпосередно Псевдоклементинами, хоч вони в середніх віках тішили ся значною популярністю. Розуміть ся, що всі ті непорозуміння та загадки відповідають, коли мати-мемо на увазі спільне жерело і Псевдоклементія і Шекспіра, а власне старогрецький роман про Аброкома, якого дія відбуваєть ся в Ефесі, про що говорено в моїй статі.

До розд. VI. Передметафрастове житіє Климента.

В розділі VI отсеї праці на стор. 118 згадав я про грецький текст житія сьв. Климента, що містить ся в рукописі париської Національної бібліотеки Cod. graec. 1510, к. 230—239 і висловив тамже догад, що сей текст виявляє старшу форму Климентового житія від тої, яка ввійшла в легендарій С. Метафраста. Завдяки ввічливості проф. Хв. Вовка я одержав уже по написаню тої глави копію париського тексту, який по детальнім порівнаню показав ся майже ідентичним із відповідними уступами (гл. CXL—CLXXXV) тзв. другої Епітоме, опублікованої Дресселем¹⁾, одначе з деякими, хоч і незначними скороченнями та стилістичними варіантами, які сходять ся часто з нотованими Дресселем під текстом варіантами Оттобоніанського рукопису першої Епітоме. Про сам рукопис париської Національної бібліотеки, з якого беремо отсеї текст, завважує вчений автор каталога грецьких рукописів сеї може найбогатшої на ті рукописи бібліотеки, д. Анрі Омон, ось що: се фоліант, писаний на пергамені в XII в. і містить житія святих, переважно до-Метафрастівської редакції, отже мучене Мини, Гермотена і Евтрафа, признаване сьв. Атанасієви, житіє сьв. Артемія

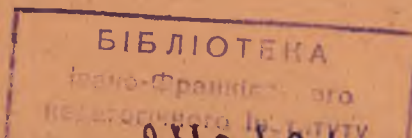
¹⁾ Clementinorum Epitome duae, cura A. R. M. Dressel, Lipsiae 1859, стор. 220—233.

писане Іваном монахом Родийським, жите сьв. Теодора Стратилата писане патріархом Нектарієм, жите сьв. Івана Милостивого писане Леонтієм еп. Кипрьським і надто деякі апокріфи (мучене ап. Андрія, діяне ап. Томи в Індії) та деякі притчі та легенди¹⁾. Сей текст я й кладу в основу отсеього видання, порівнюючи його слово за словом із текстом другої Епітоме з Дресселевого видання і виписуючи варіанти під текстом. У грецькій рукописі, як здаєть ся, копія не дуже старанна, правопись і акцентуація занедбана, оттим то я держу ся в таких випадках переважно тексту Дресселя, лиш де-де виписуючи хибні лекції рукопису, особливо там, де він зраджує новіший вульгарний виговір, прим. правильно писане *τοίνην* зам. *τοίνυν*, декуди *ελλα* зам. *εϊτα*, *κείμενος* зам. *κείμενος* і иньші подібні форми, що свідчать про помішанє в вимові η й υ, а в двоголосі ι й λ. При кінці подаю порівнанє відмін отсеього тексту від Метафрастового, та инших належних сюди текстів та дослід про їх посвояченє.

I. Οὗτος ὁ ἀοιδιμος καὶ παμμάκαρ πατήρ ἡμῶν Κλήμης, ἐκ τῆς τῶν Ῥωμαίων τυγχάνων πολίχνης, καὶ συγγενεὶς τοῦ βασιλέως γεννήτορας ἐσχηκῶς, διὰ τινα ζήτησιν τοῖς γεννήτορσιν αὐτοῦ καταλείψας, καὶ κατὰ χώρας ἐαυτὸν ἐκδοῦς περιοδεύοντα πῶς [?] Πέτρον ἐδρών τὸν ἀπόστολον, κοινωνός πάσῃ τῇ αὐτοῦ γέγονε περιόδῳ. δι' αὐτοῦ δὲ καὶ τοῦ ἀγίου κατηξιώθη βαπτίσματος. τοῦτον δὲ ὁ Πέτρος τότε διάπυρον τῆς πίστεως καὶ ζῆλον εἰδὼς καὶ τὸν τῆς γνώμης ἀκέραιον καὶ ἀπλαστον καὶ τὸν πρὸς πάντας συμπαθῆ τρόπον καὶ τὸν τῆς εὐσεβείας, κατέλιπεν [ποιμένα] ἐκκλησίας.

II. Καὶ γὰρ δεύτερος ἀπὸ τοῦ κορυφαίου τῶν ἀποστόλων Πέτρον τῆς τῶν Ῥωμαίων ἐκκλησίας πρόεδρος γέγονεν, καὶ τὴν τοῦ διδασκάλου δὲ οὗτος καλῶς ἀκριβωσάμενος ἐπιστήμην καὶ τοῖς αὐτοῦ ἀπαραιρέτως ἐπόμενος ἔχρυσιν καὶ πεπληρωμένος χάριτός τε καὶ σοφίας, οὕτω τοῖς τρόποις ἐκεκόμετο καὶ διέλαμπεν, ὥστε πᾶσι πάντα γενόμενος τοῦ σώζεσθαι πάντας ἕνεκα, Ἰουδαίους καὶ Ἕλλησιν καὶ τοῖς χριστιανῶν λαοῖς πᾶσιν εὐαρεστεῖν, ὑπὸ πάντων δὲ ἀγαπώμενος, πάντας τῇ εἰς Χριστὸν ἀγάπῃ συνδεῖν ἐποίειτο σπουδῆν. ἡγάπων μὲν γὰρ αὐτὸν οἱ Ἕλληνες, ἐπειδὴ οὐ βδελυττόμενος ἐκ τῶν παρ' αὐτοῖς βίβλων τε καὶ τελετῶν ἀπεδείκνυεν, ποῦ τε γεγέννηται καὶ πόθεν ὤρμητο οἱ πὰρ αὐτοῖς νομιζόμενοι θεοὶ, ἃ τε πεπράχασιν, πῶς τε

¹⁾ Henri Omont, Inventaire sommaire des manuscrits grecs de la Bibliothèque Nationale, seconde partie. Paris 1888, стор. 72—73.

αἰδῖς κατέληξαν ¹⁾, φανωτάταις ἀποδείξεσι παρίστη· αὐτοὺς τε τοὺς Ἑλληνας ἐδίδασκεν συγχωρήσεως παρὰ τοῦ θεοῦ τυχεῖν, εἴπερ τῆς ἐκείνων λαιρείας ἀπόσχονται.

III. Παρὰ δὲ Ἰουδαίοις τοιοῦτῳ τρόπῳ χάριν ἐπορίζετο, ἐπειδὴ τοὺς πατέρας αὐτῶν φίλους τοῦ θεοῦ ἀπεδείκνυεν, τὸν τε νόμον ἅγιον καὶ ἱερώτατον ἀπέφανεν, καὶ πρῶτον τὸν τόπον τῆς Παλαιστίνης παρὰ τῷ θεῷ κληροῦσθαι, εἴπερ τοῦ ἰδίου νόμου τὰ μυστήρια τηροῦσιν, ἐν τῷ τὴν ἐπαγγελίαν πρὸς Ἀβραάμ μὴ ἀρνεῖσθαι εἰς τὸν Χριστὸν πεπληρωσθαι· διότι ἐν τῷ σπέρματι Ἀβραάμ κληροδοτεῖν ὁ θεὸς καθυπέσχετο πάντα τὰ ἔθνη, καὶ ὅπερ εἶπεν πρὸς Δαβὶδ· ἐκ κάρπου τῆς κοιλίας σου θήσομαι ἐπὶ τοῦ θρόνου σου· καὶ αὐθις διὰ Ἰσαΐου· καὶ κληθήσεται τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἐμμανουήλ.

IV. Παρὰ δὲ χριστιανοῖς διὰ τοῦτο καὶ μᾶλλον ἠγαπάτο, ἐπειδὴ τοὺς καθ' ἕκαστον ῥεγεῶν πένητας κατ' ὄνομα εἶχεν γεγραμμένους καὶ οὓς τῷ [τοῦ] βαπτίσματος ἀγιάσμῳ ἐφώτιζεν, οὐ συνεχώρει δημοσίαν ἀπαίτησιν ὑπελθεῖν. τῷ δὲ καθ' ἡμέραν κηρύτταται τοὺς τε μετρίους καὶ πλουσίους ἐνουτέθει τοῦ μὲν ἀνέχεσθαι τοὺς πεφρωτισμένους πένητας παρὰ Ἰουδαίων [ἢ] Ἑλλήνων δημοσία ὄψα λαμβάνειν καὶ βίον τῆ τοῦ βαπτίσματος καθιερώσει κεκαθαρμένον χαρίσμασιν Ἑλλήνων χραίνεσθαι ²⁾.

V. Τοῦτοις καὶ τούτων πλείοσιν ἀνδρογαθίας ἀνθεσιν τῷ τε θεῷ καὶ πᾶσιν ἀνθρώποις ἐχέφροσιν ἐηρέστη ³⁾. τοῖς γὰρ ἀλογίστοις ἀρέσκειν ⁴⁾ ἀδύνατον. ὅπερ τῷ θεῷ εὐάρεστον ἀποδείκνυται. τοῦτον οὖν ἐνεκεν οὐκ ἐφοβήθησαν τὰς ὄψεις τῶν ἀλογίστων ἀνθρώπων ἐκείνοι, οἷς ἡ γνώμη ἐτύγχανεν τοὺς ἀπαρεσκομένους πλείστους ὄντας μὴ δειλιᾶν. οὗτο χάριν περιῆν τῷ μακαριωτάτῳ Κλήμεντι τῷ τοῦ θρόνου Ῥωμαίων ἐπισκόπῳ Σιοίννιον τὸν φίλον τοῦ βασιλέως Νερούα ⁵⁾ μὴ φοβεῖσθαι.

VI. Ἐπειδὴ τοίνυν ⁶⁾ τῆ αὐτοῦ διδασκαλία ἢ γυνὴ Σιοίννιου Θεοδώρα πιστεύσασα πρὸς θεὸν σπουδαίαν ἐτέλει τὴν λειτουργίαν, ταύτην ὁ ταύτης ⁷⁾ ζηλοτυπήσας ἀνὴρ παγιδεῦσαι κατηγωνίζετο πρὸς τὴν ἐκκλησίαν ἀπιούσαν. καὶ δὴ εἰσελθούσης ἐκεῖνος δι' ἐτέρας εἰσόδου καταφθάσας ἤρξατο πολυπραγμονεῖν ἠνίκα δὲ παρὰ τοῦ ἁγίου Κλήμεντος εὐχὴ γέγονεν, τοῦ λαοῦ εἰρηκότος το ἄμην, ὁ Σιοίννιος τυφλὸς τε καὶ κωφὸς ἀπετελέσθη τοῦ μήτε ὁρᾶν, μήτε ἀκούειν δύνασθαι. τότε λέγει τοῖς δούλοις αὐτοῦ· λάβετε με καὶ ἐξαγάγετε ἔξω, οὐ οἱ ὀφθαλμοί μου τυφλοὶ γέγονασιν καὶ αἱ ἀκοαί μου εἰς τοσοῦτον ἐκωφώθησαν, οὐ οὐδὲν τὸ σύνολον ἀκούειν δύναμαι.

¹⁾ В Пар. κατέληξαν. ²⁾ В Пар. χαρίσασθαι. ³⁾ Дрессель: εὐηρέσται. ⁴⁾ Пар. ἀράσκειν. ⁵⁾ Др. Νέρουα. ⁶⁾ Пар. τοίνυν. ⁷⁾ Др. vac.

VII. Τότε οἱ παῖδες αὐτοῦ λαβόντες αὐτὸν περιήγουν δι' ὄλης τῆς ἐκκλησίας ἐν μέσῳ τοῦ εὐχομένου λαοῦ ἀνδρῶν τε καὶ γυναικῶν, καὶ τὰς θύρας, ὅθεν εἰσῆλθον, εὐρεῖν οὐκ ἠδύναντο. ὅθεν ἐν τῷ περιήρχεσθαι αὐτοὺς πλανωμένους καὶ κυκλεύειν πρὸς Θεοδώραν τὴν κυρίαν αὐτῶν, ἐνθα τῷ θεῷ προσήγγετο, σὺν τῷ δεσπότη αὐτῶν παρεγένοντο. ἦμεις ἔωρακῖα τοὺς παῖδας μετὰ τοῦ κυρίου αὐτῶν τυφλῶθέντα αὐτὸν περιάγοντας, πρῶτον μὲν ἐξεκλίβεν τὴν θέαν αὐτοῦ νομίζουσα, ὅτι περ ἠνεφωγμένοις ὄμμασι τεθέαται ¹⁾ αὐτήν. καὶ μεταπεψαμένη ἕνα τῶν παιδῶν ²⁾ αὐτῆς πρὸς τὸ γνῶναι, τί ἄρα θέλοιεν μετὰ τοῦ κυρίου αὐτῶν περιερχόμενοι, εἶπεν· ὁ κύριος ἡμῶν θέλων ὁρᾶν ἄπερ αὐτῷ οὐκ ἔξεσιν, καὶ ἀλλοτρίου μυστηρίου ἀκούειν, ἀποτετύφλωται καὶ κωφὸς ἀπειργάσθη, ἡμῖν τε ἐκέλευσεν, ἵνα τοῦτον ἐντεῦθεν ἐξαγάγωμεν· καὶ οὐ συγκεχώρηται ἡμῖν ἐντεῦθεν ὅπως αὐτὸν ³⁾ ἐκβαλεῖν.

VIII. Ἡνίκα δὲ τοῦτο ἢ Θεοδώρα ἤκουσεν παρὰ τοῦ παιδός, ἔστησεν ἑαυτὴν εἰς εὐχὴν καὶ μετὰ δακρῶν ἐδέετο τοῦ θεοῦ, ἵνα ὁ ἀνὴρ αὐτῆς ἐκεῖθεν ἐξελθεῖν δυνήθη. καὶ στραφεῖσα πρὸς τοὺς παῖδας τοὺς συνόντας αὐτῷ λέγει· ἀπέλθετε καὶ χειραγωγήσαντες τὸν κύριον ὑμῶν ἀγάγετε εἰς τὸν οἶκον· ἐγὼ γὰρ τὴν εὐχὴν, ἣν ἠρξάμην, οὐ μὴ καταλείπω, ἀλλὰ προσφέρω τὴν θυσίαν μου τῷ κυρίῳ καὶ πληρωθέντων τῶν μυστηρίων καταφθάνω ὑμᾶς. τότε τοίνυν ⁴⁾ ἀπῆλθον οἱ παῖδες χειραγωγούντες αὐτὸν εἰς τὸν οἶκον, καὶ ὑποστρέψαντες πρὸς τὴν κυρίαν αὐτῶν ἀπήγγειλαν, τυφλὸν καὶ κωφὸν αὐτὸν εἰς εὐ διαμένειν. ἢ δὲ Θεοδώρα ἐπὶ πλεῖον τῷ θεῷ δεήσεις καὶ δάκρυα ἐξέχεεν, ὅπως τὸν ἀνδρα αὐτῆς τὸ ἔλεος αὐτοῦ προκαταλάβητε ⁵⁾. καὶ δὴ τῆς ἀπολύσεως γενομένης ⁶⁾ προσέπεσε τῷ μακαρίῳ Κλήμεντι ἢ Θεοδώρα, λέγουσα πάντα τὰ συμβάντα τῷ ἀνδρὶ αὐτῆς, καὶ ὅτι τυφλὸς ἐστὶ τοῖς ὀφθαλμοῖς καὶ κωφὸς τοῖς ὠσὶ.

IX. Ταῦτα ἀκούσας ὁ μακάριος Κλήμης, δάκρυα προχέας προετρέφατο τοὺς συμπαρόντας, ἵνα ὁμοθυμαδὸν αἰδήσωνται παρὰ κυρίου, τῷ ἀνδρὶ αὐτῆς τὴν τε ἀκοὴν καὶ τὴν ὄρασιν χαρισθῆναι. θαρσαλέως τοίνυν ⁷⁾ ὁ μακάριος Κλήμης μετὰ τὴν εὐχὴν συνεπορεύθη τῇ γυναικὶ πρὸς τὸν ἀνδρα αὐτῆς, καὶ εὗρεν αὐτὸν ἀνεωγμένους ἔχοντα τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ μηδένα ὁρῶντα, οὕτε μὴν λόγον τὸ παράπαν, οὕτε τινὸς ὄχλου ⁸⁾ ἀκούοντα· ἐνθα καὶ συμμιγῆ ὀλοφυρμὸν ἀπαντες περιήχουν, οὐ τινος ὁ Σιοίννιος παντάπασιν [οὐκ] ἠκροῶτο.

¹⁾ Др. θεάσθηται. ²⁾ В Пар. ἐν αὐτῶν παιδῶν. ³⁾ Пар. οὖν. ⁴⁾ В Пар. τοίνυν. ⁵⁾ Др. ἀντιλήφθηται. ⁶⁾ В Пар. γενομένης. ⁷⁾ В Пар. τοίνυν. ⁸⁾ Дрес. ἤχου.

X. Τότε οὖν ὁ μακάριος Κλήμης τὰ γόνατα πρὸς τὸν θεὸν κλίνας ἔφη· κύριε Ἰησοῦ Χριστέ, ὁ τὰς κλεῖς τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν δεδοκῶς τῷ ἀποστόλῳ σου Πέτρῳ, διδασκάλῳ δὲ ἐμῷ, καὶ εἰπὼν· ἄπερ ἂν οἰξήσῃ¹⁾, ἠρέψεται, καὶ ἄπερ ἂν κλείσῃς, κέλκλεισται· σὺ κέλευσον, ἵνα ἀνοιχθῶσιν²⁾ ἀνθρώπων τούτου αἱ ἀκοαὶ καὶ οἱ ὀφθαλμοί, ὅτι σὺ εἶπας· ἄπερ ἂν αἰτήσῃτε πιστεύοντες, λήψετε, καὶ αὕτη σοῦ ἡ ἐπαγγελία διαμένει εἰς αἰῶνα αἰῶνος, καὶ ἡνίκα πάντες εἶπον τὸ ἀμήν, διηνοίχθησαν εὐθέως οἱ ὀφθαλμοὶ Σιωνίου καὶ αἱ ἀκοαί. ἰδὼν δὲ τὸν ἅγιον Κλήμεντα ὁ Σισίννιος ἰστάμενον σὺν τῇ ἑαυτοῦ γυναικί, ἐξέστη τῇ διανοίᾳ λογιζόμενος, τί ἄρα εἶη τοῦτο, καὶ ὑπονοῶν, ὅτι γοητικαῖς τέχναις ἐμπέπαικται, ἤρξατο κελεύειν τοὺς δούλους αὐτοῦ καὶ λέγειν· κρατήσατε Κλήμεντα τὸν ἐπίσκοπον, διὰ γὰρ τοῦ εἰσελθεῖν πρὸς γυναῖκά μου τῇ μαγικῇ αὐτοῦ τέχνῃ τὴν πῆρσίν μοι ἐπήγαγεν.

XI. Ἐκεῖνοι δὲ οἱ κελευθέντες τὸν Κλήμεντα κατασχέειν τε καὶ κατασύρειν, τοὺς κειμένους στύλους δεσμοῦντες εἰλκον, ποτὲ μὲν ἐνδοθεν³⁾ εἰς τα⁴⁾ ἔξω, ποτὲ δὲ ἐκ τῶν ἔξω εἰς τὰ ἔσω· τοῦτο δὲ καὶ αὐτῷ τῷ Σιωνίῳ ἐδόκει, ὅτι περ τὸν ἅγιον Κλήμεντα δεδεμένον κατέχοισι καὶ ἔλκουσιν. πρὸς ὃν ὁ ἅγιος Κλήμης ἰδὼν ἔφη· ἡ σκληρότης τῆς καρδίας σου εἰς λίθους ἐτρέπη· ὅτι καὶ τοὺς λίθους δοξάζεις εἶναι θεοῦς, λίθους σύρειν κεκλήρωσαι.

XII. Ἐκεῖνος δὲ ὡς δῆθεν δεδεμένου τοῦ ἁγίου κανχώμενος ἔλεγεν· ἐγὼ σε ποιῶ εἰς ὑπόδειγμα πάντων τῶν γοητῶν ἀναιρεθῆναι. τηρικαῖτα οὖν ὁ ἅγιος Κλήμης δεδοκῶς εὐχὴν καὶ εὐλογήσας τὴν ἐκεῖνου σύμβιον εἰς τὸ αὐτοῦ ἐπισκοπεῖον ἀπίει, τοῦτο αὐτῇ ἐντειλάμενος, μὴ τὸ παράπαν τῆς προσευχῆς παύσασθαι, μέχρις ἂν τὴν παρ' αὐτοῦ ἐπίσκεψιν ὁ κύριος εἰς τὸν ἄνδρα αὐτῆς καταπέμψῃ⁵⁾. κλειούσης τοίνυν καὶ εὐχομένης τῆς Θεοδώρας⁶⁾ πρὸς ἑσπεραν ἐφάνη τις ἀνὴρ τῇ πολίᾳ αἰδέσιμος⁷⁾ καὶ λέγει τῇ Θεοδώρᾳ· διὰ σε ὑγῆς ἔσται ὁ Σισίννιος, ὅπως πληρωθῆ, ὅπερ ἔφη ὁ ἀδελφός μου Παῦλος ὁ ἀπόστολος· ἁγιασθήσεται ὁ ἀνὴρ ὁ ἄπιστος διὰ τὴν γυναῖκα τὴν πιστήν. καὶ ταῦτα εἰπὼν ἐξ ὄψεως αὐτῆς ἀνεχώρησεν. ὅθεν ἀναμφίβολον ὑπάρχει καὶ κατάδηλον, τὸν μακάριον ἐκεῖσε Πέτρον τὸν ἀπόστολον φανῆναι.

XIII. Καὶ δὴ ἐξαυτῆς ἐκάλεσεν ὁ Σισίννιος τὴν Θεοδώραν καὶ λέγει αὐτῇ· δέομαί σου, ἵνα ἱκετεῦσῃ τὸν θεόν σου τοῦ μὴ δογισθῆναί μοι⁸⁾. σὲ γὰρ ζηλοτυπήσας παρεγενόμην⁹⁾ καὶ εἰσῆλθον κατόπιν σου¹⁰⁾ εἰς τὴν ἐκκλησίαν, καὶ διὰ τὸ θέλειν με δοῦναι τὰ τελούμενα μυστήρια

καὶ ἀκροατῆν τῶν λεγομένων γένεσθαι¹⁾, τὴν τε ὄρασιν καὶ ἀκοὴν ἀπώλεσα. νυνὶ δὲ ἐπειδὴ ἡ τοῦ Κλήμεντος ἀνεκλήσαστό με παρουσία²⁾, δεήθημι αὐτοῦ, ὅπως ἔλθῃ πρὸς με καὶ ποιήσῃ με τὴν ἀλήθειαν ἐπυγῶναι, ἐπεὶ καὶ ἐμοὶ καὶ τοῖς παισὶ μου ἀσφαλῶς ἐνομιζέτο, τὸν Κλήμεντα δεσμεῦειν σὺν τοῖς οὐτοῦ κληρικοῖς καὶ τοῦτον περισύρειν· ἀλλ' οὐτοὶ λίθους τε καὶ στύλους δεσμοῦντες³⁾ ἔλκειν τε καὶ ἀνθέλκειν κατεφαίνοντο.

XIV. Τηρικαῖτα οὖν ἡ Θεοδώρα πορευθεῖσα διηγήσατο πάντα, ἄπερ εἶδε καὶ ἄπερ ἐδηλώθη ὑπὸ τοῦ ἀνδρὸς αὐτῆς, τῷ ἀγίῳ Κλήμεντι. παραγενόμενος οὖν ὁ ἅγιος πρὸς τὸν Σισίννιον μετὰ πολλῆς τῆς τιμῆς ὑπεδέχθη. παρ' οὗ ἀκηκῶς. ὅσαπερ πρὸς οἰκοδομὴν τῆς ψυχῆς αὐτοῦ συνέτεινεν. ἐπίστευσε τῷ θεῷ ἐξ ὅλης ψυχῆς καὶ ἤρξατο τοῖς ποσὶ τοῦ ἁγίου Κλήμεντος προσκυλινδεῖσθαι καὶ λέγειν⁴⁾

XV. Εὐχαριστῶ τῷ θεῷ ἀληθινῷ καὶ παντοκράτορι, ὅς διὰ τοῦτο με τετύφλωκεν, ἵνα ὄψομαι αὐτὸν, καὶ διὰ τοῦτο τὴν ἀκοὴν ἀφείλετο, ἵνα ἐν ᾧ τὴν ἀλήθειάν ποτε τῇ ἐμῇ⁵⁾ κατεγέλων διανοία⁶⁾, ἀκούσας δέξομαι· καὶ τοῦτο μὲν ἐνόμιζον ψευδὲς ὑπάρχειν, ὅπερ ἦν ἀληθές, ἐδόκουν δὲ τὸ ἔμπαλιν ἀληθές, ὃ ψευδὲς ἐτύγχανε· τὸ σκότος ἐνόμιζον φῶς, καὶ τὸ φῶς σκότος ὑπελάμβανον. ἀλλ' ἐκαθαρίσθη ὁ νοῦς μου ἐκ τοῦ μωλισμοῦ τῆς εἰδωλομανίας, ἀληθῶς γὰρ ἐπέγνων τοὺς δαίμονας ἐξαπατῶντας τοὺς ἀνθρώπους, ὅπως τῶν μὴ πιστευόντων τὸν Χριστὸν εἶναι θεὸν κυριεύσωσι⁷⁾ πέτραι καὶ λίθοι κωφοὶ καὶ ἄλαλοι, ὡςπερ κάμου ἐπεκράτησαν μέχρι τῆς δευρο. ταῦτα καὶ τὰ τούτοις παραπλήσια τοῦ Σιωνίου εἰπόντος χαρὰ μεγάλη γέγονεν· ἐπίστευσε γὰρ σὺν πάσῃ⁸⁾ τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ, καὶ ἐπιδεδωκῶς τὸ οἰκεῖον ὄνομα, προσεγγίσατος τοῦ πάσχα ἐβαπτίσθη αὐτός τε καὶ πάντες οἱ ἐν τῷ οἴκῳ αὐτοῦ. ἠρίθμησαν δὲ οἱ βαπτισθέντες ἄνδρες τε καὶ γυναῖκες σὺν τοῖς νηπίοις τετρακόσιοι εἴκοσι τρεῖς· διὰ τοῦτον δὲ τὸν Σισίννιον πολλοὶ τῶν περιφανῶν καὶ φίλων Νερούα τοῦ βασιλέως ἐπίστευσαν καὶ πρὸς τὸν θεὸν ἐπεστράφησαν.

XVI. Κατ' ἐκείνῳ δὲ τῷ καιρῷ⁹⁾ ὁ κόμης τῶν ὀφφικίων Πούπλιος Ταρκουτιανὸς ἑωρακῶς ἀναριθμητὸν πληθὺν¹⁰⁾ πιστεῦσαντα τῷ Χριστῷ προσεκαλέσατο τοὺς προστάτας τῶν ῥεγεῶνων, καὶ δεδοκῶς αὐτοῖς χρήματα ἐπεισεν αὐτούς, ἵνα τάραχον κινήσωσι τῷ χριστιανικῷ ὀνόματι.

XVII. Διοικῶντος τοίνυν¹¹⁾ Μαμερτίου τοῦ ἐπάρχου τὸν πολιτικὸν θρόνον, στάσις γέγονε τοῦ Ῥωμαίων δήμου ἐπ' ὀνόματι τοῦ

1) Др. ἀνοίξῃς. 2) Др. διανοιχθῶσιν. 3) В Пар. εὐδον. 4) В Пар. τοῦ. 5) Др. καταξίωση ἀναδειξαι. 6) Др. κλειούση... εὐχομένη τῇ Θεοδώρᾳ. 7) В Пар. ἐδέσιμος. 8) В Пар. με. 9) В Пар. παρεγενόμην. 10) Др. vac.

1) Др. εἶναι. 2) Др. ταῦτά με ἀνακλήσασθαι... ἀπειργάσατο. 3) Др. δεσμοῦντες. 4) Др. βοάν. 5) Др. vac. 6) Др. дод. ἐν αὐτῇ. 7) Пар. κυριάσσωσι. 8) Пар. πάσι. 9) Др. κατ' ἐκείνου δὲ τοῦ καιροῦ. 10) В Пар. πληθύν. 11) В Пар. τοίνυν.

Κλήμεντος καὶ πρὸς ἀλλήλους συγχυθέντες ἄλλος ἄλλο κατ' αὐτοῦ ἔλεγον. τινὲς δὲ ἀντέλεγον· τί γὰρ κακὸν ἔπραξεν, ἢ τί τῶν καλῶν οὐ κατώρθωσεν; ὅστις ἄρρωστος παρ' αὐτοῦ ἐπεσκεψθῆ¹⁾, ἰάσεως ἔτυχεν· ὅστις πρὸς αὐτὸν λυπούμενος ἀπῆλθεν, χαίρων ἀνεχώρησε· οὐδένα ποτὲ ἔβλαψεν²⁾, πάντας δὲ ὠφέλησε. ἄλλοι δὲ πνεύματι διαβολικῶ ἐκκαυθέντες ἐκραζον· γοητικαῖς τέχναις ταῦτα ποιῶν τῶν θεῶν ἡμῶν λατρείαν ἀνατρέπει· τὸν Δία λέγει μὴ εἶναι θεόν, Ἡρακλέα δὲ τὸν ἡμέτερον φύλακα ἀκάθαρτον εἶναι λέγει πνεῦμα· Ἀφροδίτην τὴν ὀσίαν πόρνην γεγονέναι ὑποτίθεται· Ἔστιαν δὲ τὴν μεγάλην θεὰν πυρὶ καταναλώσθαι βλασφημεῖ. ὡσαύτως δὲ καὶ τὴν εὐαγεσιτάτην Ἀθηνᾶν, Ἄρτεμιν τε καὶ Ἐρμῆν, ἅμα τὸν Κρόνον καὶ τὸν Ἄρεα διαβάλλει, πάντα τε τὰ ὀνόματα τῶν ἡμετέρων θεῶν καὶ τοὺς ναοὺς καθυβρίζει. ἢ θύσει³⁾ τοῖς θεοῖς ἡμῶν, ἢ αὐτὸς ἐξαλειφθεῖη.

XVIII. Τότε Μамερίνος ὁ τῆς πόλεως ἐπαρχος μὴ φέρων τοῦ δήμου τὴν στάσιν ἐκέλευσεν πρὸς αὐτὸν ἀχθῆναι τὸν μακαριώτατον Κλήμεντα, ὅνπερ θεασάμενος ἤρξατο λέγειν· ἐξ εὐγενοῦς μὲν ῥίζης προεληλυθας, ὅπερ ἡμῖν ἢ τῶν Ῥωμαίων πληθὺς μαρτυρεῖ, ἀλλὰ πλάνην ὑπέστης, καὶ διὰ τοῦτο οὐ φέρουσι σιωπᾶν, ἐπειδὴ οὐκ οἶδα τίνα Χριστὸν σέβῃ καὶ ἐναντία τῶν θεῶν ἀποδέχῃ. διὸ ἀποδέσθαι σε δεῖ πᾶσαν τὴν περιττὴν δεισιδαιμονίαν, καὶ τοῖς ἐξ ἔθους ἡμῖν θεοῖς λατρεῖν. τότε ὁ μακάριος Κλήμης ἔφη· ἠρόχνην τὴν τῆς σῆς ὑπεροχῆς φρόνησιν προσανέχειν μου τῆ ἀπολογία, καὶ μὴ διὰ τὴν στάσιν τῶν ἀπαιδευτῶν, ἀλλὰ διὰ τὸν ἐμὸν λόγον γράψασθαι με. ἐπεὶ ἐὰν κύνες ἡμᾶς πολλοὶ περιυλάξωσι, μὴ δύνανται⁴⁾ ἀφελῆσθαι καὶ τὸ εἶναι ἡμᾶς μὲν⁵⁾ λογικοὺς⁶⁾, ἐκείνους δὲ κύνες καθυλακτοῦντας· καὶ γὰρ ἢ στάσις αἰεὶ παρὰ ἀπαιδευτῶν προεχομένη διαδείκνυται, ὥστε μηδὲν ἀσφαλὲς⁷⁾ ἔχειν, μήτε μὲν ἀληθές. ὅθεν σιγῆς ζητεῖσθω πρόφασις, ἐν ἧ ὑπὲρ τῆς ἑαυτοῦ σωτηρίας ὁ λογικὸς ἄνθρωπος καὶ καθ' ἑαυτὸν βουλευέσθαι καὶ διαλέγεσθαι ἀπάρξεται, ἵνα τὸν ἀληθῆ θεὸν εὕρῃ, ᾧ τὴν ἑαυτοῦ πίστιν σεμνοπρεπῶς παράθοι.

XIX. Τότε Μамερίνος ὁ ἐπαρχος ἀποστείλας ἀναφορὰν Τραϊανῶ τῷ αὐτοκράτορι ἀνήγαγε περὶ τοῦ ὀνόματος τοῦ μακαρίου Κλήμεντος φάσκων· τοῦτον τὸν Κλήμεντα στασιώδεσι κρανγαῖς ζητῶν ὁ δήμος οὐ παύεται, καὶ ἀξιόπιστος ἀπόδειξις εἰς τὰ κατ' αὐτὸν εὐρεθῆναι οὐ δύναται. τηρικᾶτα Τραϊανὸς ὁ αὐτοκράτωρ ἀντέγραψεν, δεόν αὐτὸν ἢ συνελθεῖν⁸⁾ θύοντα, ἢ πέραν τῆς θαλάσσης καὶ τοῦ Πόντου ἐν ἐρήμῳ πόλει παρακειμένη τῆ Χερσῶνι ἐξορισθῆναι.

¹⁾ В Пар. ἐπεσκεψθῆ. ²⁾ В Пар. εὐβλαψεν. ³⁾ В Пар. θύσει. ⁴⁾ В Пар. καὶ δαίανται. ⁵⁾ В Пар. μηδεν. ⁶⁾ У Др. дод. ἀνθρώπους. ⁷⁾ В Пар. ἀφελές. ⁸⁾ Дрес. συναινεῖν.

XX. Καὶ ὅποτε τὸ τοῦ Τραϊανοῦ κέλευσμα ἐπεκυρώθη, ἐσκεπτετο¹⁾ ὁ Μамερίνος, ὅπως ὁ Κλήμης ἐκούσιον ὑπερορίαν μὴ αἰτήσεται, ἀλλὰ μᾶλλον τοῖς θεοῖς σπονδὰς προσάξει²⁾. ἀλλ' ὁ μακάριος Κλήμης ἠγωνίζετο καὶ αὐτοῦ τοῦ δικαστοῦ τὸν λογισμὸν εἰς τὴν πίστιν τοῦ Χριστοῦ μεταγαγεῖν, καὶ ἑαυτὸν ἀποδείξει προαιρεῖσθαι μᾶλλον τὴν ὑπερορίαν, ἢ δεδίττεσθαι. τοσαύτην τοίνυν³⁾ χάριν ὁ κύριος τῷ Κλήμεντι παρέσχετο, ὥστε κατοδύρεσθαι Μамερίνον τὸν ἐπαρχον καὶ λέγειν· ὁ θεός, ᾧ σὺ εἰλικρινῶς λατρεύεις, αὐτὸς σοι βοηθήσῃ⁴⁾ ἐν ταύτῃ τῇ γραφῇ τῆς ὑπερορίας. καὶ ἀφώρισεν ναῦν, καὶ πάντα τὰ πρὸς τὴν χρεῖαν ἀναγκαῖα ἐπιβαλῶν ἀπέλυσεν. οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ λαοῦ εὐλαβεῖς ἄνδρες πολλοὶ ἠκολούθησαν αὐτῷ.

XXI. Ἡνίκα δὲ κατέλαβε τὸν τόπον τῆς ὑπερορίας, ἐν τῇ ἐργασίᾳ τῆς τῶν μαρμάρων λατομίας περαιτέρω δύο χιλιάδων χριστιανοὺς εὗρεν ἐκεῖσε μακροχρόνιον ἀγῶντας ὑπερορίαν⁵⁾. οἱ καὶ τὸν ἅγιον ἑωρακότες καὶ αἰδόμενοι⁶⁾ Κλήμεντα ἅπαντες ὁμοθυμαδὸν μετὰ στεναγμῶν καὶ ὀδυρμῶν προσελθόντες ἔλεγον· εὗξαι ὑπὲρ ἡμῶν, ὅσοι ἱεράρχα, ἵνα ἀξιῖο ἀποδειχθῶμεν τῆς παρὰ τοῦ Χριστοῦ ἐπαγγελίας. οὗς ἐγνωκὼς ὁ ἅγιος Κλήμης διὰ τὸν θεὸν ὑπερορισθέντας ἔφη· οὐκ ἀπροσφόρος ὁ κύριος ἐνταῦθα με παραγενέσθαι ἠξιώσεν⁷⁾, ἀλλ' ἵνα συμμετοχος γενόμενος τῶν παθημάτων ὑμῶν ἔτι παρηγορίας ὑποτύπωσιν καὶ ὑπομονῆς ἐμπαρέξω.

XXII. Ἐμαθε δὲ παρ' αὐτῶν, ὅτι ἀπὸ μιλίων ἔξ τὸ ὕδωρ τοῖς ἰδίῳις ὤμοις⁸⁾ ἐκόμιζον. ἀντίκα οὖν ὁ ἅγιος Κλήμης προέτρεψαν⁹⁾ λέγων· εὐξώμεθα πρὸς τὸν κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν, ἵνα τοῖς ὁμολογηταῖς τῆς πίστεως αὐτοῦ νομῆν ὕδατος διανοίξῃ. καὶ ὁ πατάξας¹⁰⁾ τὴν πέτραν ἐν τῇ¹¹⁾ ἐρήμῳ τοῦ Σινᾶ, καὶ ἐρρῶσεν ὕδατα εἰς πλημονὴν, αὐτὸς ἡμῖν τὸ ἀφθονον νᾶμα παράσχοι, ὅπως τῇ αὐτοῦ χορηγίᾳ εὐφρανθῶμεν. καὶ δὴ τῆς ἰκεσίας πληρωθείσης ἐνθεν κἀκείθεν περιεβλέψατο καὶ εἶδεν ἀμνὸν ἐσιῶτα, ὃς τὸν δεξιὸν πόδα ἐκούφισεν, οἷα τὸν τόπον τῷ ἁγίῳ Κλήμεντι ὑποδεικνύς. τότε ὁ ἅγιος Κλήμης ἐννοήσας τὸν κύριον εἶναι, ὃν μόνος αὐτὸς τεθέατο καὶ ἕτερος παντελῶς οὐδεὶς, ἐπορεύθη πρὸς τὸν τόπον καὶ εἶπεν· [ἐν] ὀνόματι τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος κροῦσατε ἐν τῷ τόπῳ τούτῳ. καὶ ἐπειδὴ πάντες ἐν κύκλῳ τοῖς σκαπανίοις ἔσκαψαν καὶ οὐ κατ' αὐτὸν τὸν τόπον, ἐν ᾧ ὁ ἀμνὸς ἔστη, λαβὼν μικρὸν σκαλίδιον ὁ ἅγιος ἐλαφρῶ κροῦσαι τὸν τόπον τὸν ὑπὸ τὸν πόδα τοῦ ἀμνοῦ

¹⁾ В Пар. ἐσκεπτετο. ²⁾ Дрес. προσάξει. ³⁾ В Пар. τοίνυν. ⁴⁾ Дрес. βοηθήσει. ⁵⁾ Др. αὐτόθι μακροχρόνιῳ γραφῇ καταδικασθέντας. ⁶⁾ В Пар. αἰδόμενοι. ⁷⁾ Др. ἐπεκτετήσεν. ⁸⁾ Дрес. ἐπὶ τῶν ἰδίων ὤμων. ⁹⁾ Др. προετρέψατο αὐτούς. ¹⁰⁾ В Пар. πατάξας. ¹¹⁾ Др. γῆ.

ἐκρουσεν. ὄθεν παραχρῆμα πηγὴ ὑπερβλυζούσαις τοῖς φλεβῖν εὐπρεπεστάτῃ ἀνεφάνη, ἣν σὺν ὁρμῇ ἐκχυθεῖσα ποταμὸν ἀπέτελεσε. τῆνικαὶτα ὁ ἅγιος Κλήμης πάντων ἀγαλλιωμένων εἶπεν· τοῦ ποταμοῦ τὰ ὁρμήματα εὐφραίνουσι τὴν πόλιν τοῦ Θεοῦ.

XXIII. Διὰ ταύτην οὖν τὴν φήμην προσέδραμεν πᾶσα ἡ ἐπαρχία, καὶ οἱ ἐλληλυθότες ἅπαντες πρὸς τὴν διδαχὴν τοῦ ἁγίου Κλήμεντος ἐπέστρεφον ἐπὶ¹⁾ τὸν κύριον, ὥστε καθ' ἡμέραν πεντακόσιοι [καὶ] περαιτέρω βαπτιζόμενοι ἀνεχώρουν²⁾. ἔντος δὲ ἐνὸς ἔτους γεγόνασιν ἐκεῖσε παρὰ τῶν πιστῶν ἑβδομήμοντα πέντε ἐκκλησίαι, καὶ πάντα τὰ εἰδῶλα συνετρώθη³⁾, πάντες οἱ ναοὶ τῆς περιχώρου καθηρέθησαν, πάντα τὰ ἄλσῃ ἐπὶ τριακόσια μίλια δι' ὄλου ἐν κύκλῳ κατεπόθη⁴⁾ καὶ κατεστρώθη⁵⁾.

XXIV. Τῆνικαὶτα οὖν ἐπίφθονον διήγημα διέδραμε πρὸς τὸν βασιλέα Τραϊανὸν, ὡς αὐτόθι πρὸς ἀναρίθμητον πλῆθος⁶⁾ ὁ τῶν χριστιανῶν ἐπηυξήθη λάος· καὶ ἀπειτάλη παρ' αὐτοῦ Αὐθεδιανός⁷⁾ ὁ ἡγεμὼν, ὅστις πλείστους⁸⁾ τῶν χριστιανῶν διαφόροις βασάνοις ἀνεῖλεν. ὄρων δὲ πάντας τῷ μαρτυρίῳ μετὰ χαρᾶς προσερχομένους, παρεχώρησε τῷ πλήθει, μόνον δὲ τὸν ἅγιον Κλήμεντα ἐπιθύειν βιαζόμενος. καὶ ἰδὼν οὕτως ἰδρυμένον ἐν κυρίῳ καὶ καθόλου μετατεθῆναι μὴ βουλόμενον, λέγει τοῖς δημίοις· λαβόντες αὐτὸν ἀπαγάγετε μέσον τῆς θαλάσσης καὶ δήσατε πρὸς τὸν ἀχένα αὐτοῦ ἄγκυραν σιδηρὰν καὶ ῥίψατε αὐτὸν ἐν τῷ βυθῷ κάτω, ὅπως μὴ δυνηθεῖεν οἱ χριστιανοὶ ἀνελεῖσθαι τὸ σῶμα αὐτοῦ καὶ ἀντὶ Θεοῦ σέβεσθαι αὐτόν.

XXV. Τοῦτου οὖν γενομένου ἅπαν τὸ πλῆθος τῶν χριστιανῶν ἐν τῷ αἰγιαλῷ παρεσιῶς ὠδύρετο. καὶ ἐπὶ τούτοις εἶπον Κορνήλιος καὶ Φοῖβος, οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ· πάντες ὁμοθυμαδὸν εὐξώμεθα, ἵνα δείξῃ ἡμῖν ὁ κύριος τοῦ μάρτυρος αὐτοῦ τὸ λείψανον. εὐχομένου τοίνυν⁹⁾ τοῦ λαοῦ ὑπεχώρησεν¹⁰⁾ ἡ θάλασσα εἰς τὸν ἴδιον κόλπον ἐπὶ τρία σχεδὸν μίλια¹¹⁾, καὶ εἰσελθόντες διὰ ξηρᾶς οἱ λαοὶ εὗρον ἐν σχήματι ναοῦ μαρμαρίνον οἶκημα παρὰ Θεοῦ ἠΐτεπισμένον, καὶ αὐτόθι κείμενον τὸ σῶμα τοῦ ἁγίου μάρτυρος Κλήμεντος, καὶ τὴν ἄγκυραν, μεθ' ἧς ἐρῶφη, πλησίον αὐτοῦ κειμένην.

XXVI. Ἀπεκαλύφθη τοιγαροῦν τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ τοῦ μὴ ἐκβάλλαι¹²⁾ τὸ λείψανον ἐκ τοῦ τόπου· οἷς καὶ τοῦτο ἔχρηματίσθη, ὡς οὐ ἐκάστῳ χρόνῳ ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς ἀθλήσεως αὐτοῦ ὀποχωρήσει ἡ θάλασσα ἐπὶ ἡμέρας ἐπτά ξηρὰν τοῖς ἐρχομένοις παρεχομένη¹³⁾

1) Др. πρὸς. 2) В Пар. ἀνεχώρησιν. 3) Др. κατετρώθησαν. 4) Др. κατεκόπησαν. 5) Др. κατεστρώθησαν. 6) Пар. πλῆθος. 7) Др. Αὐθιδιανός. 8) Пар. πλείστοι. 9) Пар. τοίνυν. 10) Пар. ἐπεχώρισεν. 11) Пар. μῆλια. 12) Др. ἐκβαλεῖν. 13) Др. παρασχομένη.

πορείαν. ὅπερ εἰς ἔπαινον τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ εὐδόκησεν ὁ κύριος γενέσθαι μέχρι τῆς σήμερον ἡμέρας. τοῦτου δὲ γεγονότος πάντα τὰ κυκλώθεν¹⁾ ἔθνη ἐπίστευσαν τῷ Χριστῷ. ἐνθα οὐδεὶς Ἕλλην, οὐδεὶς Ἑβραῖος, οὐδεὶς τὸ παράπαν εὐρίσκειται αἰρετικός. γίνονται γὰρ²⁾ πλείστα εὐεργεσίαι· τυφλοὶ φωτίζονται ἐν τῇ αὐτοῦ ἑορτῇ, δαίμονες ἀπελαμβάνονται, ῥιγῶντες ὑγιαίνουσιν, οἱ τοῖς νεφροῖς ἐταξόμενοι καὶ λιδιῶντες μόνῃ τῇ τοῦ λειψάνου αὐτοῦ προσψαύσει καὶ ὕδατος ἁγιασθέντος ῥαντισμῷ καὶ πύσει τοῦ νοσήματος ἀπολύονται, ἀλγυνόμενοι τε νόσῳ οἰαδήποτε πρὸς τὴν τοῦ ἱερομάρτυρος καταφεύγοντες βοήθειαν ἰάσεως ἀπολαμβάνουσι³⁾.

XXVII. Ἄλλὰ καὶ θαῦμα πάντων ὑπερβάλλον θαυμάτων ἐν τῇ τοῦ ἁγίου γέγονε λάρνακι. ὡς κατὰ τὴν ἐτήσιον τοῦ ἁγίου Κλήμεντος μνήμην ὑποχωρεῖν ἔλαβεν ἡ θάλασσα ἔθος καὶ τῷ λαῷ ξηρὰν πᾶσι παρεῖχεν ὁδόν, μετὰ τοῦ λαοῦ κακείνου παντὸς καὶ τις ἀνὴρ μετὰ τῆς αὐτῆς γαμετῆς καὶ ἐνὸς μονογενοῦς τέκνου πίστεως ἔνεκεν τῇ τοῦ ἁγίου κατέλαβε λάρνακι⁴⁾. ὡς δὲ ἡ ἑβδομὴ ἤδη κατέλαβεν ἡμέρα καὶ τοῦ λαοῦ τῇ Χέρσῳ καταλαβεῖν ἐπισπεύδοντος⁵⁾, οὐκ οἶδ' ὅπως εἶπεν, ὕπνω ὠρηθεῖς συγχεθεῖς παῖς ἐν τῇ τοῦ ἁγίου λάρνακι κατελείφθη. ὡς οὖν τῇ Χέρσῳ οἱ τούτου γονεῖς κατελάβασι καὶ κατὰ τὸν ἴδιον ὄρον κατέστη πάλιν ἡ θάλασσα, καὶ μὴ τὸν μονογενῆ τούτων παῖδα εἰδότες κατὰ τὸν ἅπαν τοῦτον ὄχλον ἐξήτουν. ὡς δὲ ἐρωτήσῃ τὴν ἐρώτησιν ἐποιοῖντο καὶ οὐδαμοῦ ὁ τούτων εὐρύοκητο παῖς, τῷ τῆς θαλάσσης οἱ τούτου γονεῖς χήλω⁶⁾ περιπεσόντες, κατὰ τοῦ ἁγίου τοιαύδε γοερᾶς μετὰ δακρῶν φωνὰς ἀνεπέλυον· διὰ τοῦτο, ἅγιε τοῦ Θεοῦ, κατὰ τὴν σὴν μετὰ τοῦ παιδὸς ἡμῶν κατεφύγωμεν λάρνακα, ἵνα τοιούτῳ πικρῷ θανάτῳ τὴν τοῦ ἡμῶν ἐλπίδα, τὸν παῖδα ἡμῶν παράξεις; διὰ τοῦτο μετὰ πολλῆς πίστεως τῇ σῇ σωρῷ κατελάβαμεν, ἵνα τὸν μονογενῆ ἡμῶν καθυστερήσῃς ἡμᾶς; καὶ μάλιστα τοιούτῳ πικρῷ θανάτῳ, ὡς εἶπομεν, τί τὴν βακτηρίαν τοῦ βίου ἡμῶν καθυστερῆσας; τί δὲ καὶ τὸ ἡμῶν πρὸς σὲ ἅγιε τοῦ Θεοῦ ἀμάρτημα; μὴ οὐκ ἐν θεομῆς σοι προσήλθαμεν πίστεως; μὴ μάλιστα περὶ τοῦ ἡμῶν οὐκ ἐπιδομέμεθά σου παιδὸς, ἵνα τοῦ βίου αὐτῷ εὐμάρεια γένηται καὶ τῆς σῆς μετὰ Θεὸν εὐχῆς⁷⁾ ἀντιλήψεως; ἰδοὺ τοῦ ναντίου συνέβη γενέσθαι ἡμῖν. ὁδὸς ἡμῖν, ἅγιε τοῦ Θεοῦ, τὸ τέκνον ἡμῶν. ὁδὸς τὸν ἄφρω πόντῳ φορηθέντα ἡμῶν παῖδα. τί, ἅγιε τοῦ Θεοῦ, καταλαβεῖν ἡμᾶς μετὰ λύπης τὸν ἴδιον ἠθέλησας; τίδε καὶ οἶκαδε οὕτω γεγοερωῶς ἐπαγνήκειν πεποιήκας;

1) Др. κυκλώθεν. 2) Др. дод. ἐκείσε. 3) Др. дод. καὶ διαμένει ἡ δόξα αὐτοῦ καὶ ὁ ἔπαινος εἰς αὐτὸν διὰ τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, δι' οὗ καὶ μεθ' οὗ τῷ πατρὶ ἡ δόξα σὺν τῷ παναγίῳ καὶ ζωοποιῷ αὐτοῦ πνεύματι νῦν καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων. ἀμήν. 4) Пар. λάρνακι. 5) Пар. ἐπισπεύδοντος. 6) Пар. τὸ... χήλο. 7) Пар. εὐχῆς.

τι ἀντὶ χάρισις ἀχαριστοὺς ἡμᾶς ὑποστρέφειν ἠθέλησας; ποῖον δὲ πάλιν τὸ φίλτατον ἡμῶν τῆς θαλάσσης πιαρόξει θηρίον; πῶς δὲ καὶ τὰ γλυκύτατα μέλη ἐκείνου διανεμηθῶσιν, πάντως οὐκ ἔν μέλος, οἱ τῆς θαλάσσης θῆρες διατεμῶσιν; αἱ αἱ, γλυκύτατον τέκνον ἡμῶν, πῶς οὕτως δυσανάρπαστον τοῖς ἡμῶν γέγονας σφθαλμοῖς; ἔδει τὸν τοιοῦτον πικρὸν θάνατον ἡμᾶς ὑποστῆναι, ἢ σὲ, φίλτατον τέκνον ἡμῶν.

XXVIII. Τοιαῦτα οὖν καὶ πλείονα τούτων κατὰ τοῦ ἀγίου καὶ τοῦ αὐτοῦ τέκνου εἰπόντες, ὑπὸ τῶν αὐτοῖς συνόντων παρακληθέντες γειτόνων οἴκαδε γοεῶς οὕτως ἔχοντες ἐπανῆκον. ὡς δὲ ἡ τοῦ χρόνου διήθην περίοδος, καὶ ἡ τοῦ ἀγίου ἐτήσιος μνήμη κατέλαβεν, πάντες κατὰ τὸν αἰγιαλὸν ἔτρεχον τῆς θαλάσσης. παντὶ δὲ τῷ ὄχλῳ καὶ οἱ τοῦ παιδὸς γεννῆτορες ἠκολούθουν, λείψανόν τι τοῦ αὐτῶν τέκνου εὐρεῖν προσδοκῶντες. ὡς οὖν κατὰ τὸ ἔθος ἡ θάλασσα ὑπεχώρει καὶ μέχρι τῆ τοῦ ἀγίου σωρῶ ξηρὰν τοῖς εἰσιούσιν παρείχεν ὁδόν, πρὸ τοῦ τὸν ὄχλον τὴν ξηρὰν τῆς θαλάσσης εἰσπηδῆσαι ὁδὸν οἱ τοῦ παιδὸς προδραμόντες γονεῖς, τῆ τοῦ ἀγίου σωρῶ προκατέλαβον. καὶ ὦ τοῦ θαύματος τὸ καὶ ἐκπληξίας γέμοι καὶ φρίκης. ἅμα τοῖς τοκεῦσιν καταλαβεῖν τοῦ παιδὸς, εὐρον τὸ παρ' αὐτῶν ἀπηγορευθὲν τέκνον ἐν τῆ τοῦ ἀγίου καθήμενον λάρνακι. ὡς οὖν οἱ τούτου γονεῖς τὸ παράδοξον θέαμα εἶδον καὶ μετ' ἐκπληξέως καὶ χαρᾶς πολλῆς ἐμπλησθέντες τὸ ἴδιον τέκνον περιπλακέντες, ὅσα θρηνοῦντες το πρότερον τῷ ἀγίῳ κατέλεγον, τοσοῦτον καὶ εὐχαριστίας ἐγκώμια περὶ τοῦ γεγονότος θαύματος ἐπλεκον ἅμα παντὶ τῷ συνεληλυθότῳ ὄχλῳ ἐκεῖ.

XXIX. Εἴτα ¹⁾ μετὰ τὴν εὐχαριστήν τοῦ θαύματος ἐνέκεν ὑμνωδίαν τῷ τέκνῳ λέγουσιν οἱ γονεῖς: τίς κατὰ τὴν τοῦ χρόνου, τέκνον ἡμῶν, περίοδον ὄλην ὠδε σοῦ φύλαξ γέγονε καὶ τροφεὺς; καὶ ὁ παῖς δακτυλοδεικτῶν ἐν τῆ τοῦ ἀγίου σωρῶ ἀπεκρίνετο: οὗτος ὁ ἐνταῦθα κείμενος ²⁾ ἅγιος καὶ τροφεὺς γέγονέ μου καὶ φύλαξ. μὴ δ' ὄλωσ τὸ ὕδωρ τῆς θαλάσσης ἀγγίσαί μοι συγχωρήσας, καὶ ὡς ἰδίον αὐτοῦ μέχρι τῆς δεύρω περιποιούμενος τέκνον ἐμὲ ἀβλαβῆ ἐκ τῶν τῆς θαλάσσης διεφυλάξενε θηρίων. τούτου πάντες τοῦ παραδόξου ἀκούσαντες θαύματος καὶ αἱ περιξ. κόμαι καὶ χώραι καὶ πάντα τὰ ἐκείσε τυγχάνοντα κλίματα τῆ τοῦ Χριστοῦ προθέμωσ προσήρχοντο πίστει. καὶ ἰάσεως κατὰ τὸν λάρνακα ἐπαπολούοντες τοῦ ἀγίου, καὶ εἰς δόξαν αὐτοῦ καὶ ἐπαινον αἰεὶ διαμενοῦντες καὶ τῆ αὐτοῦ ἐκ θεομῆς πίστεως λάρνακι προσερχόμενοι τῷ δωτηρι τῶν ὄλων ἠγαθήσουν Χριστῷ τῷ τοιαῦτα θαυμάσια τοῖς αὐτοῦ παρέχοντι δούλοις εἰς δόξαν καὶ ἐπαινον τοῦ τὰ πάντα τεκτηνημένου Θεοῦ, ᾧ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος σὺν τῷ συνανάρχῳ πατρὶ ἅμα τῷ ἀγίῳ καὶ ὁμοουσίῳ πνεύματι νῦν καὶ αἰεὶ καὶ εἰς τοὺς ἀτελευτήτους αἰῶνας τῶν αἰώνων. ἀμήν.

¹⁾ В рукоп. ἔλτα. ²⁾ В рукоп. κείμενος.

Порівнюючи отсей текст поперед усього з текстом другої Епітоме, бачимо значніші різниці лише в першому розділі і в закінченю. Що до першого розділу нашого тексту, то він написаний очевидно чоловіком, який читав Псевдоклементини чи то в повній формі, чи лише котрусь Епітоме і безпосередно навязує своє оповіданє до того уступу Епітоме, що являєть ся вже не текстом самого Климента, а припискою якогось ніби редактора. В своїм виданю обох Епітоме Дрессель кладе сю приписку як розділ CXLVIII на чолі того окремого оповіданя, що говорить уже спеціально про Климента, його діяльність на папським престолі, осудженє і мучеництво, оповіданя ідентичного з тим, яке Симеон Метафраст умістив у своїм лєгendarії і яке мусимо вважати коли не його літературною власністю, то в усякім разі його перерібною. Але ся приписка певно не Метафрастова, бо в лєгendarії Метафрастів текст починаєть ся словами *Τρίτον τῆς Ῥωμαίων ἐκκλησίας*, отже більше менше тим, чим починаєть ся CLXIX глава Дресселевого виданя¹⁾. Але анальоґічна, хоч і не ідентична що до вислову редакційна приписка є і при другій Епітоме, і власне, здаєть ся, сю другу приписку мав перед очима автор нашого тексту, коли не захочемо припустити навпаки, що в порядчик другої Епітоме мав перед очима готовий уже текст оповіданя про Климентове мучеництво з таким вступом, як у Пар. — припущенє мало правдоподібно. На сей здогад наводять мене такі спільні обом текстам звороти, як *αἰοιδίμος Κλήμης* (Пар.) і *παναιοιδίμος βίος Κλήμεντος* у Еп. 2; *ἄπλαστον τρόπον* у Пар. і *ἄπλαστον ἦθος* у Еп. 2; *διάπυρον πρὸς θεὸν ἔρωτα καὶ τὸν ζῆλον* у Еп. 2 і *διάπυρον τῆς πίστεως καὶ ζῆλον* в Пар.; *γνώμης ἀκέραιον* у Еп. 2 і те саме мусіло стояти в ориґиналі Пар. замісь безсенсового *γνώμης ἀκαιρέοντα*; *καὶ τὸν ζῆλον τῆς εὐσεβείας* було мабуть дословно однаково в обох текстах, тепер у Пар. бракує слова *ζῆλον*; *τὸν πρὸς πάντας συμπαθῆ τρόπον* — спільне в обох текстах. Із тих звортів Еп. 1 має лише *διάπυρον ἔρωτα* і *εὐσεβείας ζῆλον* — саме стілько, щоб схарактеризувати його як парість спільного текстового пня, але значно відмінну в вислові від Еп. 2 і Пар.

Що до решти тексту, то вже варіанти подані під текстом отсього виданя показують, що париське *martyrium* майже слово в слово згідне з другою Епітоме, хіба що декуди діялєкґічними окремішностями близше до Оттобоніянського рукопису,

¹⁾ Пор. Fr. X. Funck, Opera patrum apostolorum II, 28.

а декуди ще скупійше на слова. Можливо зрештою, що пропуски деяких слів треба покласти на карб не дуже уважного перепиувача париської копії.

Головна різниця між нашим текстом і другою Епітоме Дресселя та, що наш текст замість кінцевої доксольотії, яку має у Дресселя гл. CLXXXV, (наведена у нас у ноті на ст. 303) має ще далі три глави, які відповідають главам CLXXIV—CLXXXV першої Епітоме і містять оповіданя про Климентове чудо з хлопцем на дні моря. Та поки приступимо до розбору цього оповідання, чи то до питання про обопільну залежність і жерела обох текстів, треба попередити сказати дещо про відміни нашого тексту від тексту першої Епітоме в тих частинах, що спільні йому з другою Епітоме. Тих різниць, а в дальшій лінії різниць між обома Епітоме доси в науці, скільки знаю, не сліджено, бо загалом обі Епітоме в порівнянню з основними текстами, Гоміліями та Рекогніціями, мало звернули на себе уваги. Ті різниці в оповіданню про мучеництво Климента, чужим властивій темі Псевдоклементин, можуть мати значінє виключно літературне, прим. для устанєня приблизного часу написаня другої Епітоме, а ще більше для сконстатованя жерела славянських чи иньших перекладів та перерібок, що черпали з грецьких звірців.

Отже зазначую тут ось які різниці, не самі стилістичні, але річеві та в назвах. У першій і другій Епітоме (в переважній часті рукописів використаних Дресселем) Климент являє ся третім папою по Петрі; в Оттобоніянській рукописі і в нашій (Пар.) тексті другим. Префект римський у 1 Епітоме зовєть ся *Μαριεντινός*, у 2 Епіт. і в нашій тексті *Μαριετινός*. По втопленю Климента за молитвою його учеників море розступаєть ся в 1 Епіт. „не менше як на 20 стадій“, в 2 Епіт. і в нашій тексті на три стадії; відмінно мотивує Авфідіян свій наказ утопленя Климента: в 1 Епіт.: щоб ані моці його не лишили ся христіянам, у 2 Епіт. і в Пар. далеко відповіднійше до поганського світогляду: щоб христіяни не могли вкрасти його тіла і шанувати як бога. Коли додамо до того спостереженє, що 1 Епіт. (зглядно ті її глави, що говорять про Климентове мучеництво) ані крихітку не богатша на зміст від 2 Епіт. і нашого тексту, а за те значно богатша на слова і на стилістичні прикраси, иноді досить сумнівного характеру (прим. Публій Туркутіян від разу інтродукуєть ся епітетом *πνευρότατος κατ' ἐκείνων καιρόν* — в 2 Епіт. і в нашій тексті ніякого епітета нема) і що сей текст належить до безсумнівної частини Метафрасто-

вого легендарія зложеного в X віці, то будемо мати не лише певну дату написаня сеї перерібки, але надто підставу для оренєня, що 2 Епіт. і Пар. текст мусять бути давнійші, що власне їх треба розуміти під тими книгами про жите і мучеництво св. Климента, про які згадуєть ся в панонській легенді та в листі Анастасія Бібліотекаря. Розбір оповіданя про чудо з хлопцем, долученого до Пар. тексту, дасть нам ще деякі дальші вказівки.

Для цього розбору маємо крім нашого тексту ще три до порівнянє. Поперед усього текст Метафраста, про який по попередніх увагах уже з гори можна сказати, що се також пізнійша перерібка. Різниці між Метафрастовим і Пар. текстом головно стилістичні, та про те інтересні. І так Метафраст зовсім не цитує нарікань родичів по втраті хлопця, а тільки каже загально: *εἶτα καὶ τὸν αἴγιον, οἷά περ ἂν ὀδυνημένη ψυχὴ φθέρυξαιτο, ἔλεγον θάνατον ἑαυτοῖς ἀντὶ τῶν παρόντων εὐχόμενοι* (тоді й святаму наговорили дечого такого, що висловляла зболіла душа, благаючи собі смерти замість того, що стало ся) — остатній зворот навіть остільки невірний, що в оригіналі, з якого Метафраст робив своє резюме, нічого не кажесть ся про бажанє смерти. Від себе додав Метафраст оповіданє про те, як то родичам по їх повороті до дому „знов прибувало нове терпінє, коли бачили одєжу хлопця або щобудь, що належало до нього, і се приводило їм його на память і робило ще прикрійшим їх нещастє“. Ані в Пар. тексті, ані в иньших, про які скажемо далі, нема нічого подібного. Оповідаючи про роковини Климентового празника Метафраст цитує розмову родичів між собою, якою вони заохочують себе йти знов до Климентового підводного храма, висловлюють надію знайти хоч останки його тіла, і додає, що говорили ще дещо й таке, що їм піддевало горе, натякаючи тим, що в оригіналі, з якого він черпав, ся розмова була ширша. Наш Пар. трактує сей епізод значно коротше, кажучи, що „з народом пішли й родичі надіючи ся знайти якийсь останок своєї дитини“; ся згадка про останок (*λείψανόν τι*) вяже наш текст безсумнівню з Метафрастовим, але лише як свідощтво на те, що оба вони черпали з якогось спільного, просторійшого жерела.

Епізод про віднайденє хлопця в підводнім Климентовім храмі розділює грецькі тексти нашого оповіданя на дві групи. В одній групі, до якої належить Метафраст і псевдо-Єфрем Корсунський, родичі застають хлопця не лише живого, але надто „веселого і занятого забавою“ (Єфрем) або скачучого (*ζῶν καὶ*

ἀλλόμενον), як каже Метафраст; у другій, до якої належить наш Паризький текст і ще текст одного рукопису 2421 (у Парижі? пор. Дрессель 118) читаємо, що хлопець „лежав у домовині сьвятого“; також залежний від них Никифор Калліст має близьке до сего *παράκαθήμενον λάρνακι*, що зовсім докладно підходить до найстаршої відомої нам версії сього оповідання, а власне до тексту Григорія Турського, де мати також знаходить свого хлопця *dormientem in eo loco, ubi eum dormientem reliquerat, in ipso adhuc sopore teneri* (пор. вище стор. 170). Ми ще вернемо до сего епізоду, коли будемо говорити про відносини нашого тексту до псевдо-Єфрема; тепер досить нам лише зазначити, що традиція нашого тексту очевидно старша від Метафрастової і Єфремової.

Значно різниться ся Метафрастів текст від нашого також в остатнім уступі, де описано сцену пізнання родичами віднайденної дитини, розпитуване дитини та її відповідь і дальше поведжене родичів і народа. В Метафрастовій перерібіці хід образів такий:

1. Родичі зразу не вірять, чи се їх дитина, поки хлопець *καὶ τοῖς γυνώσκουσι καὶ τοῖς σήμασι*, тоб то знаками і рухами не переконав їх, що се він сам; тоді родичі плачучи кидають ся цілувати його. В нашім тексті про такий сумнів нема ані згадки, а перше чує родичів при виді дитини — велика радість, а потім зараз сльози і жаль за те, що образили сьвятого, та подяка йому за доконане чудо, подяка, до якої прилучується весь зібраний народ.

2. Обцілувавши дитину родичі у Метафраста починають розпитувати, хто її беріг, кормив; хлопчик держачи ся лівою рукою за домовину сьвятого, а правою показуючи зложено в ній тіло говорить: „Сеї був мені і житедавцем (*τῆς ζωῆς πάροχος*) і погодівником і сторожем, все мене ласкаво держав при собі і гарно прокормлював“. У нашім тексті се розпитуване хлопця відбувається аж *μετὰ τὴν εὐχαριστήν τοῦ θαύματος ἐνεκεν διωφδίου*; цитується ся запитане родичів *in oratione recta*; хлопець відповідає не держачи ся рукою за домовину, а тільки пальцем показуючи на неї, таї відповідь його стилізована значно відмінно.

3. У Метафраста тільки тепер, почувши оповідане хлопця, родичі проймають ся радістю і починають співати; автор знає, що вони співали „Дивен Бог во сьвятих своїх“ додаючи до сього й решту сеї церковної пісні, і потім радісно вертають до

дому. Кінчить ся оповідане загальною моралізацією, що ось як Христос шанує тих, що вірно служили йому. Наш текст зазначає по оповіданю хлопця новий зрив радості і вдячності народа супроти сьвятого, зазначає наслідок сього чуда — велике розширене Христової віри в околицях Корсуня і згадує численні уздоровлення, що відбували ся біля домовини сьвятого. Кінчить ся моралізаційною рефлексією подібною до Метафрастової, хоч коротше стилізованою, і розширеною доксологією. Все те дає нам право до висновка, що ані Пар. текст не залежить від Метафраста, ані Метафраст безпосередно не залежить від Пар., але між ними треба прийняти одно або й більше спільних жерел.

З попереднього відомо нам уже, що таких жерел, чи то версій нашого оповідання старших від Метафраста (не вчисляючи сюди найстаршого, латинського оповідання Григорія Турського, якого не маємо в грецькім перекладі) маємо два, а власне просторе оповідане тзв. Єфрема Корсунського та коротке резюме, вставлене в Похвалу Климентови Римському, написану церковно-славянською мовою десь при кінці IX або на початку X в., якої автором уважають Клима епископа Велицького¹⁾, і нарешті коротку переповідку в церковній історії Никифора Ксантопуля Калліста, що вправді жив аж у XIV в., але, як тепер догадують ся, видав під своїм іменем старшу історію церковну, написану десь у початку X в. (сягала до р. 920); маленьким потвердженням сього догаду був би й той факт, що в оповіданю про Климентове чудо з хлопцем Никифорова історія користується не Метафрастом і навіть не псевдо-Єфремом Корсунським, а текстом близьким до нашого париського.

Отже поперед усього мусимо ствердити той інтересний факт, що оповідане Клима Велицького треба поставити зовсім окрежо від сеї грецької групи старших версій. Ось воно в повнім тексті: *Рчем же ѿ мѣ предивное чудо, вквѣшиє в томѣ морѣ, томѣ влговѣрномѣ сворѣ ѿходящю ѿзѣ цркви ѿго. ѿгда же ѿидѣхѣ, то море окрѣваше землю. ѿтерѣ же женѣ ѿтроча ѿблѣжѣ са по вѣю смотрению ѿста вѣ цркви. она же мѣнаши в народѣ свше, излѣзши на край не ѿврѣте ѿго. на дрѣгѣе же лѣто вѣ днѣ нраздника ѿго по обѣчаю своѣмѣ морю ѿстѣпльшю пришедѣше на кѣ влговѣрний люди ѿврѣтоша ѿтроча вѣздростомѣ ѿ свѣтлостью ѿукрашена стѣню ѿго ѿ неплѣкнною пицию вѣскорѣмлена*

¹⁾ Див. С. Је Воор, Zur kirchenhistorischen Litteratur (Byzantinische Zeitschrift, V, 23); Krumbacher, Geschichte der byz. Litt., 2 Ausg., стор. 247, 291.

(Чтенія моск. 1889, кн. 3, стор. 77—8). Клим не знає нічого про батька, а згадує лише про матір, значить, із сього погляду стоїть ближше до Григорія Турського, ніж до всіх грецьких текстів. З другого боку закінчене його оповідання, що віднайдене хлопця відбуло ся в неприсутности матери, ставить сю версію окремо від усіх відомих нам досі і насуває припущення, що Клим користувався тут не жадним писаним жерелом, а якоюсь устною традицією, в усякім разі західною, близькою до Григорія Турського або й просто опертою на нім.

Порівнюючи що до змісту оповіданя псевдо-Єфрема з париським текстом бачимо ось які ріжницї: у Псевдо-Єфрема родичі знаходять хлопця в підводнім храмі *ζωὴ καὶ φαιδρὸν καὶ ἀλλόμενον*, у Пар. бачуть, як він спить на Климентовій домовині; у Псевдо-Єфрема не говорить ся нічого, яким способом родичі згубили дитину в гробовищі, тільки додасть ся, що хлопець лишив ся в склепі не з забутя родичів, а з божого промислу; у Пар. автор каже: „не знаю як, може зморений сном“, немов натякаючи на старше жерело — оповіданя Григорія Турського.

Та найінтересніша тема до порівняня сим разом — наріканя родичів. У Єфрема зразу нарікає мати, потім батько, в нашім текстї обоє; хоча загальна тема нарікань однакова, подітована однаковою ситуацією, то про те стилізація, аргументи, викрики в обох текстах зовсім відмінні і уложені в иньшій порядку. Детальне порівнянє, в яке тут годі вдавати ся, дає одначе підставу до здогаду, що Пар. текст старший від розводненого тексту Псевдо-Єфрема і служив для нього жерелом. Детальнїше надїю ся умотивувати сей погляд на иньшій місці.

Угорський король Матвій Корвін

в славянській устній словесности.

Розбір мотивів, звязаних з його іменем.

Написав Зенон Кузеля.

VI.

Матвій Корвін у Словінців. Загальний характер і історичний підклад пісень.

Сербсько-хорватські пісні про Матвія і про події, що припадають на час його панованя не вяжуть ся з словінськими баладами, до яких саме тепер переходимо, і різнять ся від них не лишень формою, але також змістом і загальним характером.

Епічні поезії Сербо-Хорватів, оспівуючи угорського короля Корвіна, виходили з історичної підстави і не відбігли далеко в сторону казочности і легендарности. Ближша аналіза показала, що в них відбили ся досить вірно, коли не самі дійсні історичні факти, то принайменьше народна традиція і погляди народу на сучасні події¹⁾. Казкових і легендарних мотивів майже не стрічаємо: лише в деякі пісні вспіли вони закрасти ся. Причи-

¹⁾ Є се один доказ більше на те, що вихідною точкою кожного епосу були історичні події і історичні особи, виведені на сцену на тлі тодішних битових обставин і що мітологічне пояснюване не має підстави. (Н. Дашкевич: „Разборъ сочиненія В. Миллера: Экскурсы въ область русскаго народнаго эпоса“. Отчетъ о 36 присужд. наградъ гр. Уварова, 1895, стр. 73 і д., Веселовскій в критиках на Воеводского: „Введеніе въ мие. Одиссеи, 1881“ в Вѣстп. Европы,

ною цього було се, що пісні ті повстали ще за життя Матвія або зараз по його смерті під впливом дійсних, сьвіжих подій а потім скоро забули ся і не мали часу набрати в себе тих елементів, які так легко переходять з казок, легенд і оповідань.

Цілком инакше мусимо оцінювати словінські балади про Матвія, що ані трохи не відбігають від звичайного типу західно-європейської балади. Тут вже тяжко дошукувати ся історії і контролювати народну традицію, себто сучасні оповідання історичними жерелами. Історична подія дає тут лише підставу до зложення поетичної цілоти, закрашеної веілякими більше або менше популярними мотивами, що не мають звичайно звязи з оспівуванням фактом або дучать ся з ним в дійсности дуже слабо. Балада не потребує навіть історичних осіб і їх подвигів: і життя звичайних людей або побутові явища можуть бути її жерелом так само, як і народні вірування і легенди. В баладі важний не історичний факт, а навіть не особа, лише тема, яка подобала ся її творцеві або робила на нього вражінє. Тому розмальовує вона якими і поетичними красками теми про пориванє дівчат, їх висвободжуванє, утечі, про роздуку і поворот, про щасливу і нещасливу любов, про зраду в любови, в подружю і на війні, про чесність та сталість і про хиткість та слабкість і про звязь з надприродним сьвітом і позагробовим життям, теми, що побуджували фантазію і могли загально подобати ся тим, для яких були призначені. Історична особа була тут звичайно лише усанкціонованєм теми, була лише неминучим майже декоративним елементом сеї лицарської поезії.

1882, IV, стр. 757—776 і на праці Nугор'a і Rajn'у про французький епос в „Новыя изслѣдованія о франц. эпосѣ“ Ж. м. н. пр. т. 238 отд. 2 с. 244 і д. А. Лобода у вступі до праці „Русскія былины о сватовствѣ“ Универ. Извѣстія, 1902, XLII, N. 10 стр. 51 passim і ин.). В цілім т. зв. угорьськім циклю нема ані одної прикмети, що могла би бути мітольоґічною: майже кожда подробиця має тут підставу в історичних традиціях. Наші пісні можуть бути про те прикладом, в якім виді могли бути історичні чи епічні пісні зараз по утвореню, заким підпали перерібкам і впливам казок і оповідань. Так виглядали мабуть колись і пісні про вньших сербських героїв, особливо про Марка Кралевича, який прибрав в студії Ноділя цілком мітольоґічну форму (Religia Srba і Hrvata. Rad.), а також німецькі та французькі епопеї і більшість російських билин (G. Gröber: Französische Litteratur. Grundriss d. romanischen Philologie. Strassburg 1902, II, 1, стр. 450 і д., 462 і д. Веселовскій, Ж. м. н. пр. 238, стр. 244 і д.).

Одначе часто навязували ся балади дійсно до звісних осіб і звісних фактів. Child, Grundtvig і Nigra виказали на богато прикладах, що основою великої часті балад послужили історичні події і що велике число героїв, з якими вони звязані, грали колись ролю в історичній минувшости.

Так отже не можна і тут спускати з ока історичної оцінки. Лицарська поезія (балади і романци), як відміна епічної, а до певної міри і її спадкоємниця, не могла цілком розпрачатись в лицарською обстановою, з історично-побутовим підкладом¹⁾. Її предметом було саме життя лицарства і то життя його найкращого вицьвіту. Співак брав з нього приклади і не сходяв в низні верстви та не займав ся якою будь незначною особою. Нині балади прибрали уже иньший характер. Дух середньовічного лицарства став для народу незрозумілий так, як і більшість імен королів, князів і иньших героїв. Місце лордів, перів і визначних колись осіб заняли тепер звичайні персонажі, з сучасними іменами і з сучасним характером²⁾. Се особливо видно на баладах тих народів, які занадто далеко були віддалені від центра, з якого розходила ся лицарська поезія, або переймали її в часах пізнійших, коли вже і дух та характер її почали затрачувати ся.

Се видимо передовсім у Славян, де місце лицарів і королів заняли иньші особи зверхніх верств, а передовсім пани. Лише в деяких баладах виступають певні історичні особи: між ними на першій місци можна поставити словінські балади про короля Матвія.

Оцінюючи їх, не можемо одначе забувати, що балада не була витвором славянським, що вона прийшла до нас з Заходу і принесла зі собою не лишень саму форму, але також і зміст. Баладові мотиви вандрували так само як і казки та легенди від народу до народу, змінюючи ся більше або менше відповідно до місцевих обставин і обставин часу. Блискучість

¹⁾ Нор. м. н. F. Wolf, Schwedische Volkslieder der Vorzeit. Leipzig 1857, с. XVI і д. Савонович, Къ вопросу о западномъ влияніи на южно-славянскій эпосѣ. Варшавѣ. Унив. Изв. 1897, II, с. 2 і д. Const. Nigra, Canti popolari del Piemonte. Torino 1888, с. XXXIV і д. і pass. Goedeke, Geschichte der deutschen Dichtung. II Aufl. стр. 74 і д.

²⁾ М. Драгоманов, Відгук лицарської поезії в руських народніх піснях. Пісні про Королевича. Розвідки М. Др. про укр. нар. словесність і письменство. Т. I, 1899 стр. 67 і д.

теми улекшувала їм дорогу і прийняте: так більшість лужицьких балад перейшла просто від Німців, як би ми нині сказали, в дословнім перекладі; багато полуднево-славянських пісень знаходять знов дуже близькі паралелі у романських народів. Українські балади витворилися під двома впливами: одна їх частина перейшла від Поляків, які дістали їх від Німців за посередництвом Чехів (і може Лужичан), друга часть прийшла з полудня і виказує велику близькість з сербсько-хорватською поезією, а що характеристичне — і з поезією романських народів. Що при тім не обійшлося також і без впливу чи посередництва Словаків, се річ певна, і я постараюся незабаром виказати се на кількох характеристичних примірах. Тепер вистарчає констатувати, що мотиви майже усіх нам знаних балад у Славян були лише відблиском західних, германських і романських первозорів, і що не можна трактувати їх окремо без звязи з продуктами інших народів.

Словінські балади не становлять тут винятку. Противно, побачимо з їх ближшого перегляду, що і вони не були цілком самостійним витвором і зближують ся значно до романських і германських поезій, переймаючи при тім багато з сербсько-хорватської епіки.

Балади ці звязані з угорським королем Матвієм. Виринає про те зараз питань, чому саме Матвій став предметом оспівування, — Матвій, який все таки не мав до Словінців таких відносин, як приміром до Угрів або Сербо-Хорватів. Повстає і друге питань, чи не перенесено тут імені на готову вже пісню і чи не належить під іменем Матвія видіти кого иньшого; чи не вплинули на витворення його слави і популярности які иньші особи і які були до сього причини? На ці питання мусимо відповісти, заким перейдемо до огляду мотивів наших балад, аби можна було, принаймні з деякою правдоподібністю сказати, для чого сей або иньший мотив звязаний з Матвієм. Нині став Матвій у Словінців справді народнім героєм, ідеалом усього найхоробрішого і найліпшого, оборонцем і сторожем національної будучности. На цілм просторі, замешкуванім Словінцями, в Сирії, Каринтії, Країні і на Побережю співають про нього пісні і оповідають популярні перекази.

Матвій вріс неначе в організм народу і затратив свій мадьярський характер, прибираючи за те багато добра, яке прибралося коло иньших забутих, знаних і незнаних героїв. Іван Гуніяді, графи Цільські передали свою славу і популярність

хороброму оборонцеві від турецької навали. Коло його імені зірунувалися всілякі иньші спомини, але в такім вже неяснім і запертим виді, що тяжко, а властиво неможливо розділити їх від себе. Що Гуніяді мусів вплинути на формацію особи Матвія в піснях, се річ дуже правдоподібна, а навіть майже певна: його слава і його популярність у Угрів і Славян, а особливо у Сербо-Хорватів не могли не дійти і до Словінців. Так само мала се річ і з ір. Цільськими: про перше можемо лиш здогадувати ся, на друге маємо докази в піснях.

Одначе і сама особа Матвія була знана у Словінців: людність мала нагоду чути про нього, а навіть бачити його. В війнах турецьких брали участь і словінські жовніри і били ся під проводом угорсько-сербських вождів, між якими визначалися Іван Гуніяді і його син Матвій. Між Угорщиною і народами, що її замешкували, і між Словінцями та їх краями йшли ціле XV ст. живі політичні зносини.

Згадаю для ілюстрації найважніші факти, причім скажу кілька слів і про Цільських, про яких доховали ся спомини в словінських баладах.

Словінці не творили ніколи одноцільної держави і були розділені на кілька самостійних князств, що доперва в XIV в. (і в XV) злучили ся під скиптром Габсбургів. В р. 1335 дістала Австрія Каринтію, в 1282 р., а зглядно 1335 Країну, в 1374 часть Істрії, в 1340 зглядно 150) Горицію, а 1282 зглядно 1456 Сирію¹⁾. Між словінськими володарями набрали найбільшого значіння графи Цільські, яким судило ся відіграти виднійшу роль в історії. З незначних початків (в XII в.) дійшли вони до великих носілостей і держали в своїх руках майже

¹⁾ Історичні дані зачерпнені з ширших праць, які тут вичисляю, аби далі уже на них не покликувати ся. Загальні огляди дають статі в збірнику „Öst. Ung. Monarchie in Wort und Bild“, книжка Осипа Шумана „Die Slowenen“. Wien 1881 (особливо с. 14—78) і збірне виданє Матиці Словінської „Slovenska zemlja“, яке складаєть ся з таких частий: I відділ, „Poknežena grofija Goriška in Gradišcanska. Spisal S. Rutar“. V Ljubljani 1892—3, 2 томи. Історії присвячений другий том. II. „Samosvoje mesto Trst in mejna grofija Istra. Spisal S. Rutar“. L. 1896 (особливо с. 193—280). III. „Beneška Slovenija. S. Rutar L. 1899“ (особливо с. 96—177). IV. „Vojvodina Kranjska. Spisal Fr. Orožen. L. 1901—1902, 2 томи. З спеціальних праць побіч австр. історії Кронеса і Фр. Маєра треба іще користувати ся старими творами А. Діміца і Трдіци („Geschichte Krains“ 2 томи, „Kurzgefasste Gesch. Krains“ 1886 і „Zgodovina slov. naroda“ 1866).

цїлу Країну і полудневу Стирію, а крім того маєтки в Каринтії й Хорватії. До великого впливу добили ся наслідком світських колїтацій. Донька Германа Цільського, Варвара, віддала ся за угорського короля і німецького цісаря Жигмонта і принесла графам титул князїв (1436 р.). Єлисавета, донька Жигмонта і Варвари, пійшла знов замуж за австрійського герцога Альбрехта, що став потім чесько-угорським королем і німецьким цісарем. Се причинило ся, розуміть ся, до живійших зносин між Уграми і кн. Цільськими. Ще більше заангажували ся вони на Угорщині по смерти Альбрехта і мали там довший час велике слово. В самих війнах за Єлисавети (і в усіх непорозуміннях) грав велику роль, внук Германа, Ульрих Цільський; цїлу бурю можна було аж тоді вчасти успокоїти, коли його побив Ів. Гунїяді і вкинув до темниці. Увільнений потім, звертає Ульрих пильну увагу на Угорщину і займаєть ся усіми справами не лише з огляду на виключно амбітні справи, але також і як свояк Єлисавети та опікун її сина Лядіслава, якого навіть виховував. І тепер саме, себто менше-більше від р. 1443 до 1456 припадає час найживійших взаємин, але заравом час ненастанного ворогованя і конфліктів між Гунїяді і Ульрихом, які комплікували ся ще їх відносинами до Фридриха IV. Ще 1443 року зачали ся непорозуміння між Ульрихом і Гунїяді. Ульрих хотїв дістати Боснію в спадщині по Тврдку, а Гунїяді не хотїв до того допустити, бо бояв ся мати під боком так сильного противника і вплинув на боснійських боярів, що вибрали королем Стефана Томасевича. Се дало привід до війни. Словінці нищили полудневі угорські області, а Гунїяді відплачував ся грабованєм Стирії і иньших земель Ульриха. І потім не приходило ніколи до довшої згоди, навіть коли Лядіслав дістав ся на престол угорський і коли Цїллі розпоряджував усім місто нього. Противно, тоді старав ся Цїллі пімстити ся на ненависних Гунїядах і усюди інтригував проти них. Раз навіть хотїв зловити Яна, принадивши його обіцянкою, що дасть йому залізний лист, який забезпечить йому доступ до короля. Одначе Ян не дав собі зробити кривди, а Ульрих упав жертвою своєї ненависти, убитий в замку Гунїядих.

Така була „полїтична“ історія. Бачимо з неї, що між Словінцями і Угорщиною були ненастанні зносини, зносини не лише самих володарів, але і простої людности. Нині не знаємо, які були ті взаємини між народом: історичні дані промовляли би за тим, що і вони були ворожі. Одначе більше пра-

вдоподобна гадка, що вони були досить приязні, особливо за часів Матвія, по смерти Цїллі, коли угорські війська спійнювали Турків і боронили полуднево-західних границь.

З сього прихильного настрою виріс певно кудьт Матвія, який і так часто заходив на словінські пограниччя¹⁾. Зрештою було його імя загально знане у Словінців. Навіть неприхильний Матвієви літописець Унрестус згадує його дуже часто в своїй хроніці і високо ставить його заслуги в боротьбі проти Турків²⁾, називаючи його найвизначнійшим угорським королем.

Що сей настрій не мусїв бути дуже ворожий, про се свідчить і ся обставина, що пісні про Матвія нічого про ворожечу не оповідають, хоч правдоподобно повстали під кінець його панованя або скоро по його смерті³⁾, бо в половині XVI ст. були вже так популярні, що звернули на себе увагу історика Ніколетті⁴⁾. До витвореня сього настрою могли причинити ся і Сербї та Хорвати, з якими були Словінці в дуже близьких зносинах; Хорватія належала навіть якийсь час до Цільських, а Сербї зіткнули ся з Словінцями в своїх нових кольонїях, які посунули ся за Матвія дуже далеко на захід, аж до словінських

¹⁾ J. Parapat, *Turski boji v XV in XVI veku s posebnim ozirem na Slovence*. *Letopis Matice Slovenske* za 1871, стр. 83, 85, 86 і ин. *Jacobi Unrestii... Chronikon Carinthiacum* op. cit. стр. 655. В жерелах згадуєть ся про пустошенє словінських околиць угорськими військами в війнах з австрійським Фридрихом. Одначе се не мало мабуть великого впливу на нарід, який не конче прихильно дивив ся на Фридриха.

²⁾ (Jac. Unrestus) *Chronicum Austriacum. Pars posterior, Friderici III. imperatoris vitam luculenter descriptam imprimis exhibens. Nahnii... Collectio monum... Tomus I, 1724*, стр. 742: (Матіас) „der zu Ungern und allem dem, das zu der Kron Ungern gehört, geweltigklich regirt hat, das vor kain Kunig von Ungern nach Andreas Zeitn nye vermugt hat“.

³⁾ Так думає також і Fr. Orožen, *Vojvodina Kranjska I, 1901*, стр. 258. Що пісні про історичні особи (і нар. епос) повстають за життя героїв і осміюваних подій або припайменьше підчас свїжого ще вражіня, то се підносиє іще Л. Н. Майков, *О былинахъ Владимірова цикла* (Лобода: Рус. бог. епосъ. Київ. Ун. Изв. 1902, X, стр. 41).

⁴⁾ J. Scheinigg, *Ös. Ung. Mon. in Wort und Bild. Krain. Mythen, Sagen und Volkslieder der Slovenen*. стр. 389 і S. Rutar, *Kralj Matijaž v slovenskih narodnih pesmih in pripovedkah*. Zvon. Na Dunaji 1878, с. 139 („Usano essi cantare in versi ne varii modi della loro lingua le lodi di Christo e de Beati, nonche di Matthia re d' Ungheria e di altri celebri personaggi di quella Nazione“).

погранич¹⁾. Вони, себто їх оповідання і пісні причинили ся до того, що Матвій заслони́в собою спомини про иньші історичні особи і став найславнішим героєм сумної турецької епохи у Словінців²⁾, надаючи фірму готовому вже в дечім матеріялови.

Передовсім злучено з його іменем спомини про гр. Цільських, а спеціально про останнього з них Ульріха. На се напроваджує нас пісня про смерть Матіяса, наведена у збірці Штрекеля під числом 12 і 11. Матвій називаєть ся тут виразно цільським королем:

Stóji, stóji mesto belo,
Celje lépo in veselo,
V Celji lipica zelena
Tam je post'ljá narejena,
Mehko pernice zrahljane,
Belo rjuhe se oprane,
In blazine in odeje
So iz drage turske praje.
Tam leži pri belim dnevi
Kral Matjaž, bolnik kraljevi³⁾.

Замилуване короля до розкішних комнат і строїв можна б також приписати впливам традицій про графів Цільських, бо про Матвія знаємо, що він любив простоту і не зносив виштованости, коли б се, що можливо, не було звичайною лише стилістичною прикрасою, яка відповідає характерови балади. І сам мотив сеї пісні можна б також добре погодити з характером Ульріха Цільського, як се підносить Рутар в своїй розвідці.

Одначе усіх тих натяків і споминів не багато — бо не багато й дійсних споминів про Матвія. Се лише останки деяких подробиць народної традиції, які потрапили втиснути ся в склад

¹⁾ П. Падејски, Српске насеобине у Штајаској и вараждинском пограничном генералату. Стражилово 1880 (У Новом Саду), с. 360 і д.

²⁾ Турки полишили значні сліди в споминах Словінців. Турецьким війнам присвячено кільканацять пісень, в яких між иньшим підносять ся спільна участь словінсько-хорватсько-угорських військ — пр. в пісні N. 24 у Штрекеля „Turek označuje naše zastave“ (стр. 64). Пор. також N. 19—23, 39—47, 53—58, 96, 895—902 і ин. Пор. Dr. Wl. Lewes, Die ersten Türkeneinfälle in Krain und Steiermark в Mitteil. des Musealvereines für Krain. Jhr. XVI, стр. 169 і д.

³⁾ Slovenske narodne pesmi, iz tiskanih in pisanih virov zbral in vredil dr. Karol Štrekelj. Svezek I. V Ljubljani 1895—1898, с. 33.

чужих, неісторичних, мотивів балади і удержали ся в ній якби на доказ, як примінювались заходжі теми до місцевих обставин. Се, що так скажу історичний підклад, на який, як фарби на образі накладали ся всілякі казкові, новелістичні і легендарні мотиви так чужого як і питомого походження. Матвій стояв перед очима народу як синтеза усього героїчного і тому причислювано до нього такі теми, які могли припасти тільки на долю таких героїв, як сей ідеал словінського народу. Відкинувши імя короля і згадку про мадярську корону, ми б не могли пізнати, що се пісня про звісну історичну особу, а навіть не могли ближе означити її епохи. Тому не можна тут, на мою гадку, класти головну вагу на історію, як се робить проф. Рутар, що врештою виходить з мігольоїчного становища.

Історія може нам прояснити в дечім тенезу наших балад: вона може нам подати вказівку, чому нпр. повстала балада про любовні пригоди Матвія і чому нпр. пристав мотив про висвободжене героя з неволі при помочи доньки ворога не до кого иньшого лише до Матвія. Історія позваляє нам деколи зрозуміти хоч в частини „секрети поетичної творчости“ народу і кидає часами світло на історію вандрівних тем народної літератури. При її помочи і при помочи народної психології можемо доперва на певно порішити, чи даний мотив, особливо епічної поезії перейшов звідки инде, чи виринув самостійно, чи він належить до первісних складових частин пісні, чи пристав пізніше і т. д. Обмежувати ся лише на самим констатованю паралель і аналогій се ще за мало, особливо за мало там, де історія може дещо сказати.

Оглядаючи і розбираючи пісні і оповідання про Матвія будемо вже уважати на сю сторону.

VII.

Балади про Матвія, а спеціально балада: „Матвій освободжує свою жінку з турецької неволі“.

Тепер знаємо про Матвія чотири пісні в кільканацяти варіантах. До недавна були вони розкинені, як і иньші народні пісні, по рідких і майже неприступних збірниках з початку XIX ст., або спочивали собі в рукописах. Тому панував загально цілком неоправданий погляд, що Словінці не мають народньої поезії¹⁾, і то не лише

¹⁾ Гл. W. Nehring, Die slowenischen Volkslieder Mitth. der Schlesischen Gesel. f. Volksk., hrg. v. T. Siebs. H. XII, 1904, с. 44 і д.

у перших „схлявістів“, як прим. Прейс, але також у новітших дослідників. Покійний Пипін не умів про неї багато сказати: очевидно не багато мусіли про неї чувати і ті славянські учені, що займалися студійованем славянських поезій, а передовсім полуднево-славянської епіки. Згадаю для прикладу, що проф. Халанскій¹⁾, який зібрав стільки матеріалу до Марка Кралевича, не стільки не звернув уваги на подібність деяких пісень сербських і болгарських з словінськими, але навіть не використав усіх пісень про нього, які також співають ся у Словінців. Так само і Созонович в своїй великій студії про поворот мужа на весіле жінки, цілком пропустив словінські варіанти, які наведені у Штрекеля на стор. 276—281 під числами 215—218 (Moz se vrne na ženino svatovesino)²⁾, подібно як і проф. Сумцов в своїй розвідці на подібну тему³⁾. Таких прикладів можна би навести більше, поминаючи розуміється се, що і у самих Словінців ніхто не вказав, де видно сей вплив Марка Кралевича на словінську поезію, а властиво на пісні про Матвія, і як він об'являєть ся хоч про се так загально говорить ся⁴⁾.

Що тут вина учених дуже мала і майже ніяка, се річ очевидна і не можна їм задля того робити закидів. Трудно вимагати, аби кождий міг мати під рукою всілякі старі словінські календарі, політичні і літературні часописи, яких і у Відні годі роздобути.

Тому велику заслугу треба признати проф. Штрекелеви, що зібрав усе друковане в цілість і докинувши до того старі рукописні збірники та ново назбирані записи, видав се в двох великих томах, чим улекшив значно студійоване словінської поетичної літератури і усунув давний погляд про брак поезії у Словінців. У нього знаходимо і пісні про Матвія, доповнені новими варіантами (I том стр. 1—34 і 112—116) і як найдокладніше порівнані в первісними рукописами. Далше маємо у нього дуже

¹⁾ М. Халанскій, Южно-слав. сказанія о Маркѣ Кралевичѣ. Рус. Фил. Вѣст. 1894—5.

²⁾ И. Созоновичъ, Къ вопросу о западномъ влияніи на славянскую и русскую поэзію. Варшав. Универс. Изв. 1898, I.

³⁾ Н. О. Сумцовъ, Мужъ ва свадьбѣ своей жены. Этногр. Обзорѣніе 1893, N. 4.

⁴⁾ Се згадує в своїй студії і Рутар, але також не дає ближших пояснень, обмежуючи ся на констатованю сього, що перекази про сплячого Матвія повстали під впливом подібних версій про Марка Кралевича. Чисте констатоване стрічаємо також у Фр. Губада в Öster. Ung. Mon. in Wort u. Bild. Steiermark, с. 224—5 і у інших.

гарно і вірно угрупований матеріал. Проф. Штрекель порівнував усюди, котрий з варіантів може бути первісний і може мати більшу вартість, а котрий новітший і більше відбігає від основної форми і надрукував їх по вартості версій в такому порядку, що навіть без ближшого студійованя впадають в очи усі відміни і додатки.

Загалом маємо тут 4 пісні про Матвія в 14 варіантах і 19 редакціях. В першій (N. 1—8) оповідаєть ся про те, як Матвій увільнює свою жінку з турецької неволі, в другій (N. 9—10) про утечу Матвія з турецької темниці при помочи доньки султана, в третій (N. 11—12) про його смерть, а в четвертій про те, як вибавив з пекла свою жінку. Більшість пісень походить з Країни, між тим пісня третя, якої ніде нде не записано, а так само і пісня четверта. Друга пісня про турецьку неволю Матвія знана з Країни і Гориції; лише перша „kralj Matjaž reši svojo nevesto“ приходить в усіх словінських територіях в Країні, Сирії, Каринтії і на Побережю. Вона мабуть і найпопулярніша: записана в вісьмох варіантах, з котрих перший званий аж в трьох редакціях.

Ми відступимо від порядку прийнятого у Штрекеля і зачнемо з пісні третьої, як найбільше самостійної, що навазує до історичних споминів¹⁾.

Пісня про „Smrt kralja Matjaža“ описує наслідок його залицянь до чужої жінки Бобнарки і до інших. В першій версії (N. 11), яка виглядає на старше при всій своїй короткості, представлена хвиля перед смертю короля. Матвій лежить умираючи під зеленою липою і говорить з своєю сестрою Аленціною про свої рани. Сестра дає йому науку, аби не ходив „k moškim ženam“, себто до музулманських жінок, бо їх годі дістати навіть за королівську голову.

Сей мотив про смерть за залицяне розвинено і доповнено в другій версії, дуже популярній. В Цілях розкішно уряджені комнати Матвія: він лежить на постели, сильно потурбований мужем Бобнарки, до якої любив заходити, цілий обкровавлений

¹⁾ Strekelj, op. cit. стр. 32—34, N. 11 a, b 12, N. 11 надрукований пораз перший з рукописів Врава, N. 12 передрукований зі збірки Кугача op. cit. III, с. 98—101. Стрічаємо її також в збірці Станка Врава, Narodne pesni ilirske, koje se pjevaju po štajerskoj, koruškoj i zapadnoj strani Ugarske. I. U Zagrebu 1839 с. 26—28, і в збірці Коритка, Slovenske pesmi kranjskiga naróda. V Ljubljani. IV, 1841, стр. 5—8.

і пообв'язуваний і передчуваючи смерть просить сестру, аби покликала знахаря і післала по сьв. олій. Сестра пригадує йому :

„Vedno, kralj, sim te svarila,
Ne lotit' se žen prosila:
Serčene rane žene ptuje“

але натура короля не змінюється навіть перед смертю :

„Tol'ko Bog daj zdravlja meni,
Da bom vás šel k' lepi ženi!“

Се й були послідні слова Матвія і ними кінчить ся основна частина пісні, що родить ся з попередньою відміною. Конець належить уже до самої Бобнарки і її сумної долі. Дзвони дзвонять по цілім Ціллі. Бобнарка питається по кім, а як довідала ся що по Матвію, то так зворушилась, що аж пустила ложку на землю. Се закримітив Бобнар і пізнавши аж тепер кого вона любила, пробив її ножом, а сам утік з міста.

Як ми вже висше згадували, доховали ся тут спомини про гр. Ульріха Ціллі, який був славний зі своїх любовних пригод. Се більше можливе, ніж иньша гадка, що тут відбили ся згадки про любов Матвія до жінок. Зрештою нема ніяких близших даних, аби пояснити генезу сеї балади: можемо тільки сказати, що пісня повстала між Словінцями, бо не знаходимо до неї близьких паралель у иньших народів.

Інакше стоїть справа з першою піснею „kralj Matjaž reči svoje nevesto“¹⁾, до якої переходимо. Тут і мотив і подробиці, як покажуть ся, переняті від сусідів.

В пісні (N. 1) описується ся геройська пригода :

Коли король Матвій женився
Аленціцу собі узяв,

¹⁾ Štrekelj op. cit. стр. 3—24 N. 1 a, b, c — 8. Число перше, взяте з рукописи Водніка, було вже надруковане в відмінах у Врзаа op. cit. стр. 16—21 в „Kranjska ebelica“ IV с. 86—94 (v Ljubljani 1833) і у I. Korytka op. cit. II, с. 42—52, який опирає ся на виданий тепер (1 с.) редакції Равнікаря Поженчана. Число друге було в рукописній збірці М. Мајар-а, Sbornik narod. pesnij... 1839 і в записях С. Врзаа і появляється у Штрекеля по раз перший в друку. Число 3 знане зі збірок Scheinigg-а (с. 84 N. 69), де наведена паралель з Германа (I, 263) і Кугача (IV, 299). Штрекель користується крім того кількома рукописями. Числа 4, 5, 6 і 7 надруковані по раз перший в рукописної спадщини Врзаа. Фрагмент 8 стрічаємо у Schenigg-а.

Гарненьку молод дівчину,
Що була з роду угорського.

Одначе вже на самім початку трапляє його нещастє: пішуть йому, аби сейчас збирав ся і їхав над Дунай на угорські покраїни воювати. Матвій зажурился тим,

Бо досить мало при ній спав,
За коротенько, ночий три,

але прикликав зараз свою жінку, оповів їй, що мусить виїхати і просив її, аби сиділа дома та стерегла ся Турків (de Turki te ne vjamejo), потім виїхав проти Турків. Коли вже шатра були розложені, закримітив Матвій пташка, що облетів 3 рази шатро і заговорив до здивованого короля, повідомляючи його про велике нещастє, що Турки забрали жінку. Матвій не хотів спершу вірити і гадав, що пташок дурить. Але коли пташок запевнив, що се правда і що за се дає свою голову, тоді :

На свого сів король коня
Як пташка на галузочку:
Скоренько він домів жене
Живійше ще, як хмарочка,
До свого камен-города
До свого дому білого.

Напротив нього виїшла челядь і почала плакати та нарікати. Король потішив її :

„Не бій ся челядко моя!
На третій день, ось кажу вам
Цареву в хату приведу“.

І тут наступає місце, на яке хочу звернути більшу увагу :

Po turšk' obleče se vsiga,
Ogerne halo do petá,
Pripaše svetlo sáblico,
Na sabli vózo rudečo.
Pod halo skrie šmaren križ,
Se nós' ko gróm in blisk in piš.

В турецький убирась стрій,
Обгортусь до самих пят,
Блискучу шаблю припина
Ще й в биндю червоною.
Під одіж же ховає хрест
Огнистого бере коня
Й сідає верхи на нього
Дрібненько з двору виїжджа.

Відтак приїжджає в глибоку Турцію до одного місця, де забавляли ся Турки під липою. Між ними була і його жінка

Аленчіца, в якій любив ся турецький паша. Матвій задумав вхопити жінку в танці: зачав тому випитувати ся, по кілько платить ся за танець а запрошений приязно пашєю, кинув на стіл золоту монету. Одначе паша пізнав, що то гріш Матвія: тоді Матвій сказав як би приготований:

Povem ti jo, des' nič ne daš, Чомуж тобі б я не сказав,
Matjaža ob život sim djal Матвієви жите я взяв
Mu zlate vse vse čist' pobral. Всі гроші чисто загорнув.

Потім йде до танцю й каже грати музиці:

Бере собі Аленчіцу, (Царівну сю Аленчіцу); За рученьки її бере І раз її обкручує — Тай перстень свій показує. Тоді вона: „О друже мій! О як тебе чекала я, Як жила в муці і тузі! На дармо всі тут слухать ся! Тепер най сушать борода“. Король до неї мовить так: „О камінь спав з моїх грудий! Ще раз лише обкрутим ся, Щоби зблизитись до коня, На скорого тебе всаджу,	На мого, білого коня. Рубати буду праворуч Тому на ліво все держись“. І другий раз ще обкрутивсь До нього з нею наблизивсь, На нього скочив віц, як стій, До Сави порох закуривсь. Як Турки лиш споглянулись Пустили ся їм за здогін, А баша маже бороду І мовить сьміючись ось як: „Я був при ньому близько так, Мож було стяти голову; А так Аленчіцу на все віддав, Хоч як її в душі кохав“.
--	---

Тимчасом січе Матвій шаблею на обі сторони:

А шабля весь, як блискавка:
І так як жнець сполн кладе,
За косарем трава лежить,
Так Турків ряд за ним паде.

Одначе Турки не уставали в погони. Аби їх змилити, казав Матвій ковалеві підкувати коні так, аби підкови були обернені задньою стороною на перед. Таким способом виратував ся король і дістав ся з жінкою щасливо до дому.

Інші варіанти відбігають в подробицях від тексту першого числа. Можемо в них відрізнити дві групи. Першу становлять числа 2, 3 і 4, другу числа 5 і 6. Друга група в'язеть ся з першою кількома чертами, головно заспівом, але показує також велику схожість з головним текстом під ч. 1 і в тім

лежить її головна ріжниця від першої групи, що приняла вправді дещо нового, але ще більше пропустила. Друга група задержала на те багато подробиць з числа 1.

Усі варіанти зв'язані між собою характеристичним заспівом, який вказував би на се, що нарід забув походжене Матвія, бо порівнює його корону з мадярською і ставить її висше від неї:

Lepa je krona vugerska,
Še lepši je Matijava (bis)
Matijava, Matijažava.

1) Мотив, що король дістає зазив зараз по весілю повторяеть ся лише в трьох перших варіантах. Жінка Матвія називаєть ся постійно Аленчіца — або донькою турецького цісаря з глибокої Турції (ч. 3), або звичайною дівчиною з Істрії (ч. 6), або навіть ірацькою кельнеркою (ч. 8). Відомість доходить або як і в першій числі листом (ч. 2, 4), або газетою (cajtinje ч. 3).

2) Король йде в ч. 1 і 4 проти Турків, в ч. 2 і 3 взагалі на війну. В усіх иньших варіантах наступає зараз по заспіві вгадка, що Турки забрали Матвієви жінку, коли він тільки при ній переспав три ночі.

3) Муж наказує жінку, аби стерегла ся Турків лише в першій числі. В третій віддає її та свою стару матір під опіку птиці, яка йому про все доносила.

4) Рабунку dokonують в усіх варіантах Турки.

5) Король довідуєть ся про се від птиці навіть в тих варіантах, де не говорить ся нічого про війну або його неприсутність дома. Найліпший доказ, що мотив про війну з Турками належить до основного складу пісні. Птиця летить до короля з сумною звісткою, але перед тим облїтає три рази шатро, так якби чого бояла ся. Се мусіло мабуть бути в первісній редакції, де птиця з власної волі і прихильности переносить відомість. Так читаємо і в найновішій пісні під числом один. Звідси можемо догадатися, чому птиця не рішила ся просто, ваговорити. Вона бояла ся перестрашити короля і не хотіла, аби її за се спіткала кара, на яку, як бачимо з наведеного висше тексту заносило ся. Версія про птицю, що стояла на службі у короля, се видумка пізнійша. Пізнійші також версії скорочені, в котрих нема розмови з пташиною.

В ч. 4 не згадуєть ся цілком про сей епізод, бо король довідуєть ся про все вернувши до дому.

6) В усіх варіантах вертає Матвій зараз до хати, аби переконатися, чи відомість правдива. Лише п'ятий і шостий варіант не підчеркують цього докладно, але тільки для того, що в них сам зміст затемнений. Король не виїздить на війну; жінку поривають по 3 днях; птиця дає йому знати і робить йому закид, що він далекі землі мірить, а своєї жінки не пильнує. Далше наступає вже перебіране в своїй хаті. З цілого угруповання видно, що тут пропущена виправа короля на війну і його поворот; інакше не потрібно би ані птиці ані її закиді, що — зрештою — належить до основного змісту. Перша пісня сповідає також про те, що Матвій застав дома плач і смуток. З тим стрічаємося лише в ч. 4, але тут мотив сей дальше розвинений. Стара мати оповідає синові його нещастя, але уміє йому дати раду і каже йому, де тепер його жінка пробуває. Мотив сей, як побачимо, повтарається лише в західноєвропейських піснях.

6) Довідавши ся, що птиця не сказала неправди, йде Матвій шукати жінки. В тім годять ся усі відміни. В усіх говорить ся виразно про шукане жінки, бо герой сам не знає, куди її забрали. Лише в ч. 4 чоловік вибираєть ся, щоб увільнити жінку з знаного вже від матери місця. Аби дійти до своєї ціли, уживає Матвій перебіраня. Майже в усіх варіантах бере він на себе турецьку одіж, під котру припасує шаблю (ч. 1, 5, 6). Лише в характеристичнім варіанті ч. 4 перебіраєть ся король за монаха. Очевидно се пізнійша зміна. Одіж бере з своєї скрині, бо вже має готову. Одначе в другім, третім і четвертім варіанті мусить її робити. Тому посилає по кравця. (Poslo je po miniški žnidarji, De są mo strili miniški gvant c. 18 N. 4).

8) Епізод з танцями під зеленими липами приходить в усіх піснях і то з невеликими змінами, тому нема причини сумнівати ся, що се основна і первісна частина складова балади.

9) Так само усюди стрічаємо місце про те, що Матвія пізнали по його власних грошах і що він мусів ужити викруту, аби відсунути підозріне: він убив угорського короля і обрабував його. Виімок становить знов число 4, де про се нема згадки.

10) В танці дає себе Матвій пізнати своїй жінці, показуючи їй свій перстень. Так в ч. 1, 2, 5 і 6. В пісні третій сама королева питає незнайомого „королевича“, що він за один і дістає на се таку відповідь:

„Jaz sem kralic tam doma,
K so v belam hradi line tri, (bis)
Vanej si ze stala ti“.

По нїм виглядають дальші слова зайвими:

„Al bi poznala svojha moza,
Al bi čej pred te peršel?“
„Mene se pa le taku zdi,
Da zda z menoj hovori“

одначе вони в баладі цілком зрозумілі.

В четвертій пісні йде справа скорше. Матвій кидає скоро танечницю в заду на коня і утікає з нею. Доперва на дорозі питаєть ся її, чи пізнає його, а коли вона заявляє, що не виділа його ніколи, показує їй свій золотий перстень. Але і се не переконало ще вірної жінки — і король мусів ужити иньших аргументів, про які ми одначе не знаємо, бо пісня тут саме перериваєть ся. З порівняня виходило би, що перша пісня найправдоподібнійше найстарша, про що впевнили вже нас і иньші основні прикмети, а ще більше впевнює ясний опис утечі.

11) Утеча відбуваєть ся на однім кони (в усіх відмінах), про якого більше розказуєть ся в пісні 4, 5 і 6:

„Kir nij nigdar pio mērzle vode
Jino nij jēdo drobne otave:
Pio jē sladko ipavčina,
Zoblo je rumena šeniča“ (c. 18 N. 4).

12) Утізачів здоганяють Турки, але Матвій уміє їх усіх перебити і вернути щасливо (лише в ч. 4 відбуваєть ся утеча цілком спокійно). В 2 числі баша змушений навіть сам завернути погоню. До того долучено іще в першій пісні мотив про прибиване підков відвотною стороною, який повтараєть ся також в дальшій, другій з ряду, баладі.

13) На кінци згадує про ще один характеристичний мотив, з котрим стрічаємо ся в 1 (5 і 6) пісні. Баша жадує за Алєнціою, а жадує тим більше, що любив її по правді.

Я навмисне подав ширше зміст тої балади і її складові части відповідно до того як вони приходять в поодиноких варіантах, аби дати понятя про сам характер пісні, оцінити вартість декотрих мотивів з огляду на час повставаня і мати ліпший підклад до порівняня.

Сам характер балади каже нам вже багато. Відразу видно, що це щось инше як сербські пісні про Матвія, що це навіть не подібне до тих епічних пісень про инших сербських героїв, в яких оброблені подібні баладові мотиви. Нема тут сього поважного спокою і повільности, що в угорським циклю, а за те живіше темпо і скоро переміна образів. Епічна форма 16-ти і 10-ти складного вірша уступає місце лекшому складови з мужеським ритмом. Льогічна і звичайно консеквентна будова епічних рапсодів набирає тут дуже часто уривчастости: цілі розділи стоять нероз'язані побіч себе, звязані на перший вид слабо між собою. Ліричний спосіб мальовання, який знаходимо в народних піснях з правдивим того слова значінню, появляється вже тут далеко частіше.

Се вже балада, улюблена форма Словінців, перенята від Італійців і Німців, що не мала часу загнути ся у Сербів, бо вже трафила на багату місцеву народню поезію, яка вповні заспокоювала потреби народа. Инакше було у Словінців: тут мабуть не застала лицарська поезія Заходу нічого такого, щоб їй могло противділати, і стала скоро загально уживаною.

Що форма (а не лише сам зміст) перейшла живцем від сусідів, про се — на мою гадку — нема сумніву. Треба лише порівняти нашу баладу з італійською з Піємонтю, нпр. з „Il sagacino“¹⁾, а самим собою приходить ся гадка. Близні студії над сею темою могли би певно показати цікаві результати²⁾. Я вкажу тут лише при нагоді на одну формальну сторону словінської балади, а то на сліди рефрена, який був нерозлучною складовою частиною більшости північних балад германських, а також стрічається і деінде³⁾. Слідів тих не багато. В цілім

¹⁾ C. Nigra op. cit. стр. 213.

²⁾ Пор. пр. результати Халанського, op. cit. Гл. XX. Славянській епічеській стиху, стр. 762—800.

³⁾ Про се гл. розвідку Geizer-а в збірнику R. Warrens, Germanische Lieder der Vorzeit, де розвібрано значіння рефрена і покладено класифікацію. Багато примірів можна би навести зі збірника Чайльда, в пісень англійських і шкотських. Я наведу лише один з балади „The fair flower of Northumberland“, з якою далі познайомимо ся:

It was a knight in Scotland borne
Follow, my love, come over the strand
Was taken prisoner, and left forlorne,
Even by the good Earle of Northumberland.

(Коли я переходила попри темницю — Ходи, моя любове — ходи зі мною через край — стояв полонений і виглядав — О коби я був дома

збірнику Штрекеля подибуємо лише кілька примірів, з котрих наводжу два з пісень, безперечно старшого типу. В пісні про Матвія ч. 3 повтарається рефрен: „Oj bohme, bohme, kral Matjaz“ (стр. 14 і д.), а в пісні про дівчину воячку „Bog me da, de je ta, de velja“ (стр. 95 і д.). До задержання приспіва мусіла причинити ся і латинська релігійна поезія (пісня N. 615 стр. 580 „O moj Bog, o moj Bog Ljubi sveti Jernej!“ або пісня про сьв. Христину стр. 579 N. 613 „Če se izgravam, Vse bom vrnila; Če rak umrjem, Vam pa Bog lonaj!“).

З формою мусів прийти і відповідний зміст. Тому студіюючи словінські балади, отже і балади про Матвія, мусимо поглянути на сей чужий, захожий елемент і придивити ся тим формам, які він прибрав між Словінцями.

Словінські балади з того боку дуже важні, як се вже можна сказати а priori з огляду на територіяльне положення словінського народа. Вони становлять в неоднім випадку цікаву мішанину всіляких впливів німецьких, італійських і славянських і тим різняються значно від инших славянських народів. Се видно і в баладах, які ми хочемо переглянути і переаналізувати (принаймні в годовнійших прикметах), не запускаючи ся в занадто великі деталі.

Вже в нашій першій баладі побачимо перехрещуване романських і полуднево-славянських впливів.

в Нортумберлянд). Francis J. Child, The English and Scottish Popular Ballads. Volume I. Boston and New York, стр. 113. Підчеркнені місця повтараються потім в цілій пісні по першій і другій стрічці. Ще один примір з французької пісні, наведеної Ж. Запдом, де рефрен становлять слова „J'entends le rossignolet“, уміщені між 3 а 4 стрічкою. А. Веселовській, Новая книги по народной словесности. Ж. м. и. п. ч. 244 отд. 2, стр. 177. Німецький примір беру з пісні „Grossmutter und Schlangenkönig“ (Karl Simrock, Die deutschen Volkslieder. Frankfurt a. M. 1851, стр. 81): тут повтараються на чергу два рефрени: „Kind, sage du's mir, Maria, mein einziger Kind“ і „Wie weh, Frau Mutter, wie weh“. Про значіння і форми рефрена пор. ще отці студії: K. Bücher, Arbeit und Rhythmus. Abhandlungen der phil.-hist. klasse der kais. sächs. Gesellsch. d. Wissensch. XVII, 5, Leipzig 1896. R. M. Meyer, Die Formen des Refrains. Euphorion V, 1898 стр. 1—24 і його ж статя в Zeit. f. vgl. Literaturgeschichte 1, 34, H. Freerik, Der Kehrreim in der mittelhochdeutschen Dichtung. Paderborn 1890. W. C. Grimm, Altdänische Heldenlieder, Balladen und Märchen. Heidelberg 1811, стр. XXXII—III. J. Minor, Neuhochdeutsche Metrik стр. 392 і д.

Зачнім від полуднево-славянського матеріялу, беручи на увагу близькість племені і мови.

З баладою про схоплене жінки неприємного Матвія і про її висвободжене вяже ся цілий ряд сербсько-хорватських пісень про Марка Кралевича і Міну Костураніна, знаних також загально і між Болгарами.

Найстарший вид тої сербсько-хорватської пісні маємо в збірці Богішіча, де передруковано рукопись з XVIII в.¹⁾; за тим промовляє не лише час, коли її записано але і сам зміст.

До Марка Кралевича доходять три вістки на раз. Король угорський просить на свата, Янко воевода на хрестини, а цар турецький на поміч против Арабів. За радою матери зробив Марко наперед двом першим прислугу, а донерва потім пішов на війну. По трьох роках доніс ся до нього слух (глас ми су допанули), що Міна Костуранін попалив його двори і забрав його матір і любку до неволі. Се його так зворушило, що поблід на лиці і звернув на себе увагу султана. Султан не міг зрозуміти нещастя і хотів Марка задержати при собі, одначе сей не відступив від свого і пустив ся відбивати жінку. Поперед усього вибрав ся на святую гору, аби перебрати ся в монастири:

„On ti mi se obući precrnijem kaludjerom — kraljeviću Marko,
Pod mantiju pripasa tu Markovu britku sablju“

а „Pak mi tamo odjezdi u tu madjarsku zemljicu,
U tu madžarsku zemljicu na dvorove vojvodine“

і заходить до Міни на ніч. Жінка приймає його за дозволом свого нового мужа і гостить його червоним вином; серед розмови пізнає на нім Марковий білий кожух і скороходного коня і здивована питаєть ся, звідки він прийшов до того. Марко хоче тепер спробувати вірність своєї жінки, і оповідає тому видуману історію, що Марко помер в монастири і полишив йому кожух і коня. Сумна відомість витискає слези на очах жінки: се розлючує Міну, — він бє її в лице. Тоді уже не міг довше Марко укривати ся. Виймив з під мантиї шаблю і відтяв Міні голову. Потім вернув з жінкою до дому.

Сей основний зміст перейшов всілякі зміни в численних варіантах і приймив багато нового, одначе в самій основі не

¹⁾ В. Богішвіч, *op. cit.* стр. 20—24, N. 7. З того самого рукопису надруковано її в другім томі збірки „Hrvatske nar. pjesme“ *op. cit.* стр. 206—210, N. 47.

змінив ся¹⁾. Головну зміну бачимо в самім початку, де вставлено широкий епізод про війни Марка в турецькім війську і при самім кінці, де говорить ся про його побут у Міни. Се безперечно пізнійші додатки, що пристали до первісної схеми, записаної в дальматинській рукописи. На се звернув увагу в кількох студіях проф. Халанський, хоч з невеликою рішучістю і ясністю²⁾, бо був в першій мірі зайнятий пошукованем жерел до поодиноких мотивів і не звернув пильнішої уваги на означене вартости і віку варіантів. Зв'язаний своєю темою не можу ближше виходити в розсліджене теневи пісні про Міну, хоч, як би се могло бути цікаве, і констатую лише, що усі її варіанти становлять в порівнанню з варіантом у Богішіча (ч. 7) новішу і розширену формацію, від якої відбігають знов значно записи хор-

¹⁾ Варіанти вичислені і зіставлені в студії Халанського: Южно-слав. сказ. о Кралевичѣ М. Р. Фил. Вѣст. 1895 г. XXXIII, стр. 91—100 (Похищеніє жены Кр. М. В. 2), у Махалья, *O slov. boh. epose*, стр. 115—116 і у Созоновича, *Къ вопросу о запад. вліянні на юж.-слав. епосѣ*. Варшав. унів. изв. 1897, II, стр. 5—7. Одначе вони вимагають тепер доповненія (Халанській знає 17 вар., Созонович 18 лишень через те, що почислив передрук у І. Філіповича, *Kraljević Marko u narodnih pjesmah*. U Zagrebu 1880 N. XL, стр. 291 і д., взятий у Вука, II, N. 62, а Махаль 21): місто 21 варіантів, можемо тепер говорити про 38. 22) „Марко прѣправенъ на калугеръ и Гино Латичинъ въ костуръ“ в Сборникъ за нар. ум. XII, N. 5, стр. 68 і д. і В. Йордановъ, „Крале Марко въ българската народна епика“ в Сборникъ на Българското книжевно дружество въ София. I. София 1901, с. 129—133; 23) „Марко убива Веле отъ костуръ и изгаря Марковица“ (*ibid.* XIII, стр. 101, N. 10); 24) „Марко прѣдърешенъ като калугеръ отива у Смиляна на гости“ (*ibid.* XVI—XVII, стр. 166 N. 10); 25—37) тих 12 варіантів надруковано в найважнійших вїмках в збірці Босанца, *Hrv. nar. pj. II. Junačke pjesme* 1897. Тут належить також пісня румунська про „Marcu Viteazul“, надрукована у Теодореску „Poesii populare“ в „Revista critica literaria“ за р. 1893, якої переклад нахилимо в праці А. И. Яцимирського, *Неизвестныя пѣсни о Маркѣ Кралевичѣ* (Изв. отд. рус. яз. и слов. И. А. Н. 1904, IX. кн. 4, стр. 209—211. В децим годить ся з нашою піснею і пісня „Кралевичи Марко отиима отъ Араин-гѣ вазета та земля на Султанъ Муратъ“, уміщена в збірці С. И. Боянова?). София 1884, N. 2, стр. 16 і д.

²⁾ М. Халанскій, *К вопросу о заимствованиях в южно-славянском народном эпосѣ*, I. Сказанія об увозѣ Соломоновой жены и пѣсни о похищеніи жены Мар. Кралевича. Рус. Фил. Вѣст. 1884, XI, с. 100 і д.; його-ж, *К вопросу об отраженіях сказанія о Бовѣ в сербском эпосѣ*. Р. Ф. В. 1889, XXI, стр. 278 і д.; також, *О нѣкоторыхъ географическихъ названіяхъ въ русскомъ и южно-слав. героическомъ эпосѣ*. Р. Ф. В. 1902, XLVII, стр. 108 і д.

ватські і далматинські. Нові елементи, а передовсім розширений значно мотив про невірну жінку і про поміч 300 Арабів в критичній хвили витворили ся пізнійше, найправдоподібнійше під впливом книжної літератури.

Беручи під увагу лише найстаршу редакцію пісні бачимо між нею і словінською баладою дуже велику схожість основного мотиву.

а) В обох піснях вибираєть ся герой на війну, полишаючи дома жінку і матір (ч. 2 в нашій розкладі змісту і мотивів словінської балади);

б) за той час пориває йому ворог жінку (ч. 4);

в) герой йде її відшукувати (в слов. 6) евентуально відбити (в серб. пісні 6, 7) і перебираєть ся (в словін. баладі за Турка, лиш в однім за монаха, в пол.-сл. в монаха);

г) перебраний прибуває до дому ворога, пробує вірність жінки і даєть ся їй пізнати (ч. 8—10);

д) в обох версіях пізнають героя, хоч в одній пол.-слав. жінка, а в словінській баша, тому він мусить ужити викруту, що річи дістав від названої особи добрим способом (пол.-слав.) або силою (слов.);

е) щасливий поворот до дому.

Ще більшу подібність виказують деякі з варіантів, особливо варіанти хорватські і далматинські. Зіставляю їх разом, бо більша їх половина мало що ріжнить ся між собою і зближуєть ся до версії, яку маємо у Вука (II, N. 62, стр. 362 і д.), та групує їх по мотивам словінської балади, для ліпшого перегляду.

1) В сербських варіантах кладе ся головна вага на матір і на двори, а в другій лінії доперва на жінку (Вук II, N. 62, Богишић N. 86), але не всюди: більшість варіантів не знає нічого про матір. Подібно в болгарських. Мотив, що муж іде на війну зараз по весілю, стрічаємо лише в далматинських піснях: тут іде муж на війну на другий день по шлюбі (Алячевіч II, Hrv. nar. pј. II, с. 421; Баніч *ibid.* 421 з околиці Сіня і стр. 422 з долишнього Дольца; у Томмаса *ibid.* с. 426).

2) Діставши відомість листом йде Марко на війну на поміч турецькому султанови против Арабів (Вук II, N. 62, Богишић N. 86, Алячевіч Hrv. nar. pј. стр. 419); в других варіантах, особливо в далматинських, говорить ся загалом про службу цареви, а в деяких пропускаєть ся цілий вступ про зазив до

служби і про війну (Богишић 87, Качановскій¹⁾ N. 158; в N. 131 йде на Косове поле).

3) У Вука наказує Марко матір:

„Чу ли мене, моја стара мајко!
Граду врата рано затворајте,
А у јутру доцкап отворајте;
Јера сам ти, мајко, у завади
С проклитијем Мином од Костура,
Та се бојим, моја стара мајко
Да ми б'јеле не похара дворе“ с. 364.

Подібно і у Богишића N. 87. В далматинських варіантах говорить ся не так про „двори“ і про матір, як про жінку.

„Oj starice, stara majko moja!
Eto tebi virna ljuba moja,
Ne salji je za gore na vode,
Skobit će je neznana delija,
Ter će njojzi obljubiti lice.
Nit je salji, majko, u šumicu,
Nju hajduci hoće uhvatiti;
Nit je salji k ovcam u planinu,
Jer je Turci otet će na silu“²⁾.

В иньшій варіанті³⁾ упоминає Марко жінку, аби заперла ворота і доти їх не отворила, доки не верне.

4) Жінку уводить звичайно якийсь дальший або ближший ворог. Називаєть ся всіляко: Міня Костуранин (Вук N. 62, Богишић 86, 87, Алячевіч с. 420⁴⁾, Кляріч 423 і т. д.), Филип Маджарин (Качановскій N. 147), Янко от Косова (*ib.* N. 158), Алватар воєвода (*ib.* N. 131), Домнянін Алія (Баніч⁵⁾), поп Калуджер (Алячевіч II)⁶⁾, Гино Латинин⁷⁾ а в румунській пісні Йов з Царгороду. Лише з болгар. варіантів і з одного далматинського виходить, що він Турок; в иньших не говорить ся нічого про його народність.

¹⁾ В. Качановскій, Памятники народного творчества. Сборникъ отдѣл. русс. яз. и слов. И. А. Н. Т. XXX, Спб. 1882.

²⁾ Hrv. nar. pј. II, с. 422 варіант Баніча.

³⁾ *ibid.* с. 423 вар. Кляріча. ⁴⁾ *ibid.* ⁵⁾ *ibid.* с. 422. ⁶⁾ *ib.* с. 420.

⁷⁾ Сборн. за н. ум. XII, N. 5, Йордановъ op. cit. с. 129—133. Гино очевидно зіпсуга форма слова Мина, так як в деяких далматинських варіантах Ніко, Міко, Ніна і т. н. Иньші здогади у Йорданова op. cit. стр. LXXV і LXXVI.

5) В сербських і болгарських верзіях довідуєть ся Марко про нещасте через сон (Вук N. 62), лист (Кач. N. 131 Сборн. з. н. у. XIII, Алячевіч і ин.) або від слуг (Качан. N. 158). Одначе в деяких дальматинських стрічаємо ся знова з птицею, яку тут стало представляє ластівка, подібно зрештою як і в варіанті словінської балади ч. 6 (стр. 21 tica lastovica). Ластівка не говорить нічого, лише спускає лист на коліна героя:

„Pa nalazi pticu lastavicu,
Pa joj daje knjigu šarovitu.
Uputi se ptica lastavica,
Uputi se priko bila svita,
Pade Marku na kolina jaka“ (Баніч).

Подібно і в відміні иньшої пісні²⁾:

Tad poleti ptica lastavica,
Ispod krila njajzi pala knjiga
Nu na ruke kraljevića Marka“.

6) В усіх відмінах йде Марко просто освободжувати жінку, знаючи, хто йому її забрав. Одинокий виїмок становить болгарський варіант в „Сборн. з. н. у.“ XIII, де Марко вертає домів, повідомлений листом матери, що стало ся з його жінкою. Піднести треба, що в дальмат. варіантах (переважно) доносить йому про се мати.

7) Перебиране відбуваєть ся в монастири (Вук 62, Богишић 86, 87, Качановскій 131, 158 (запускає бороду) і т. д.), або таки на місци (Hrv. nar. pj. II, с. 424 і н.). Усюди служить до того одіж монаха. Варіант Остоїча³⁾ оповідає при тім цікаву подробицю, що нагадує нам західно-європейські (франц. і нім.) оповідання: Марко подибує в дорозі серед зеленого ліса чорного монаха і міняєть ся з ним за одіж⁴⁾.

8) Про танці під липою і про цілу дальшу річ нема ніякої згадки ані навіть натяку.

9) Викрут Марка годить ся у всіх варіантах. Сам кінець не всюди однакий, але він не має жадних спільних точок з нашою баладою.

¹⁾ Hrv. nar. pj. II. с. 422. ²⁾ ibid. с. 426. ³⁾ ibid. с. 424.

⁴⁾ Так само робить в німецькій оповіданю Рейнгольд. K. Sim-gock, d. deut. Volksbücher II, стр. 63 і д. „Die Heimonskinder“. Подібно в англійській баладі „як Robin Hood виратував трьох синів одної вдови“. Knortz, Lieder u. Balladen Altenglands, стр. 71, N. 19.

З порівняня бачимо про те, що деякі варіанти виказують нові мотиви, яких не стрічаємо в старшій редакції, і що їх можна меньше-більше поігрувати по територіям. Для нас важна особливо ся обставина, що найбільше змінені пісні записані в Дальмації і на хорватським пограничу, себто в територіях найдальше висунених на захід і північний захід, в котрих стикаєть ся хорватська людність з італійською і словінською. Вони різнять ся в багатьох подробицях від основного типу і зближують ся більше до балад словінських. Так приміром характеристичний для них мотив, що муж іде зараз по шлюбі на війну, якого не подибуємо ніде в чисто сербських і болгарських верзіях. Характеристична також і ся обставина, що роля жінки виступає тут, подібно як і в словінських баладах, далеко ясніше: зараз пізнати, що вона становить предмет, коло якого ігруєть ся пригода. З словінськими баладами лучать ся також дальматинські пісні мотивом про птицю посла-віщуна, що так характеристичний саме для словінських версій.

Сю схожість в основнім мотиві і в деяких подробицях підкріплює іще одна пісня, що вказує в дечім на обосторонний вплив наших пісень.

Се пісня про схоплене жінки Марка і про її увільнене, записана на хорватсько-словінським пограничу і надрукована в збірці Пльоля-Гердвітова¹⁾ п. з. „Kraljević Marko i tri Njemčica“.

З вечера оженив ся Марко а вже рано прийшов лист, аби йти на війну. Покидає про те жінку і просить, аби девять літ чекала на нього а доперва тоді йшла за кого иньшого. Жінка додержує чоловікови віри. Одначе під час його неприсутности прийшли три Німці і забрали її з собою. По девяти літах вернув Марко з війни: мати отворила йому ворота і оновіла йому що стало ся. Він випитав ся її, де та німецька земля і вибрав ся шукати жінки.

Dojahal je vu nemačko zemlo,
Njegva luba na vulici v kolu.
„Pomoz Bože, kolu kolovodja!“
„Bog te primi, neznani delija!“

¹⁾ Plohl-Herdvigo, Hrv. nar. pjesme i pripoviedke. U Warazdinu 1868, I, стр. 89—91. Передрукована у Кугача оп. cit. IV, стр. 294, N. 1501 і у Штрекеля оп. cit. I, стр. 89—90, N. 48 „Kraljević Marko reši svojo ženo“.

„Je l' slobodno vu to kolo iti?“

„Slobodno ti, neznani delija“.

„Je l' slobodno, kraj koga mi drago?“

„Slobodno ti, kraj koga ti drago“.

Марко вибрав жінку, зачав з нею танцювати і стягнув їй „rарuce“ і „bisera“, аби пізнала що се її муж, бо він тільки має до того право.

„Treći krat se kolo zanihnoło :

Bacil ju je pred se na konjica“

і пустив ся утікати до дому. Німці хотіли його здоганяти, одначе жінка задержала їх, кажучи, що се її муж, Марко Кралевич.

Пісня годить ся, як не можна ліпше, з словінською баладою, повтаряючи навіть характеристичний епізод з танцями, одначе вяже ся з сербсько-хорватськими піснями особою Марка і епічним ритмом. Вїзд на девять літ згадуєть ся і в иньших, дальматинських варіантах¹⁾.

Та схожість стане нам більше ясна і зрозуміла, коли возьмемо до помочи аналогічні балади західно-європейські, розширені у Франції, Іспанії і Італії²⁾, які зібрав Нітра під спільним іменем: „Il moro Saracino“.

Нітра доказав, що усі ті балади провадять до одного жерела, котрого належить, як можна думати по порівнанню варіантів, шукати в Франції. „Можна прийняти — каже він — з певною підставою, що вітчиною наших пісень була полуднева Франція, а спеціально Лангедок, звідки вийшли пісні північно-французькі, катальонські і північно-італійські“ (ор. cit. 255). Се приймає також і обяснює Созонович (стр. 14). Пригляньмож ся змістови поодиноких важніших версій. Зачнемо від пісень італійських, що найскорше могли вплинути на славянські версії.

¹⁾ Hrv. nar. pj. II. Алячевіч II, стр. 421, Остоїч стр. 424.

²⁾ На схожість пісні про Міну з західними версіями звернув увагу проф. Созонович в короткій але цікавій розвідці „Къ вопросу о западном влиянии на южно-славянскій эпосъ“ (Варш. ун. изв. 1898 II, с. 1—17), не знаючи іще словінських паралель. Користуємо ся нею і працею Нітри, о скільки се потрібне до нашої теми. В ближше розслідуєне поодиноких романських версій не було потреба входити, бо се зроблене дуже докладно у Нітри, *Canti popolari...* с. 219—256, де також наведена ціла література. Пор. іще рец. G. Paris в *Journal des Savants* 1889 (sept.-nov.), нав. у Созоновича ор. cit. стр. 16.

Гарний молодець женить ся в молодую і гарною дівчиною. Вона була ще так недосвідчена, що не уміла убиратись. В понеділок був шлюб, а вже другого дня виїхав молодий муж на війну, полишаючи жінку саму. Сім літ не було його з поворотом, а за той час трафило ся, що прийшов чорний Сарацин і забрав її зі собою до своєї вітчизни. По 7 літах вертає муж з війни і стукає в браму: „Фіоренцо, виходи відчиняти“. На се показуєть ся в вікні мати і розказує, що Фіоренци давно вже нема дома, „бо забрав її чорний Сарацин“. Муж рішає ся шукати жінки, хоч би навіть прийшло ся умерти. В дорозі стрічає три прачки і довідуєть ся від них, де замок Сарацина, та перебираєть ся за їх радою в одіж пілігрима. Відтак йде просити милостині. Вже з далека бачить його властитель замку і кличе до Фіоренци: гляди, маєш пілігрима з твоїх сторін. Вона не дуже хоче вірити, бо її сторони так далеко, що хіба одна ластівка могла би прилетіти, але виходить до нього, бо чує його просьбу милостині. Тут дає себе муж пізнати по перстени; Фіоренца бере сірого коня, сідає на нього з відняденим мужем і утікає. А з вікна дивить ся Сарацин і починає плакати та йойкати: йому жаль, що живив її і тримав у себе цілих сім літ і утратив її, не діткнувши ся її ані одним пальцем (*senza neanche toccarle un dito*)¹⁾.

Порівнявши сю баладу з словінськими і полуднево-славянськими бачимо відразу, де належить нам шукати їх жерела. Се стане ще певніше, коли порівнаємо ще французьку баладу і кастильську романцу²⁾, в яких виступають ті самі мотиви далеко виразніше. Тут стрічаємо ся також в деяких варіантах з подробицею, яка виступає і в піснях про Міну, що жінка пізнає

¹⁾ C. Nigra ор. cit. стр. 213—4 вар. А. Иньші варіанти не богато різнять ся між собою.

²⁾ Французькі паралелі зіставлені у Нітри і Созоновича: до них пристають змістом іспанські пісні, записані в 16 варіантах (*Milá y Fontanals: Romancerillo catalan. Barcelona 1882 II, 158 і д.*) під заг. „La esposa rescatada“, і романци, в деім відмінні, наведені в збірнику Вольфа і Гофмана (*Primavera y Flor de Romances. Berlin 1856, II, с. 25—31*) п з. „Moriana“ і „Julianesa“. Романци про Гайфера, що походять з рукописий XVI в. надруковані у Вольфа, *Primavera II, 222—250*, а крім того в збірнику *Milá ор. cit. с. 228* (катальон.), в португальській збірці у Almeida Garrett, *Romanceiro Lisboa* стр. 94, 97 і у *Th. Braga Manual da historia da literatura portugueza* 78 і *Canzoneiro o romanceiro III, 21*. Порівняне в цитованих працях, *Nigra* стр. 242 і д., *Созонович* стр. 9 і д.

мужа при подаваню вина і що пізнає його по одежі. Ся подробиця стрічає ся також і в кетальонських піснях, де подибуємо і мотив про перстень. В романди про Гайфера і в каталанських піснях розвинений крім того мотив про утечу і про погоню, якого не знають італійські версії. Про Гайфера говорить ся, подібно як і в баладі про Матвія, як то він мусів обганяти ся від Маврів під час погоні і бити ся з ними.

(Далі буде).

Короледворська рукопись

в перекладі Маркіяна Шашкевича.

(Текст з поясненнями і замітками автора).

Подав Михайло Тершаковець.

Розбираючи недавно в иньшій місци „казку“ М. Шашкевича п. з. „Олена“ та слідячи за її жерелами, між останніми я визначив одно з найперших місць короледворському збірникови. Названа казка позичила з відти не лиш фабулу в найголовнійшій основі, але й мансру оповіданя та мальованя і то в такій степені і в такій спосіб, що з того ми могли вносити, який незвичайний інтерес мусів мати для нашого поета корол. збірник. А знаючи дальше, з якою вразливістю приймав він появи чужих літератур та як він охочо брав ся присвоїти нашій літературі гарнійші з тих прояв, ми могли догадувати ся, що поет не обмежив ся основним перечитанєм короледв. збірн. та перекладом чотирох пісень із нього (уміщених вже в „Русалці Дністровій“), а переклав цілий збірник. Зичливість дра І. Святитського прийшла мені ту в поміч. Підчас свого побуту в Петербурзі поробивши замітки з тамошних архівів, вказав мені між иньшими на переклад Шашкевича. Другим разом вихлопотав він для мене те, що властитель родинного архіву Срезневских — д. Всеволод Ізмайлович Срезневский не вагав ся прислати мені рукописи. Дякуючи отже дру Святитському, а найпаче д. В. Срезневському, ми маємо можливість познайомити ся з Маркіяновим переводом таки з оригіналу.

Рукопись задержала ся в прегарнім стані. Її теперішня форма — то зшиток з 24 записаних, 1 заголовної і 2 чистих карток малої 8^о. Старанність письма гідна подиву. Ціла рукопись писана рукою самого Маркіяна, лиш докінчене перекладу „Любушиного Суду“ та заголовна картка належать иньшій руді, відай Головацькому.

Переклад дістав ся до рук Ізмаїла Срезневського відай за посередництвом тогож таки Головацького, бо про безпосередні зносини Шашкевича з Срезневским не знаємо нічого. Останній мусів мати замір видрукувати переклад; одначе в тім замірі перешкодила йому смерть нашого поета о стілько, що Срезневський ставив до перекладу певно деякі вимоги. По смерті Шашкевича рукописи не було вже в Галичині, бо Головацький не міг подати її в „Вѣнку“. Владас ще в очи на позір дрібна подробиця, що кінець перекладу „Любушиного Суду“ зроблений (вказують на се деякі відміни азикові супроти цілости перекладу) і написаний Головацьким. Незрозуміла річ! Бо стало Шашкевича перекласти і переписати 47 сторін битого письма, то було-б його стало й на одну сторону, яку займає докінчене Головацького. Гадаю, що годі се пояснити инакше ніж так, що таки при викінчуваню переводу заскочила нашого поета хвороба а далі й смерть. Що переклад був виготовлюваний в останніх часах поетичної діяльності М. Шашкевича, про те свідчить його розмірно вироблена мова: нераз із скрутними місцями оригіналу вміє поет упорати ся дуже вдатно.

Час повставання перекладу дає змогу означити ще одна дата. Переклад цілого збірника не міг бути готовий перед 1837 р., бо инакше був би знайшов місце в „Русалці“. Між тим в останній були уміщені лиш чотири дрібні пєси („пісеньки“), яко частина найлекша до переводу. У поета був намір дати поки що лиш взірці перекладу, докінчене відложив на пізнійше.

Таким способом переклад останньої, далеко більшої частини корол. збірника доконував ся поволи на просторони часу від 1837 до 1843 р. Як серіозно розумів поет задачу перекладчика і з якою старанністю й любовию заходив ся він коло своєї праці, свідком того малі фраїменти його рукописів в архіві бібл. „Народного Дому“. З тих фраїментів видно, що поет не обмежав ся самим оригіналом та німецьким перекладом, прилученим до чеського видання, а користував ся для провірення якимось російським перекладом, з якого списав собі копії двох пєс: „Слень“ і „Забой, Славой и Людекъ“. Що се був за пе-

реклад — не знати. Одинокий переклад з Шашкевичевих часів, який я знаю, належить А. Шішкову, міністри нар. просвіти, поданий в „Извѣстіяхъ Императорекой Російской Академіи“ здає ся за 1820 р. Одначе в одинокім місци у Львові, де його міг дістати Шашкевич, в бібл. Оссолінських, — я його не бачив. Зрештою рос. переклад не богацько мусів помагати нашому перекладчикови. В сумнівних місцях він опирав ся на німецькім перекладі, а зрештою старав ся бути вірним оригіналови, може навіть за вірним.

Коли оцінювати літературну вартість Маркіянового перекладу, то ту треба станути на певнім становищі. Певно, як поставимо до сего перекладу нинішні вимоги, то він не вдоволить нас в деяких поглядів. Ми стрічаємо ся там зі словами, фразами, нам иноді незрозумілими, спеціальними зворотами, невичайними для нашого уха. Нераз треба добре вчитувати ся, аби добити ся до якогось змісту, а буває й так, на щасте не часто, що без помочи оригіналу таки не можна обійти ся. Одначе ті хиби представлять ся в иньшій світлі, коли перенесемо ся в положене нашого перекладача. Мусимо передовсім тямити, що сама короледв. рукопись з погляду внутрішньої форми нераз дуже нерівна, а то й хропава; особливо описи, ведене фабули, дають що до плястики та гладкости чимало до бажаня. Ті самі хиби мусіли відбити ся і на нашім перекладі тим більше, що на тім заважили ще дві немаловажні обставини: повна невиробленість нашої тодішньої літературної мови, наслідком чого Шашк. мусів оперти ся на своїх власних силах, а також тенденція нашого перекладчика держати ся вповні букви оригіналу.

Що до першого, то треба признати, що в виборі трудних слів (технічних термінів з обсягу війни й войованя) наш перекладчик водив ся вірним почутєм азиковим. Натомісць нещасливим треба назвати повне респектованє оригінального тексту: поет задержав не лиш віршовий розмір оригінального тексту, але й чеський лексикон в таких місцях, де ужите українського слова чи фрази могло нарушити розмір первоввору. З тої причини подибуємо в первовворі цілий ряд чехізмів, як 1) поодинокі слова: глітні труби зам. голосні, перекони зам. рови, повижігати зам. спалити, утроби зам. груди, сорце, літала зам. птахи, сняли ся зам. зібрали ся, любиці илм. дорогі особи, дідина зам. батьківщина, ходжував зам. ходив, милдук зам. люблять, сбори зам. громади, ватаги, — борюща

(ріка) зам. рвуча, бистра, надутий зам. гордий, пруд зам. течія, ріка (в значіню скоро подвижної маси людей); 2) фрази: голоси проходили в муські знач. кріншали, мужніли, — в сесім кроку сонця знач. в такій порі дня, — ішли війска всіми кроками сонця знач. в міру того, як сонце підносило ся; 3) флексийні закінчення: на німці вергут, слови зам. словами, боги зам. богів; 4) синтактичні похибки: док мертвець незженний, знач. доки не спалено мерця.

Виймок належить зробити що до епітетів: їх чеське походжене не впадає так в очи пр. крик грозоносний, дерево високоростле, благодійне ране і и. Тай взагалі наші закиди що до перекладу мусимо держати в відповідній мірі, зваживши, з яким піетизмом в часах Шашкевича дивили ся на Кор. збірник. Про великий піетизм самого Шашкевича свідчать його приписки до поодиноких пісень. Впроваджувати супроти того які небудь зміни або поводити собі на дрібку вільнійший перевід, наш поет не важив ся.

При тім усім мусимо признати, що Маркіянів переклад був на свій час вповні вдатний. Числячи ся із вимогами своєї публики, доповнив Шашкевич свій переклад річевими поясненнями, які були конечні для галицького Русина. Сі поясненя бере він з чеського виданя (відай з 1829 р., яким і я послуваю ся при порівнаню. Його заголовок: Kralodworsky Rukopis. Zbjrka staročeských zpiewo-prawných básnj, s niekoľika ginými staročeskými zpiewy. Nalezen a wydan od Wacława Hanky, knjhownika K. narodnjho Musea; s dje-gopisnym uwodem od Wacława Aloysia Swobody, s. k. profesora trjd humanitnjch), але дуже часто він вибігає поза них, наводить до порівняня наш материял і вірний романтичному славянофільству ставляє перед очи славянську культурну спільність. Лиш жаль превеликий, що перевід не побачив божого сьвіту в тім часі, коли повстав. Хто зна, яку ролю міг він відіграти в тих перших часах слабої ще літературної продукції.

Властиву Кор. рукопись Шашкевич переклав цілу і з додатку дві пісні (Сойма, Любушин Суд) з поминенем: 1) Milostná pjsen pod Wyšehradem, 2) Milostná pjsen Krále Wadawarwnjho, 3) Kinnig Wenzel von Beheim. Из рукопису Срезневського подаю всі пісні, з виймком чотирох: Олень, Сирота, Рожя, Зазуля. Що до останніх, то зазначу лиш відміни супроти лекції дра Коцовського в бібл. Онишкевича, т. III, 34—35.

I. Олѣнь:

- 1) *Ониш.* „Ой тутъ молодець ходжувавъ по горахъ,
Срезн. „Ой та молодець по горахъ ходиу,
- 2) *Ониш.* „На ледѣню росте дубецъ, дубъ,
Срезн. „На ледѣню лежит дубец, дуб,

II. Сирота:

- 1) *Ониш.* „Въ зимѣ“, *Срезн.* „зимѣ“.

III. Рожя:

- 1) *Ониш.* „до куроупѣня сидѣламъ“.
Срезн. „сидѣлам аж куры запѣли“;
- 2) *Ониш.* „Нѣчи дѣждати не могламъ“,
Срезн. „Нѣчо не моглам дождатись“,

(Дикція у Срезн. вірнійша, бо в оригін.: nic dozdati nemozech, у вид. Ганки, 1829, стр. 172).

- 3) *Ониш.* „перстенець“, *Срезн.* „перстенъ“
- 4) *Ониш.* „камѣнець“, *Срезн.* „камѣнь“.

IV. Зазуля:

- 1) *Ониш.* „що не всегда яро“.
Срезн. „що не завсѣгда весна“.
- 2) *Ониш.* „въ полѣ“, *Срезн.* „в полю“.
- 3) *Ониш.* „слибъ яро всегда було“.
Срезн. „слиб всегда весна була“.

Загально можна сказати, що відміни в новій редакції супроти давнійшої пішли в напрямі українізації мови.

В поданім тексті зазначую всі відміни супроти оригіналу, або противно такі схожости, на які треба було звернути увагу.

1.

Ольдрих и Болеслав¹⁾.

— — — — — ся в чорний лѣс
там куда ся владика згорнули,
сѣм сих владик в вдалими громадьми
в ним Вигонь Дуб туда бересь жарко
зо своєю громадою темною ночею.
Той громады було на сто хлопа
всѣ сто мали в похвах мечи острі,
д мечам всѣ сто мали тверді щити
до Вигоня в сердцах тверду вѣру.
Серед лѣса к прикметам добили-сь²⁾,
подали си разом праві руки,
тихими словами говорили.

Ніч переважила-сь по впи́ночи було,
и д сѣдошарому посунула-сь заўтрю;
и рече Вигонь князю Ольдриху:
„Гой! ты чусьш велеславный княже!
Бог ти буйну ярость дау у всѣ сустави
бог ти вложиу мудрость у голову буйну;

¹⁾ Бсть то, жаль ся! лишь аломок може найхорошше зо всѣх сей рукописи виспованной пѣсни, ꙗголосящой прилучку в лѣта 1002 (посля Космаса дѣвписця Чеського) о вигоненю Ляхів на землѣ Ческой.

Се основа аломка сего: Князь Ольдрих, Вигонь Дуб зо своими людьми и сѣм владиків зо своими в чорнѣм лѣсѣ подавши си руки и порадивши ся берут ся перед досвѣтом к мѣсту Прагѣ. Увидѣвши з горба що Прага ще сном тиха пораненьким, під опанчами поховавши бровю поступают в мѣсто. Тут одиц, за скотаря нарядившись, кличе ворот; отчинились ворота на рѣцѣ Волтавѣ; ступиу скотарь на міст и затрубиу; впрям за ним князь з владиками скочили на міст, забубнили и затрубили гомітно. Страх удариу на Ляхи, хватают оружо и опирают-ся, однакож не встодли и взяли-ся утѣкати, а Яромир опадом стау над радостними Чехами пановати.

²⁾ Dostúpichu mýta středem lesa, 152.

ты нас на злобні веди на поляне!
Скажи а пійдем и в лѣву и в праву,
хочь в перед, хочь в зад, у всѣ люти боѣ,
нуже, мужайте буйных сердц хоробрость!“

Ой, та взяу прапорь князь в сильну руку:
„За мноу, за мноу хоробро на Полянѣ
на Полянѣ врагів землѣ нашої!“ —
Владик восѣм за ним ся горнуло,
з владиками триста й піуста воинів,
воинів превдалых туда,
де премного Полян сном ся розвалили.
На горѣ станули, покрай лѣса!
Ой, вся Прага моучит в ранѣшним спаню,
Волтава ся дымит в ранѣшнѣй мрацѣ,
За Прагоу просинюют ся¹⁾ горы
за горами сѣрый востік маячѣ.

З горы долѣв! — тихо, тихомирно!
В тихой Прагѣ вкрадьце ся укрили,
все оружье в полѣ огорнули. —

Иде пастух пораньом шареньким,
Кличе воріт щоб му отчинити.
Чуе сторожа кликанє скотареве,
Через Волтаву ворота відсунуу.
На міст вступиу пастух, и затрубиу грімко;
Скочиу князь на міст, сѣм владик за ним,
всякій чвалає из людьми своими,
стали громко бити тарабани,
трубы глітні²⁾ сильно зазвонили,
громады на мостѣ хоругвы встромили,
под их тягаром весь міст иструсиу ся. —

Страх удариу на всѣ на Поляне;
Ой Поляне за оружо хаплиут,
Ой владика сѣкут, сѣкут люто!
Ой Поляне скачут сюда туда,
на глум д воротам перекопів³⁾,
дальше й дальше перед сильноу сѣчеу.

¹⁾ promodruiti, 154.

²⁾ hlasní, hlučné, ibid.

³⁾ davem trčiti ku bránie přiekopy, ibid.

Ай, звияга богом нам подана!
 Встало одно сонце на все небо,
 Опадом¹⁾ встау над всюоу землеу Ярмір
 радість всюоу Прагою рознеслась,
 рознесла ся радість в коло Прагы,
 розлягла-ся радість по всей землі,
 по всей землі от радісної Прагы.

2.

Германів Бенеш²⁾.

Ой, ты сонце, ой сонічко!
 Ты так жалісенькє,
 Чому ты світишь на нас,
 На бідні люди?

Де князь, де люд наш воївний (боріпний)?
 К Отъ далеко запят;
 Кто нас ворогам видре
 сирото отчино?

¹⁾ óriet, 156.

²⁾ Нестало Перемишля Отокара II (1278) Тяжка недоля налягла на землю Ческую. З вражим сердцем и лютою рукою владнуваў брандебурскій Отто Доугий, дівврь небіжчика Перемишля, у которого годуваў ся сын его, сѣмолѣток (стрічка 5 и 6) зак на князя доросте. Сердце заягла жижда мѣсто своего годованця сѣсти на престолѣ Ческом, и запер вдову во сыном у вязниці в Бсадѣжах. Вдало ся матери втечи до Опавы, али несчастного сына заволѣк до Житави лишивши намѣстником лукавого и ненасытного золотолюбця Епископа Ебергарда. Пропали тишина и гаразд. Здерли чужинцѣ и злупили всю; вижѣгали хати, виганяли з питомой загороды, зтоптали и зтолочили царину, и безчестили скверными сердцами и грабѣжливими руками святинѣ Господні. На такі кърваві кривды розсердиу ся нарид и стау ся зводити. О таким зводѣ пѣе и сеся пѣснь. Згадавши пѣвец о многих и тяжких насильствах, и підкрѣпивши роспукаюші сердца надѣу, пѣе дальше, як то вдалій Германів Бенеш згорнуу громады під грубою скалою, и, сам в перед, вѣу за собою помсту на саси граблящі; настала люта, доуго и рівносильна борба, аж бачь! велит Бенеш брати ся горѣ до камѣнного лому; відтам стали метати камѣне на вороги а побивши их цимало, спустили ся долѣв, и на долині их до цѣла истерли.

Доугим тягом нѣмцѣ тягнут,
 А сут нѣмцѣ сасики,
 От згорѣльских лѣсогор
 в наші сторони.

Дайте, небожатка, дайте.
 Срѣбло золото ймѣне,
 Нак¹⁾ вам повижѣгают²⁾
 Двори и хижи!

И всюо нам повижѣгали
 Срѣбло золото вяли,
 и скот позаймавши
 Дальше идут к Троскам.

Нетужѣт, кметѣ, нетужѣт!
 вже вам травиця встає,
 так доуго топтана
 чужим копитом.

Плетѣт вѣнцѣ з польовых цвѣтѣв
 своему спасителеви!
 Царина ся зеленѣе,
 всюо ся измѣнило.

Скоро всюо ся измѣнило.
 Бачте! Германів Бенеш
 там нарид в громаду зве
 супротѣ сасам.

Сглотили ся сельскі люди
 в лѣсѣ під грубоу-скалоу,
 всякому цѣп оружо
 супротѣ врагам.

Бенеш, Бенеш в перед ѣде,
 За ним весь люд сердитый;
 „Помста, помста!“... — кличе — „всѣм
 сасам граблящим“...

Аж тут сердитоци стисли
 Крутостно обѣ сторонѣ,
 Збурило ся в утробах
 роззлюбленых мужів.

¹⁾ paqu, 138. ²⁾ wyzehaiū, ibid.

Розжарили-ся их очи
протѣ собѣ страшно,
встали кыѣ над кыѣ
копѣ над копѣ.

Сперли ся обѣ сторонѣ
мовь бы лѣс валю ся в лѣс,
Як лиск грома по небѣ
Такой лиск мечів.

Ударю крик грозовосный¹⁾,
Сполохаю весь звѣрь лѣсовый,
всѣ небесні лѣтала²⁾
аж по третій верх.

Розлѣгась провалами
от скальных³⁾ лѣсогор,
то вдарь кыѣв, то мечів
мовь стік дерев веточных.

Так стоят обѣ сторонѣ
протѣ собѣ негнучись,
укрѣпившись на стопах
на ногах запершись.

Обернуу-ся Бенеш горѣ,
кинуу мечем на право,
там ся горне сила
кинуу на лѣво

И на лѣво хроне⁴⁾ сила.
Звідси на камѣнный лім,
из лому вьсо камѣне
на нѣмцѣ вергут.

Бой иде з горба в долину;
и узду ся нѣмцѣв зойк,
и вяду ся нѣмцѣв полех
и побите им.

3.

Забой, Славой, Людѣк¹⁾.

З чорно-лѣса скала виступас
на скалу сильный виступиу Забой
землѣ па всѣ обзирач стороны
замутиу ся над всѣма землями²⁾
и застогнау плачем голубиним.
Сидѣу доуго и доуго мутиу-ся,
и схопиу-ся горѣ мовь-бы олѣнь,
долѣв лѣсом, доуго-пустым³⁾ лѣсом
быстро спѣс от мужа до мужа,
всеу волостеу, от сильного к сильну
Тайно каже д всѣм слова короткі,
поклонит-ся богам,
відси к другим спѣс.

И минуу день первый, и минуу день второй,
а як в третій луна в ночи була,
сняли ся⁴⁾ мужи сюда в лѣс чорный,

¹⁾ Се коротенька основа сей вѣдау над всѣ найдавнішшой прехо-
рошой и премноговажной лицарской пѣсни:

Забой плаче над нещастною отчиною, в котрій чужинцѣ доуго ве-
рушили и лютым оружием проповѣдали вѣру Христову. Сумный погля-
дав сторонами и ворохобит всѣх заводити-ся протѣ врагам. Сбирают-ся
всѣ в чорный лѣс; Забой пѣс о бѣдах и нуждѣ своей свійнѣ, и пѣс
всѣм хоробрость у сердце; стау заговор на врага и всѣ подали собѣ
сердце и руки, и на зараню брались в поход. За третим днем Забой
и Славой з вѣрными зборами берут ся в лѣс, відтам двома шляхами
до сибього верха, звідси круто патискают на вражі премногі війска,
Забой прем в чоло, Славой боком; в лютих побой явит Забой превелику
силу. Забой з Людѣком верховником вражим борут ся мечами. Волосу-
мались війска з раня до вечера и пѣхто не перемагау, и верг Забой за
врагом бардицеу и росколоу Людѣкови груди. Ужяхнулось и розсипало-
ся враже війско, владувалось Забове (сердце) и стало гнати круто
перед собою аж гет за быстру рѣку (?) Славой просит у Забоя за
гореткою останків побитыхъ молящих милости. — Забой велит вер-
таючи погубити вьсо, що королеве. К синьому вертали верху де пере-
ломили врага, и брались тамтуда погребсти мершу, пѣти богам спасам,
и дати им принеси.

²⁾ Zamúti sie ot krain ote wsech, 70.

³⁾ dlúhopustým, ibid.

⁴⁾ sniechu sie (вїбрали ся), ibid.

¹⁾ hrozonosný, 142.

²⁾ letadla, ibid.

³⁾ skalnatých, ibid.

⁴⁾ buřise, ibid.

к ним сюда Забой, завѣў их у провал,
в найнижший провал глубокого лѣса.
Ивступиў Забой ген, долѣв найнижче
взяў звенячі гуслы¹⁾.

„Мужи братных сердец
и искренных очей!
з дола найнижче вам пѣю пѣсню
иде з мого сердца, из глубини сердца
вгруженного в горю.

Отець пійшоу к отцям,
и лишиў дома свои дѣточки,
и свои любящі²⁾. И не рѣк нѣкому:

„Бадю промовляй к ним отецкими словы“³⁾.

И прийшоу чужий в дѣдину⁴⁾ насильно
И чужими заповѣдаў⁵⁾ словы
и як дѣв-сь в чужій земли
від рана по вечерь, так було дѣяти
дѣткам и женам⁶⁾.

и одну нам содругиню мати
по всей пути з весни по морану⁷⁾.

„И виганяў з гаѣв всѣ кругавцѣ,
и яки Боги в чужій волости
тим ся тут кланяти и приноси нести.
несмѣли бити чолом перед Боги
нѣ в сумраки им ставляти вѣсти,
де отец богам даваў поживу,

¹⁾ в первѣстку *wanito*; очѣвидно єллиное *βαρβιτων*. Видится Славянам и Єллином обом сосовным народам знакомое (Пор. *Poznamy*, 222 s. v.)

²⁾ *lubice*, 72. ³⁾ *oteckými slowy*, *ibid*. ⁴⁾ *w diedinu*, *ibid*.

⁵⁾ в первѣстку: *zapowida*, *заповѣдаў*, *повелѣваў*; примѣри: *заповѣдь*, *заповѣсти*, *звѣстити волю*, *звѣстити, що чинити ся має*.

⁶⁾ *I kak sie zdie (tamo)*,

(tamo) w cuzei wlasti

ot iutra po wecer,

tako bieše zdiēti,

i diētkám i ženám, 72. — значить: підбиті тубильці мусіли переняти звичаї своїх побідників.

⁷⁾ Весна, богиня весни, молодости, у Чехів весна йменує-ся *яро* (*garo*) а тес-ся сходит с греческим *εαρ*, латиньским *veg*. Морана: богиня смерти от корѣня *m-p*, тогож корѣня мерти, смерть, мерша, мор, морити, змора: латиньское *morgs*, нѣмецькое *Mord*.

куда к ним пѣснь хожуваў¹⁾ пѣти,
всѣ дерева зсѣкли
и всѣ боги розметали .

„Ой ты Забою, пѣвшь сердце к сердцю,
Пѣснь из серед горя яко Люмир²⁾
що проинамау словами и пѣньом
Вышеград и всѣ волости;
так ти мене и всѣх братѣй.
милуют³⁾ Боги доброго пѣвця.
Пѣй, тобѣ ними дано
протѣ врагам в сердце⁴⁾.”

Зрѣў Забой на Славосві
розжарені очи

и пѣньом дальше проинамау сердца:

„Два сыни котрых голоса
проходили в муськи⁵⁾
виходжували в лѣс,
там к мечам и бардицям
и к ошѣнам навчали руки,
тамка ся вкрывали и с роскошеў вертали-сь
и лишь им руки подоростали
и на супротѣв врагам их умы,
и доростали братчики други,
Гой! та вдарили всѣ на ворога,
Як небес буря була их крутость
и у села давний гараад повернуў-ся“.

Ай, скочили всѣ долѣв к Забою
пресильными стискали рамены
и з грудей на груды усѣ клали руки
мудро⁶⁾ си слова к словам давали.
И поступала ніч під заранє (ко досвѣту)
ой по одному з провала вийшли,
д всѣм деревьям всюда,
на всѣ стороны брали-ся лѣсом.

¹⁾ *chodiwase*, 74.

²⁾ Забой, Люмир, Боян и творец Слова о поўку Игоревѣ, сун вдухновенні пѣвцѣ часів старославянских.

³⁾ люблять, *miluiú*, 74. ⁴⁾ розум. співати.

⁵⁾ *ieiuže hlasy precházesta w muska* (мужили), *ibid*.

⁶⁾ властиво: *wielehlasno*, 76.

И минуў день и минуў день второй,
и за третім днем лиш ся ніч затемнїла,
браў ся Забой в лїс, лїсом за Забойом зборы¹⁾
и браў ся Славой в лїс, лїсом за Славойом зборы
всяк маў довѣру к вовводѣ,
всяк сердце на короля вражде,
всяк зброю на короля остру. —

„Ай, Славою брате там к синьому верху!
верх той по над всѣ країны;
туда походом замѣрмо!
от верха д раньому сонцю,
тамка лїс темен²⁾; тамка си подамо руцѣ³⁾
и я також туда пїйду“.

„Ой Забою брате! чом наша має збоя
Лиш аж от верха сыпати крутость⁴⁾
відси буреў протѣ врагам королевым“.

„Славою брате! коли гада стерти хочешь
наступи му на голову, там голова вго“.

Розступили-сь мужи лїсом,
розступили-сь в лїву в праву
туда тягли на Забоя слово,
онтуд в слово прудкого Славоя
лїсїв глубинами к синьому верху. —

И лишь було пяте сонце⁵⁾
подали си пресильні руцѣ,
и глянули лїсїми очами
на короля вїйска.

„Исбити нам мусит Людѣк вїйско
вїйско вьсо під один ударь.
Гей Людѣче, ты є роба над короля роботы!
Скажи своему насильнику,
Що нам дымом вьсо вго велїне“.

И розлютиў ся Людѣк
Скликаў скорым голосом вїйска.
Піднебеса були поўні свѣтла

¹⁾ sbory, 76. ²⁾ temen, ibid.

³⁾ В переводї Шашк. випущено відтак оден стих:
Nyniє beř sie tam liřimi kroky, ibid.

⁴⁾ на горї дописка: лютитись круто.

⁵⁾ I kehdy bieře piet slunčf, 78.

поўно лиска од сонця в одсвѣтѣ
од вїйск королевих.
всѣ готові в поход ногоў
и рукоў к борбѣ на Людѣка слѣво.

„Ой, Славою брате!
туда спїї¹⁾ лїсїми скоки;
Я пїйду в чоло на встрѣчу“.

И вирваў-ся Забой в перед моў градобите,
и вирваў-ся Славой в бїк (боком) моўбы градобите;
„Ой брате! сѣ нам розтрѣскали боги,
сѣ нам дерева звалили
сполошили з лїсїв кругавцѣ
боги нам дают звиягу!“

Ой. та яркость Людѣком метнула
з многих врагів протѣ Забобви.
И вдариў Забой в розгорѣлима очима
в Людѣка. Мѣрит дуб протѣ луба
видко, з вьсого лїса. Забой гнаў
над всѣ вїйска супротѣ Людѣка.

Вдариў Людѣк сильным мечем
протяў три кожѣ²⁾ на щитѣ.
И вдариў бардою Забой
відскочиў хибкїй Людѣк.
В дерево вгнаў барду
на вїйско дерево скотилось
и до отцѣв одїшло их тридцят.

И влютиў ся Людѣк: „Ой ты лютый звѣре!
ты великїй гадів дивогляде,
мечем ся бори во мною...“

И махнуў Забой мечем
кус щита врагови оттяў,
и витяг Людѣк мечь,
мечь ся сомкнуў по кожѣным щиту.
и запалились оба до бою
вдарами вьсо по собѣ посѣкли
и вьсо кървлеў вкруг знурали
и кървлеў мужи їх знурали
вколо них вьсоуда в прелютїй сѣчи.

¹⁾ spiei, 80. ²⁾ кожа, шкіра; примѣр кожух.

Сонце клонилось з полудня
а с полудня вже на піў ко вечеру,
и валено¹⁾ еще нѣ сюда нѣ туда уступлено
и валено тут, и валено от Славоя тамка.

„Ой ты враже, бѣс в тя!

Чому ты нашу кровь пєшь?“

Вхопиў Забой свою барду
и отскочиў Людѣк.

и двиг Забой в гору бардицю
и верг ю за врагом;
летит барда, роскочиў ся щит,
за щитом ся роскочили людѣкові груди;
и злякла ся душа тяжкой бардицѣ,
барда й душу виперла
и занесла пять сяжнѣв гет у військо.

Страх врагам вигнаў из горла крики;
радость ввенѣла з уст війск забовних
и зайскрила-сь з радостных очей.

„Гой брате! боги нас звиягоў дарили.

ростуни ся з вас один поўк в право й в лѣво.

го всѣх сторон сюда зведѣт конѣ,
кинѣми заржит веській лѣс“.

„Забою брате! ты удалый льве;
непопускай! буреў в врагѣ!“

Гой та отверг Забой щит

в руцѣ бардоў, а в другій мечем

так в поперек продер розвал у ворогах.

Прійшлось врагам рыдати, прійшлось им уступати

Трус²⁾ их гнаў из боѣща,

Страх з горлів видераў крики.

Кинѣми рзас веській лѣс.

Нуже на конѣ, кинѣми за врагом
всѣма волостьми. Несѣт бораѣ конѣ
в копитах нашу за нѣми крутость!“

Скокнули поўки на борзі конѣ,

и скок и в скок за ворогом гнали

вдаром за вдаром с ы н а л и крутость

1) váleno, 82.

2) трус, трас, трас; бог страха; ужас, трепет, φόβος, tremor. Та-
кож и такий що скоро зляхнєтся, стрємтит.

и рівню минали и лѣси и горы
в право и в лѣво усе мчєс взад.

Гудє рѣка дива¹⁾

валит-ся воўня за воўньоў
гудѣло всьо військо скок у скок
гналось всьо через рѣку борющу²⁾.
Воды ухватили чужих много
и на другій берег своих перенесли.

И над краями всюда в ширь и в ширь
Лютый яструб розняў своѣ доўгі крыла,
Лѣтєт быстро за птахом.

Забоеві війска в ширь ся ровогнали
всюда волостьми гнали люто за врагом,
всюда их били и доптали кинѣми.

Ночеў при лунѣ за ними люто
и знова темноў ночеў,

а по ночи (за ночеў) сѣлым раньом.

Гудє рѣка дива,

валит ся воўня за воўньоў
и гудѣло всьо військо скок у скок
гналось всьо череа рѣку борющу
воды ухватили чужих много
й перенесли звѣстных³⁾ на другий берег.

„Тамка к синим горам
там добуриє наша шїєста“.

„Ой Забою Брате!

вже нам не далеко горы

вже лишь врагів купка

и сѣ жялостиво⁴⁾ просят!“ —

„Повернѣм крайнами туда ты,
Я туда згубить всьо королеве“.

Вѣтер бурит землями

войска бурят землями

ой землями в лѣво в право

1) дивый чєск. djwoky, ширый, широкій — глубѣнь, глубокій, —
высѣти, высота, высокій; прилагательнїя высїй и глубый нейно
цветочѣли али и затирались.

2) бистру, рвучу, búriuču, 86.

3) в первѣстку: swe zwiesty, своих звѣстных, своих знаємых.

4) žalostivo, 88.

всюда ширят войска силу
в радости́й глотѣ.
„Ой брате, ген синій верх!
боги нас тамка звиягоу дарили
тамка и душ много лянє
сюда туда по деревьях.
боят ся их птахи и полохлив звѣрь,
ино совы не боят-ся
Там к верху, погребсти мершу,
дать богам приносы
и тамка богам спасаю
дать много обѣтнѣ,
им голосить слова милі,
и ти оружє врагів побитых.

Примѣтка. О Забою, сильным тѣлом, душею, умом и пѣснеу пѣвец сей лицарской пѣсни громким и хорошим заспѣвау словом; — истинный побратим вѣшого пѣвця О походѣ Игоря на воучих Половцѣв. — одна душа, одно сердце, одні живіи струны. В сей пѣсни и в пѣсни: Честмир и Власлав явит ся великій хотяи не довершенный образ старославянского богопоклонства.

4.

*Честмир и Власлав*¹⁾.

Неклан каже к войнѣ стати
Каже князевими словы
протѣ Власлава.
Встали войска к войнѣ встали
встали на слова князеві
протѣ Власлава.

¹⁾ Князь Неклан заповѣдає поход на гороѣжно и загонистого грабителя, Сажѣвского Власлава. Згорнулись войска під начальство Честмира; сей поклонивши-ся богам веде войска в поход ид горбови. Тут видит горящі села и плачущих селян, а дочууши-сь що змѣнник Крувой напѣс на бѣдні люде недолю, а погудѣвши Неклана и ймиуши Воймира и его красну дочку держит в ужицах на своем замку, займиу ся гвѣвом, и брау-ся ид замкови. Силоу обступили замок. Крувові люде боронились жваво, али Пражане сильным приступом вдерлись на остроги замкови. Крувой пожиу смерти, Воймир з дочкою вийшли на волю. Свобідный Воймир с Честмиром тягнут протѣ Влаславови. По доровѣ запалили богам на скалѣ принос и им поклонившись, тягнули протѣ Власла-

Вичиняу-ся¹⁾ Власлав князь
побѣдою над Некланом
над славным князем;
и пускау мечь и огонь
У Некланові землѣ,
и давау за грабѣжливими
війск своих мечами
Некланови догану²⁾.

„В бой Чмире веде ми сборы!
Гороѣжно нас визиват
надутый³⁾ Власлав“. —

И встау Чмир и врадувау-ся,
радостно зняу свѣй чорный щит
двозубый, и зняу зо щитом
барду й непроймливий шолом
Под всѣ дерева
Зложу богам приносы.

Буйно кликуу Чмир на войска.
Борзо в ряды идут войска,
тягнут перед сонцем зорями,
и тягнули весь день тай по сонцю
тамтуда к горбови.
Ой! валят ся по селах дымове!
и по селах стогнанє
в жалостных голосах.

„Кто вижѣт села? и
кто розплакау голоси ваші, кто?
Власлав?
последне будь его враждованє!⁴⁾
помсту и погибель

вови; під полудне увидѣли на рівнотѣ жлушого пятичи сильнѣйшого врага. Воймир стау сумовати о побѣдѣ, лишь Честмир здау ся на обману и девять раз в очах врага гору обходит. Тым начином змножились перед ворогом войска Честмирові; страх имиу врага за сердце. Вдарили на Власлава; настау бій лютый; протѣ Честмира вирвау ся Власлав, боронилсь ярко, Власлав уцау и спустиу дух, войска его зжяхнулись и стали утѣкати. Врадувау ся Неклан звиягоу и полоном.

¹⁾ чванив ся, *holedbáse sie*, 90.

²⁾ *hlásáse nad hrabiwými meči swoich voínów pohanienié Neklanu*, *ibid.*

³⁾ *nadutý*, *ibid.* ⁴⁾ *wrastwo*, 92.

війска мои навь несут“.

Отвѣчали Чмиру воеводѣ :

„Крувой, гидкій Крувой
повідгаияу стада,
и здѣлау по селах
горе огнем и мечем.

Що лишь знадобливе
стерла его крута злоба,
и займиу нам воеводу“.

И злютиу (розівлиу) ся Чмир на Крувою;
на широких грудей
злоба му ся розкѣпѣла
по всѣх суставах.

„Воини! — мовит — взаўтра рано
розжаримо всю лютость
ўгодѣте понылым сставам“.

Стоят горы в право,
стоят в лѣво горы,
а на их вершки на высокі
позират сонѣнько ясне.
Горами тут відтам
горами там відсе
тягне війско, в собѣ несе борбу.

Ой там к городу на скалѣ к городу
тамка де Крувой Войміра ваянт
и его дочку красну
що ю имиу в густѣм лѣсѣ,
тамка під сѣдоу скалоу
и вганьбиу Неклана князя.

Крувой Неклану обѣцяу вѣру
и подау вѣрню руку :
однак тым голосом тоу рукоу
навѣу бѣду на народ.

Гой нуже к вижню городу
гой к городу течѣт воини.

И розярили-ся війска
и д городу горнули-сь
на слово вдалого Чміра
казаубысь градові хмары.

Передні ся вкрыли щит на щит (вложивши),
на копѣях задні запырались

и на деревьях в поперед засажених.
И виж понад вершину лѣса
дренкотали их мечи у город,
бѣснились протѣ мечам
З города сѣкучим.

Ревау на градѣ Крувой ревом быка,
ревау хоробрость у свои люде,
и мечь его падау на Пражаны,
Як дерево зо скали, по горах
много крепких валит дубів,
так к городу ся зглотило
Неклановых війск много.

Велѣв Чмір ззаду вдарити на город
велѣу з чола¹⁾ остріг перескочити.
Ой тут дерева высокоростле²⁾
в густотѣ під скалою
приклонили к твердій стѣни,
по деревлю щоб валить колоды
по над голови воинів.
Та під ними с переду стануло сильных
Муж ся мужа тикау, один друга
широкими плечима.
Дерева вложили поперек на барки,
и ужем их по злоужь прикрѣпили
и поставили край себе ратища.
И скочили мужи на деревья,
но раменах конѣ розложили
прикрутивши ужем.
Скочиу ряд третых на вторый,
четвертых на третий,
и пятых аж ид верху города,
відкиль мечи лискались,
відкиль стрѣлы шипѣли,
відкиль хропѣли колоды валящі.

Гой! пруд³⁾ Пражанів через остріг рвеса
Захватиу всю силу в тверд городѣ.

Вийди Войміре, вийди з милою дочкою
вийди з вежи на ранное благо,

¹⁾ знач. з переду, s předa, 96. ²⁾ drva vysokorostla, ibid.
³⁾ prúd, ibid.

(вийди з вежі в миленьке заране¹⁾)
там на скалу, на скалѣ увидишь
скървленного Крувоя під сокирою мстивою.

Вийшоу Воймір в благодѣйне ране²⁾,
Вийшоу с своєю дочкою краснотворною³⁾,
и взрѣу скървленного врага Крувоя.
И послау Чмір полон назад людем
Красна дѣва с полоном вернулась.

И хтѣу Воймір богам приносы вчинити
в сесѣм мѣстцѣ в сесѣм кроку сонця⁴⁾.

„Нуже Войміре“, — правит му Честмір
наші кроки стают походити
Власлава⁵⁾, погоди богам в службѣ,
хтят богове Власлава стоптати.
Коли сонце ступит на полудне
нам станути, от, на сесѣм мѣстцѣ,
де звятягоу голос війск зголосит.
Бачь! от зброя врага твого, ходи!“

Врадувау ся Воймір вельми вельми,
кликнуу во скали голосом громким у лѣс
з сильного горла к богам так кличе:

„Не яртесь боги на слугу свого
що не палит треб при лпешнѣм сонцѣ!“

„Принос богам доужный, — мовит Честмір —
а теперь нам на врага поспѣти.
Теперь усядь ты на борзі конѣ
пролети лѣси олѣнѣм скоком
там в дуброву, там край пути камѣнь
богам влюбленный, на его верху
принеси богам, богам ти спасаю
за звятягу тамту и будушу.
Заким ся оглянем, шо сонце ступило
на высоту небес, станешь там на мѣстцѣ;
а вак сонце ступит вторым кроком
и третым кроком

¹⁾ більше сенсу має іменно сей стих чим перший.

²⁾ blahodieiné iutro, 98. ³⁾ lepotworný, ibid.

⁴⁾ w siemże krocie slunce, ibid

⁵⁾ знач.: наші старая доведуть до нобіди над Влаславом (naši kroci chwátaiú vicezit nad Wlaslawem) ibid.

над вершини лѣса, дойдут війска тамка,
де в стоупах дымовых принос твій повѣе.
и поклонит ся всею війско туда йдучи.

И усеу Воймір на борзі конѣ,
лѣси пролетѣу олѣнѣм скоком
там в дуброву д скалѣ при дорозѣ;
на версѣ скалы ажѣг приносы
богам своим спасаю
за звятягу першу и будушу.
Принѣ им коровицю буйну
Шерсть на нѣ ся лискала червена,
сю ялівку купив у скотарів
там в долині у травѣ високій,
дау за ню коня с уадою.

Палахотѣу принос, приближались війска
к провалу; на провала горѣ в дуброву
глітным криком¹⁾ огорнені воиши
идут по одному несучи оруже.
Всякій йдучи край приноса богам славу голосит
и минаючи не нехау голосити.
Лишь доходили послѣдніи війска
скочнѣ Воймір на скорого коня,
наложиу тоусті лопатки й послѣдки
шести комонникам за війском.

Ишли війска всеми кроками сонця²⁾
аж під сонця полудне.
Там на рівнотѣ ждау их во ѣвннѣй³⁾ Власлав,
от лѣса до лѣса стоит его сила
стоит сила пятичи більша Пращаи.
Яко з хмар з ней прошибались крики
бреханс псѣв лаѣ превеликой.

„Тяжко нам боротись с тими враги
кий палицѣ мало коли здержит“.
Такто Воймір; — рѣк му на се Честмір:

„Мудро се потайно говорити
премудро ся приладити на все.

¹⁾ hlukem, 102.

²⁾ знач.: в міру того, як сонце підносило ся. (Ideše voiska všemi kroky slunce, 102). ³⁾ voivnŭ, ibid.

На що чолом протѣ скали перги?
Зманит лисиця ярглавого¹⁾ тура.
Тут Влаславу з горы нас видѣти,
борзо долѣв в коло верха сего
щоб в зад взялись що були передні,
и так сподом горы опадным походом⁴⁾.

И се адѣяв Воймір и Чмір адѣяў.
И горнули-сь війска в коло горы,
и горнули-сь війска девятичи.
Так врагам свои числа змножили,
и так врагам страху підмножили.
розступилися по нижпѣм хашцю
щоб лискала аброя врагам в очи.

Була гора напоунена лиском;
прем удариў со заступом²⁾ Честмір, —
маў сей заступ многі поўки чтыры. —
С ним з затѣнків лѣса Трус³⁾ удариў,
Трус насѣв врагам на многі війска
взад, взад страх на них во всего лѣса;
розпѣрнули-сь ради сюда тудя. —

Ой ревіў лѣс на провала ревом⁴⁾,
мов-бы горы боролись с горами,
й все дерева в себе изломилы.

И вискочиў Власлав протѣ Чміру
и вирваў-ся Чмір протѣ Власлава,
у сѣчь люту, за ударом ударь
зверг Власлава долѣв.

Власлав страшно по земли качаєсь,
и в бік и в зад, и встати му годѣ;
и в ніч чорпу рвала го Морена⁵⁾
кровь киѣла⁶⁾ з дужого Власлава,

¹⁾ iarohlavý, 102.   ²⁾ zástupem, 104.

³⁾ Трус, Трас, глянь в пѣсни: Забой, Славой, Людѣк, стор.

⁴⁾ В переводі опушено перед тим 3 стихи:

Woimír wnoči na nie chrabrú rukú,
i zastúpi úwal na wzhod na pól,
w bok sie stawí protiwo Wlaslavu, 104.

⁵⁾ Морена, Морана, посмотри в тойже пѣсни на стор.

⁶⁾ курієше, силливала 104.

в сирю текла землю по травѣ зеленѣй.
А й з ревучой губы душа вийшла,
алинула на дерѣво, а по дерѣвю,
сюда тудя, док мертвець незжепный¹⁾).

Улякли ся що з Влаславом були,
и втѣкали горѣ стороною
відси перед Чміра оком вкрадьце,
перед Чміром влаславоубийцьом.

Заавенѣла звитяга в Неклана
радостне ухо й блиснула корысть²⁾
Некланову радостному оку.

4.

Людша и Любор.

Слушайте старі и молоді
о сѣдапю³⁾ и о борбах.

Буваў колись князь Залабекій,
князь богатый, славный, добрый,
тот маў дочку одинию
ему и всеѣм дуже милу.
Та дочь на див гарна була,
тѣла красно уростлого⁴⁾,
лице мала над всею бѣле
румѣшць на лицѣх цвѣли;
очи моў-бы небо ясні
а по сѣ бѣдой шыѣ
розвѣває золот волос
скудерлений⁵⁾ у перстенць.

Та князь колись⁶⁾ велѣў послу,
щоб ся пани все згорнули

¹⁾ nezžen, не спалений, 106.

²⁾ корысть, полон, от корити, покарятти ворога; и в святых книгах так полон именує ся.

³⁾ сѣданє в первѣстку siedani, das Turnier вѣдаў от сѣдѣти, що кругом сѣдѣли присмотрючысь борбѣ мужа протѣ мужу. Если игра на Руси зовима на вкучачки не є спадком стародавних Турнѣв, то нѣт инного сѣдѣду, бо и слова на тоє нѣт. (Що до зіставлення чес. siedanie i нѣм. Turnier, пор. у вид. Ганки, 1829, Anmerkungen 217).

⁴⁾ в ориґиналі: tiela urostlého krásnie, 108.

⁵⁾ skadereni, ibid.   ⁶⁾ зам. раз, druhy, ibid.

у город на пир великій.
И настаў день встановлений,
всѣ ся пани тут згорнули
з дальних сторон и волостей
на сей пир у город князя.

Взвенѣу¹⁾ гоміт труб и котлів.
(Зазвонили [згомотѣли] трубы й котли)
До князя пани ся горнут²⁾
князеви ся поклонили
и княгини й дочцѣ гарнѣй.
По за доугі столи сѣли
по родови своему всякій
и нанесли їдла з дика (з дичини їдла носили)
и носили питє з меду;
було глітне пированє,
було славне пированє
розступилась³⁾ сила в естави
розступилась³⁾ в умы крѣпость.

Рече князь панам в ту добу⁴⁾:
„Мужи, не буде вам тайно
з яких причин прибулите.
статні мужи, хочу знати
котрі з вас ми найвгодиѣйші.
Мудро в мирѣ борбы ждати;
всѣгда нѣмцѣ нам еусѣди“.

Так князь; тишишь ся прорвала.
З за столів панове встали,
князеви ся поклонили
и княгини й дочцѣ гарной.

Кітли труби знова чути;
всѣ ся строят до сѣдана.
Перед замком в ширѣй луцѣ⁵⁾
виж на краснѣй паволоцѣ
Сидѣу князь зо старостами
и княгиня з землянками⁶⁾
и Людиша с дѣвицями.

¹⁾ wzeźnie, 108. ²⁾ sie hrnú, ib.

³⁾ Rostúpi sie, 110. ⁴⁾ W ta doby, ib.

⁵⁾ w širé lúce, ib. ⁶⁾ s zemankami, ib.

Каже князь д своим землянам:

„Кому в перед пійти в борбу,
того я князь сам встановлю“.
и вказау князь на Стрѣбора
Стрѣбор зове Людислава.
Гнет оба на конѣ сѣли,
и ратища взяли острі,
прудко протѣ собѣ гнали.
Доуго за спіл ся водили
(доуго ся волосували)
аж ратища изломали.
И так обидва исхляли
оба з мѣстця виступили.

мовит князь д своим землянам¹⁾:

„Кто пійтима вторий в борбу
щоб княгиня встановила“.
—
А княгиня на Серпоша
Серпош зове Спитибора,
И усѣли оба на конѣ
и ратища взяли острі.
И гнау Серпош в Спитибора²⁾,
З твердого сѣдла го випер
Сам из коня верг ся митью.
Тут оба мечів добули,
раз за разом в чорні щити,
прхнут³⁾ їскры в чорвых щитѣв.
Усѣк Серпоша Спитибор
Пау к холоднѣй земли Серпош;
и так обидва исхляли
оба з мѣстця виступили. —

Каже князь д своим землянам⁴⁾:

„хто йме третѣй у боротьбу
щоб Людиша встановила“.
Любора княгівна вкаже;
Любор зове Болемира.
И всѣли оба на конѣ

¹⁾ В Маркіяновім переводі не стає одного стиха перед тим:
Zewznie hlalol trub i kotlów.

Пор. вид. Ганки, 112.

²⁾ I hna Srpoš w Spitibora, ibid.

³⁾ i iskry wzprchú, ibid. ⁴⁾ Пор. зам. 1.

и ратища взяли острі,
м'ятко в загороду гнались,
прот' себе зам'рили-сь
вдарили ся ратищами.
Болемір з коня ся котит, —
щит му залет'їу далеко, —
винесли го хлопц' в м'їстця. —

Любор кличе на Рубоша¹⁾,
Гнет на коня Рубош скочит,
шпарко жене на Любора,
протя' Любор мечем кою,
кр'їрко в шалом раа ударіу
упау з коня на ванак Рубош
винесли го хлопц' в м'їстця.

Любор кличе на земляне²⁾:
„Хто ся хоче зо мноу брати,
тому сюда в загороду“.
И буу говор³⁾ меж напамн;
Любор ждає в загород'ї.
Здеслав двиг ратище доўге,
на ратищу тура главу,
гайт на коня ярубуйного⁴⁾,
и гордими кликнуу словы:
„Дивого вбиу прад'їд тура
Отец вигнау н'їмц'їв сборки⁵⁾,
Скушай Любор му хоробрость“.
И тут прот' себе гнали,
головами в себе тр'їсли,
Тай оба з коней изнали.
всейчас тут мечів добули
и на п'їшки ся бороли,
кр'їрко меч'їма махали⁶⁾,
вколо вдарн розлягались,
Любор прибочиу ко нему⁷⁾.

¹⁾ пор. у нас стр. 22, зам. 1.

²⁾ Як під 1), — з тою р'їжницею, що в оригіналі є: Wzezni,
пор. у в. Г. 114.

³⁾ hovor, ibid. ⁴⁾ iarobuiny, ibid. ⁵⁾ sbory, ibid.

⁶⁾ Křepce mečema máchasta, ibid.

⁷⁾ Lubor sie k niemu přiboči, 116.

мечем уськ в шалом круто,
роспре шалом на два кусн'ї,
мечем у мечь вдаріу сильно,
вилет'їу мечь з загородн;
а Здеслав упау на землю.

Любора обключит¹⁾ панство²⁾
и ведут го перед княвья
княгиню й перед Людишу
Людиша му в'їнец вскладат
в'їнец з листя дубового³⁾.

4.

Ярослав⁴⁾.

Зв'їщаю вам пов'їсть многославну
О великих борбах лютых боях;
Км'їтуйте и весь ум свой збирайте,
Км'їтуйте а дивная вам чути!
В волости⁵⁾ де Оломуц царствує
Зводит с'ї там гора невысока,

¹⁾ Okluči Lubora panstvo, 114.

²⁾ Пор. стр. 22, зам. 1. ³⁾ Пор. зам. 2.

⁴⁾ Основа сей хорошої и многоц'їпной п'їсни: Над'їляє п'ївец по-слухати пов'їсти многославной о борбах и лютых боях. Пов'їдає, як то земля Ческая доўго в благословенном пробувала мир'ї, аж буря от всхода сонця встала за про дочь татарского хана забитую в дороз'ї в запад-ных сторонах. Стают супрот'ї княз'ї запада; дармо! Кы'їв и Новгород схилили вязы; Угрове упали; нужда ся амагає. Єще в двох побоях надармо ся спирали; Татар причвалау до Оломуця. По дв'їднєвной борб'ї веде Вяслав горсть Хр'їстіян на горб Гостайн'їв славный чудотворным образом Пресвятой Богородицы. Там укр'їпляют наснами гору, и на ваўтрю враж'їй приступ відперают. Али Вяслав пожиу смерти. В сл'їду-ющій день не заводит ся ворог, али люта жаждь мучит хр'їстіяни. Вестонь радит передати-сь, Вратислав боронит, с'їє в сердца над'їю на Бога, и веде на молитву. Зриває ся тучя, пот'їк жаром л'їта висушенный про-жиу водами, а на табор враж'їй ударили громи. Меж т'їм берут ся враж'ї силы ид Оломуцю, настає люта сражя, вразу недобронад'їйна хр'їстія-нам, аж Ярослав постелиу труном Кубляевича вражого верховодника. Всьо на с'їд ут'їкає а Гана стала слободна. —

Видит ся с'їя п'їень зродилась меж годами 1259 и 1294.

⁵⁾ В старых руских л'їтописях волость часто-густо значит зем-лю — прир'їмнай власть и владушвати; волость и володушвати; — Вла-димир, Володимир. —

Невысока на имя Гостайнів ;
Мати Божа чуда тамка творит.

Доуго землѣ нашѣ в мирѣ були,
Доуго гаразд цвѣѣ помеж мірянн,
Но от всхода в землях буря встала
Встала про дочь татарского хама
Що хрестянскі люде про камѣньє
Про золото и перли забилі¹⁾.

Красна Кубляѣвна яко луна
Що сут землѣ на западѣ вчула,
И в сѣх землях жиє много люда,
Брала-сь спознать чужі поведѣнки.
Десять скачут на ноги молодцѣв
И двѣ дѣвѣ ко проводу сѣ²⁾.
Нагорнули³⁾ чого треба було,
Новсѣдали всѣ на борзі конѣ,
И брали сѣ куда сонце спѣє.

Яко зоря на заранцѣ сяє
Коли по над мрачні лѣси вїде ;
Так дочь сеся Кубляєва хама
Рідноу красоу и стрїйноу сїяла⁴⁾.
Огорнена вся в золотоголовьє⁵⁾,
Шью нѣдра прогалені⁶⁾ мала
Вѣнчана камѣньом и жемчугоу⁷⁾.

Чудовали-сь нѣмцѣ такий красѣ,
Завидѣли дуже вѣй богатству,
Стерегли вѣй пути и дороги,

¹⁾ iuž křestienstí ludé pro kameníe,
pro perly i pro zlato zabíli. — (Пор. стр. 118).

²⁾ О двѣх дѣвицях голосит також стара народна казка о дѣвичим градѣ (Maidenburg) близъ Николаева (Nikolsburg) на Моравях. мов то Пан сего тина княжну Моголскую и в нею двѣ дѣвицѣ умертвиу, а забравши що в них дорогого, трупи верг у пропасть. На другій день звели сѣ три скалѣ страшно протѣв тина, — свидѣтелѣ злобы. — (Пор. Anmerk. стр. 218).

³⁾ Nahnuchu, 118.

⁴⁾ властиво : сїяла вродженою красою і красою строю,
rozenú i stroinú krású sieše, 120.

⁵⁾ zlatohlavie, ib. ⁶⁾ знач. неослонені, rozhalena, ib.

⁷⁾ жемчуга. Сее слово стрѣтиш лишє еще в обрядовых народ-
ных руских пѣснях.

Випали на ню меж деревами,
Забилі ю и взяли имѣньє.

Лиш се зачуу Кубляй хам татарскій
Що ся стало з дорогоу дочкою,
Забрау війска зо всѣх сторон ширых
Тягне з війском куда сонце спѣє.

На западѣ се королѣ вчули
Що хам спѣє к сторонам их людным,
Споучили-сѣ один ко другому,
И зобрали превеликѣ війско,
И тягнули полем протѣв нему,
На великой рївнѣ стаборились,
Стаборили-сь и хама зьде¹⁾ ждали.

Кубляй каже усѣм чародѣем,
Вѣщунам, вѣвадарам и знахурам,
Абы звѣстили добре погадавши²⁾,
Якїй конец взяти-мут боротьбы³⁾.
Зїбрали сѣ упрем⁴⁾ чародѣѣ,
Вѣщуни, вѣвадарѣ и знахури,
На два боки кругом ровстунились,
И трость чорну повдоуж положили,
Розчѣпивши на двѣ половинѣ ;
Первѣй Кубляй имя нарядили
Королѣв пак другой имя дали.
Слови над сим спѣвнули ветхими⁵⁾.
Стали трости сполу воѣвати
И трость Кубляєва витяжила.
Зрадувалась всего люда множѣнѣ,
Всякїй тече борзо д своим коцѣм ;
И в рядї ся поставили війска.

Анѣ раду радили Христяне,
В рядї поган без памяти гнали,
С такоу buttoу яку силу мали.
Тут бой первий вдариу у громагу⁶⁾ ;
Мовь з хмар повинь задожчѣли стрѣли,
Ломіт ратиц мовьбы рахкот грома,

¹⁾ zdie, 120. ²⁾ aby zviestovali uhodnúce, ib. ³⁾ kteraký by
konec boi imiel wziéti. ibid. ⁴⁾ ckoпо, nalit. ibid.
⁵⁾ vetchými slovesy nad sim wzpiechu, 122.
⁶⁾ Tu sie prvý boi w hromadu srazi, ibid.

Блескіт мечів яко огонь моуїѣ,
Силоу обѣ стороны ярбуїноу ¹⁾
Одна другій не дасть поступити.

Множѣнь Хрестян вже погаців гнала,
И вже-бы их перемогли були,
Кобъ не прийшли знова чародѣѣ
Прийѣвши ті трости розчеплені,
Татарє ся вельми запалили,
На Хрестяне ударили люто,
Так их круто вперед себе гнали
Же их перхли мовь-бы звѣрь пулливый ²⁾.
Тут щит лежить, дорогой тут шалом,
Тут в стременах кінь рве воєводу,
Тут сей дармо жене у Татары,
Онде просит, пробог! милосердя.

Татарє то так ся розжарили
На Хрестяне дачь вложили многу,
Два під себе ваяли королѣвства
Старый Кыѣв, просторон Новгород ³⁾
Скорѣ в землях рознесло (осит) сѧ горе,
По всѣх землях люд сбирати станут,
Поставили чтыры много війска ⁴⁾
Поновили с Татарами вражду.

Гнулись Татарє в праву сторону
Як чорна хмара, що грозит градом
Позасипати царины ўродні
Такий рій чутный буу из далека.

Упрєм Угры в сотницѣ зглотили-сь,
Впрєм оружїє с ними сѧ срѣтили,
Лишь надармо хоробрость и вдалость,
На дармо ся деракò запырали ⁵⁾;
В серед радів вгнали-ся татарє,
Розперхнули всѣ их многі війска,
Сполонили всьо що в земли було.

Всѣ Хрестяны минула надѣя,
Було горе гірше всего горя.

¹⁾ iarobuinú silú, 122.

²⁾ že ie iak zvířet plachý rozprnuch. ibid.

³⁾ До Новгорода не прoderлись Татарє, однакòж платїю им Новгород драчу. ⁴⁾ čtyřie valne voie, 124. ⁵⁾ drzostné wspiérání, ib.

Помолились Богу жалісливе
Щоб спасау их від татар злоблявых. —
„Ой, стань в гявѣ своем о Господи!
Спасай от враг спасай нас гоненых!
Душу нашу хтят потолочити ¹⁾
Як звѣрь вівцѣ тѣсно обключивши“.

Первый бой нам втрачен, втрачен второй,
Татарє ся в Польшѣ розложили
Ближче й ближчѣ всѣ села сполонили
Продерли ся люто к Оломуцу.
Бѣда тужя стала по краѣнах
Невстояло-сь нич перед поганым.

Бороли-сь день, бороли-сь день второй,
Нѣкуда ся не клонит звитяга.
Ой, та множѣнь татар розмножила-сь,
Як ся множит в осѣнь тьма вечерня;
А в повини серед Татар лютых
Холѣбало-сь війско Хрестянів,
Насильно ся к сему горбку дручи
На нѣмж мати Божа чуда творит.

Нуже, братья! нуже, Вяслав кличе,
У срѣбельный щит мечем ударїу,
И хоругвой над головоу точит.
Мужают-сѧ всѣ ²⁾, в татары рвут-ся,
Избили-ся в одну силу сильну,
Вирвали-ся, мовь огонь из землѣ
Змеж Татарів нремного, д горбкови.
Горбком горѣ ввадными кроками;
На підгорбю в ширь ся розступили.
У гран острый звузили-ся сподом,
В право в лѣво покрыли ся щитьми,
На рамена вклали острі конѣѣ
Другі первым, а пак другим третѣѣ
Тут стрѣл хмары в гори на Татары.
В тѣм ніч темна засунула землю,
Розвалила-сь из землѣ до облак,
Заступила очи розжарені
Протѣв собѣ Хрестян и Татарів.

¹⁾ Potlačiti, 124. ²⁾ Wše sie wzmuži, 126.

Вергуть наспы в густій тмѣ Хрестяне,
Наспы в коло верха обкопані.

Лишь на всходѣ рано починало-сь
Иадвигнуў-ся веській врагів табор
Табор сей буў кругом горба страшный
В таку дальнь що й незаглянути.
На борзых тут конех лиш шепшѣли ¹⁾,
Настромені на копях несучи
Хрестян главы горѣ к шятру хама.

Тут зглотила-сь множѣнь в одну силу,
Всѣ в сторону одну замѣрили,
И горѣ під горб ся швидко (штѣтко) мчали,
И скричали криком над все страшным
Аж ся гори, доли розлягали,
Вкруг на наспах Хрестяне стояли
Мати Божа дала им хоробрость,
Натягали борзо тугі луки,
И махали сильно мечем острым
И татарам було уступати ²⁾.

Розярив ся народ Татар лютых,
И займиў ся хам их крутым гнѣвом.
Роступиў-ся в три струѣ весь табор.
Гнали трома струѣ під горб люто.
Дерев двадцят звалили Хрестяне,
Усѣ двадцят що тамка стояли,
Покрай наспів сточили колоды.

Вже, вже в наспы Татарє ся гнали
Ревли криком аж в облаках страшно
Вже ся ймали розкитати наспы ³⁾;
З наспів дужі колоды звалені
Имязкали Татарів як черви
Изтерли их в рівночѣ ще дальше.
И ще доўго воїввали круто
Аж ніч темна конец боям ставит.

Ой, про-Бога! бачте! славный Внеслав
Славный Внеслав зметен стрѣдоу з наспів!

¹⁾ Na ručiech tu koniěch wnuž hemžechu, 128. Нім. перев. передає ту фразу: Und da wimmelt's nur von hurt'gen Reitern.

²⁾ i by tatarowóm ustúpati, ibid.

³⁾ rozkotati, ibid.

Тут жяль крутый рваў им тужне сердце,
Шкварит круто люта жаждь им внутрьє,
Стлѣлим горлом вохку траву лижут.
Вечерь тихій пройшоу в ніч холодну
В сѣре раньє піч ся измѣнила
А в таборѣ татар було тихо.

Під полудне день стау ростлѣвати,
Лютоу жаждеу надали Хрестяне,
Випражені уста розтворяли,
Пѣли к Божой матери хропливо,
К нѣй почили обертали очи
Жялісливо руки си ломали
Тужно з землѣ в облаки глядали.

„Годѣ дальше жаждоу тиратись
Не мога нам про жаждь ¹⁾ воїввати
Кому житє здоровлѣчко милє
Тому ждати милости в татарів“.
Так казали одні, так и другі:
Лютше жаждоу як мечем згібати
Досыть буде воды нам в неволи.
Кликуу Вестонь: „за мноу кто так мыслит!
За мноу, за мноу, кого жажда мучит!“

Тут Вратислав ярим туром скочит
Вестоня за сильні схватиу руки:
„Що! — ты зрадо, скверно хрестян вѣчна ²⁾
В гибель вергчи ³⁾ хочеш добрі люде?
Хвально ждати милости от Бога,
Не в неволи от дивих Татарів. —
Сами братья не спѣйте в погібель!
Найлютѣйшій жар-всмо стерпѣли,
Бог крѣпиву нас в горяче полудне;
Надѣючим Бог нам прише поміч.
Стыдайте-ся мужи такой мови
Сли хочете звати-сь витязями ⁴⁾.
Як погинем на сем горбѣ жаждоу,
Смерть та буде Богом намѣрена;
Як ся здамо мечам врагів наших,
Сами вражду ⁵⁾ над собою здѣем.

¹⁾ pro žižň, 130. ²⁾ škwrno křestian wiečna! ibid.

³⁾ wrci, ibid. ⁴⁾ hrdinami, 132 ⁵⁾ wražbu, ibid.

Господеви мерзак в неволя,
 Грѣх самохіть в ярмо шью дати
 За мноу ходѣт, мужи! кто так мыслит,
 За мноу д престолу матери божей!
 За ним множинь к святому йде храму:

„В своѣм гнѣвѣ стань о Господине
 Понад враги двигни нас в краѣнах
 Чуй голоси, що до Тебе кличут!
 Обключені¹⁾ есмо лютым врагом
 Спасай от татар круто нас обсѣвших
 Дай утробам нашим відвологу
 Првнос тобѣ дамо гласоносный²⁾
 В землях наших изтерай вороги
 Изгладь по вѣк и по вѣков вѣки“.

Ой бачь! хмарка на згорѣлым небѣ!
 Дуноу вѣгер, гром загудѣу страшный,
 Хмарило-ся тучеу по всѣм небѣ,
 Раз в раз моуиѣ бют в татар намети
 Пролив многий вживиу потѣк горба³⁾.

Прошла буря — Війска в ряди-сь горнут
 Зо всѣх сторон, зо всѣх краѣв земля.
 Дъ Оломуцу вѣют их коругви.
 Тяжкі мечи по боках им висят,
 Шоуни тули рахкотят на плечах,
 Ясні шаломи на буйных главах
 А под ними шпаркі грают ковѣ.

Лѣсові роги громко зазвонили,
 Вдарили гуки, бряцных⁴⁾ тарабанів,
 Сперли ся обѣ сторонѣ упремо,
 А от пороху тумани ся звели,
 И послѣдѣйша крута була борба⁵⁾.
 А мечів острых грѣск настау и дренкит⁶⁾
 а стрѣл каляных страшный настау шипит
 И ратищ ломит, рахкот⁷⁾ быстрых копьѣй;

¹⁾ okluceni, 132.

²⁾ hlasonosnú obiet, ibid.

³⁾ hoiný přieval pramen chlumský zživi, ibid.

⁴⁾ breskných, 134.

⁵⁾ Невластиво передано оригінал:

i by pótka kruta poslednieie, ibid.

⁶⁾ drnket, ib. ⁷⁾ rachet, ibid.

Було колотье и рубанье було
 Було хлипанье и радовање було
 Кровь ся валила мов дожджеві струѣ
 Мерши лежало як дерева в лѣсѣ.
 Голова сему в двое розколена,
 а тому руцѣ обѣ обсѣчени
 Тот ся из коня чрез другого котит,
 Тот ся розѣвши ворога молотит
 Мовь люта буря по скалах деревья.
 Тому мечь вгнау-ся аж по держак в сердце
 А сему стриже враг Татарин ухо. —
 Угу! буу рев, буу зойк жалісливый!
 Утѣкати почали Хрестяне
 Татаре их лютым давом¹⁾ гнати.

Гой! то Ярослав летит як орел!
 Тверда крыця та на сильных персах
 Під крыцею хоробрость и вдалость
 Під шаломом многобыстра мудрость²⁾
 Ярость з жарких палахкотит очей.
 Розлюченый гнау мовь лев драчливый³⁾
 Як придасть ся теплу кровь узрѣти,
 Коли жене пострѣлен за ловцем.
 Так злютивши-сь сей бье на Татары.

Чехи за ним мовь бы градобитье.
 Вдариу круто на Кубляевича,
 Многолюта⁴⁾ взяла ся боротьба.
 Вдарили-ся оба ратищами
 Оба с трѣском зломилы великим.
 Съ конем в кърви знураный Ярослав
 Захватиу мечем Кубляевича
 От рамена вкосом прогнав вижку⁵⁾
 Аж без духа упау межи мертвих.
 Зарахкотѣу над ним тулец з луком.
 Ужях-ся весь парід татар лютых,
 Сяжнодоуги⁶⁾ відметнуу ратища,

¹⁾ davem, 134.

²⁾ welebyster viehlas, ibid.

³⁾ drážlivý, ibid. ⁴⁾ veleluta, 136.

⁵⁾ ot ramene šurem kyčlu protče, ibid.

⁶⁾ sehodlúhé, ibid.

2.

С о й м а.

(Сей кусник видит-ся в вломок пѣсни о Судѣ Любушинѣм).

 Всяк От¹⁾ свой челяди войводит,
 Мужи орут жены шити шют.
 а умрели²⁾ голова челяды
 лѣти всѣ имѣном врав владную,
 владику си избравши в родины
 сей на славні к добру ходит сойми
 ходит с кметями, в ляхи й владиками.
 Встали кмети, ляхи й владика,
 похвалили по закону правду. —

3.

Л ю б у ш и н с у д.

Ой Волтаво, про що мутить воду,
 про що мутить воду сребропѣну?³⁾
 Чи тя люта розвоунила буря
 тучу з небес зсыпавши широких,
 гор зеленых сполокавши главы,
 глиня намивши золотопѣсочных?⁴⁾
 Якже менѣ воды не мутити
 Коли-сь сварят два родимі брата
 рідні брата за отца дѣдицво.
 Дуже-сь сварят помежи собою,
 Лютый Хрудос на Кривѣй Отавѣ
 Отавѣ Кривѣй золотоноши,
 Хоробр Стаглав на студен Радбузѣ,
 оба брата, оба Кленовичи
 Поцеля Тетвы давного рода.
 Що с поуками прийшоу Чеховими
 через три рѣки всѣ буйні землѣ.

¹⁾ От, уменьшительное з него отец.
 však ot své čeledi voievodf, 184.
²⁾ I umreli, ibid. ³⁾ strebropienu, 196.
⁴⁾ vyplakawsi zlatopieskú glínu, ib.

Прилетѣла дружна ластовонька,
 прилетѣла в над Кривой Отавы,
 на розложисте сѣла оконце,
 в отцѣв золотѣм Любушинѣм дворѣ,
 в отцѣв дворѣ святѣм Вышеградѣ;
 горює и сумно нарѣкає.

Лишь се вчула еѣ сестра рідна,
 рідна сестра в дворѣ Любушинѣм,
 молит княгиню внутрь Вышеграда
 перед воротѣми встановить правду¹⁾
 обох еѣ прикликати братей
 и по закону их розсудити.

Каже княгиня виправить послы
 по Зутослав в над²⁾ бѣлой Любичѣ
 куда красні дубровы ся стелят,
 по Лютобор в горба Доброславска,
 де Орлицю Лаба виниває.
 Ратибора від гор Кърконоших
 Де Трут дуже люту сань³⁾ умертвиу,
 Радована в камѣнного моста⁴⁾,
 Ярожира в бердів быстрорѣчных⁵⁾,
 Стрезибора в над Сажавы ладоий
 Саморода в над Мжи среброноши⁶⁾,
 по всѣ кметѣ, лехи и владик,
 по Хрудоса и Стаглава братей
 Сварящих-ся за схида отцѣвски.

Лишь ся сняли⁷⁾ ляхи и владикни
 в Вышеградѣ (в столицѣ Любуши);
 но родови веський своему стануу,
 ступит княгиня в яснобѣлѣй рызѣ,
 на отецькій престіл в славий соймѣ.

Двѣ премудрі вистунили дѣвѣ
 виучені в вѣщбах витязѣвских⁸⁾.

¹⁾ na popraziu ustaviti prawdu (Hier im off'nen Saal Gericht zn halten), 196. ²⁾ ot Lubice . . . , ibid.

³⁾ pogubi san (змія, смока) lutu, 198.

⁴⁾ po Radovan ot Kamena mosta, ibid.

⁵⁾ po Jarožir ot bred wletorečnyh, ibid. ⁶⁾ strebronosné, ibid.

⁷⁾ властиво: вийшли ся, Kda se sniechu . . . , ibid.

⁸⁾ vyučenie viesčbam Vstiezovým, ibid.

у одної сут дошки правдолатні¹⁾,
мечь у другой кривды караючий,
протѣв ним положѣнь правдозвѣстна²⁾
и под ними вода святочудна³⁾.

З отцѣвского стола золотого
почала княгиня говорити:
„Мои кметѣ, ляхи и владки,
Сесю братем розсудѣте правду,
що ся вадят о спады отцѣвски
о отецьки спады меж собою.
По закону богів вѣкожваных⁴⁾
обом в одній пробувати власти
або рівноу роздѣлитись мѣроу.
Мои кметѣ, ляхи и владки
виповѣды⁵⁾ мои осудѣте,
Чи по вашому они роз-уму.
Сли не по вашой они сут гадцѣ,
встановѣте якбы иншим чином
помирити сколоченных братей“.

Склонили-ся Ляхи и владки,
и почали с тиха говорити,
говорити с тиха меж собою,
и хвалити єя виповѣды.

Встау Лютобор в Доброславска горба
Яу такое слово говорити:
„Славна княгинє в отцѣвского стола
из отцѣвского стола золотого!
розмыслили мы твои виповѣды.
Сбери голоси по народу своему“.
Судні дѣвы голоси сбирали,
в судину их святую сбирали,
и дали их ляхам, викликати.

Встау Радован в камѣнного моста,
Яу голосів числа проглядати
и більшину прокликати в народ
в народ на сойм зобран задля суда.

¹⁾ prawdotatné, 193.   ²⁾ plamen prawdozwisten, ibid.

³⁾ У Шашк. помилка: святосудна, svatocudná voda, ibid.

⁴⁾ wiekożiznych bogów, ibid.   ⁵⁾ výpovedi, 200.

„Оба рідні брата Кленовичи¹⁾,
Рола давного Тетви Попеля,
Котрий прийшоу с поўки Чеховими,
в сѣ дебелині землѣ чрез три рѣки —
Погодѣт ся о отечні села
там вам обом разом панувати.
Встануу Хрудошь від Кривой Отави,
по утробѣ му ся жоўчь розлила —
Лютостю веѣ трясли ся суєстави,
Махнуу рукоу ревнуу ярим туром:
„Горе птицям, сли в их гнѣдѣ змя,
Горе мужам де жена владнує!
Мужу мужам владнувать подоба,
Первѣсткови спадѣ дати, се правда“.
Встала Любуша з золотого стола,
Рече: Кмети, лєхи и владки!]
Чуєте мою озьде погальбу
Судѣт сами по закону правду.
Вже не буду судити вам сварки,
Звольте мужу прожеж собоу рівну
Щоб велѣзом владнувау над вами —
Рука дѣви слаба владнувати.
Встау Ратибор від гор Коркопоши
взяу такое слово говорити:
Нехвальню нам правди йськати в Нѣмцѣв
по закону правда в нас святому
Що ю наші принесли отцеве
в сѣ дебелині землѣ череа три рѣки. —

⁶⁾ Докінченє переводу, почавши від сего стику, зробленє й написанє
иньшою рукою, відай Я. Головацьким. Для цілості подаю його.

Miscellanea.

Варіант байки Хмельницького.

Про т. з. байку Богдана Хмельницького є окрема розвідка М. Драгоманова (перекладена в III т. Збірника фільольної секції Наук. Тов. ім. Шевченка, стор. 1—24); там зібрані всі варіанти сеї байки, які були звісні Драгоманову. Я тут хочу звернути увагу наших етнографів на ще оден варіант сеї байки, надрукований з початком XVIII в. Він містить ся в книжочці п. з. **Йо́нкя Ієрополі́ткя** іль **Філосо́фія** **Нраво́читанна** (перше видане печерське з 1712 р.; потім було ще кілька видань). Книжочка поділена на глави, в кожній главі пояснене якесь моральне питанє; в главу п. з. **Дрѣгъ примирѣнный** (карта **рѣ** виданя 1712 р.) вложений як „притча“ сеї варіант байки Б. Хмельницького. Я його подаю тут в цілости:

Прѣ нѣкогѣмъ земледѣла до́момъ, къ горѣ жи́лице ѿмѣщій
смі́й вхо́жаше вѣ селѣніе мѣжа бѣнаго. по свѣча́йнойже винѣ скінѣ
земледѣле́ дѣдари́ смі́а. но се́й возѣрѣнѣ, смѣртнѣ дѣтонзі́ о́тро́ка.
О́тець мѣртва зра́цъ скіна, ѿ ко́лѣзнію ѡ́бѣтъ сѣни зкѣло:
скѣро вѣжа́, ѣже дѣкѣти смі́а. но ча́ токмо нѣкѣю шпѣнка дѣскѣ
ѣмѣ. а смі́й къ горѣ сокрѣса. Та́же хотѣцъ лістнѣ примирѣтисѣ
сѣ смі́еъ, пѣчже крѣмене ѿца́ ко ѡмѣрѣнію дѣдо́наго, взѣмѣ ко́дѣ,
мѣкѣ, со́ль, ѿ ѡ пѣлъ сотѣ: призывѣтъ смі́а ко прѣжѣней дрѣжѣ.
Се́йже ѿскѣ пѣцѣри, ѡвѣрѣдѣ свѣрѣрѣ: **Есѣ** трѣдѣшисѣ до́брій
мѣжѣ: дрѣжѣсѣвоко дѣжѣ мѣжѣдѣ на́ми невѣдетѣ. за́не ѣгда́ ма вѣ
шпѣнка ви́ждаѣ, а тѣмъ грѣбѣ зрѣши сѣно́вѣній, мѣрни ка́ко при
вѣдемѣ?

При кожній главі Йо́нки є образецъ „рѣди ѡ́хотнѣйшаго прочитѣнѣа“, як каже передмова, і відповідний чотиростих; образецъ при сѣй причті представляє смерть отрока і відрубанє змішого хвоста. Завважу ще, що чотиростихи в Йо́нці, се ті самі що переписані в збірці Маркіяна Шашкевича (див. М. Тершаковецъ: Причинки до житєписи М. Шашкевича, Записки Н. Тов. ім. Шевченка т. LVIII); о скільки знаю, др. Франко лиш через помилку вказав (Зап. Н. Т. ім. Шевч. т. LXI, misc. с. 5) на могилянську Антольо́гію, як на жерело, звідки взяв Шашкевич ті вірші (примірники Йо́нки у д-ра Франка були без заголовкової карти).

Ів. Крип'якевич.

Володимир Лесевич — Іван Рудченко.

Некрольогічні замітки.

При закінченню річника сповняючи обовязок редактора — помянути страчених в остатніх місяцях робітників на ниві української науки, я починаю з сих двох небіжчиків, лучачи згадки про них в спільній замітці.

При всіх ріжницях в цілім складі суспільної й літературно-наукової фізіономії, які ділять сих двох покійників, є між ними спільний термін, з огляду на котрий уважаю своїм обовязком помянути їх на сторінках нашої часописи — се їх праці в сфері українського фольклора. Сього-б уже вистало на полененне, для чого злучаю їх в одній замітці — але я міг би знайти й більше таких спільних термінів: близькі земляки, репрезентанти одного покоління, вони — кождий в своїм роді й на свій лад, характеризують перед нами мартирольою української народности в Росії, дають ілюстрацію тих ріжних обставин, які вкінці приводять до одного результату — відривають від українського ґрунту українських людей, так що вони — при всіх своїх несумнівних симпатях до України, розмірно лише дуже мало дають для культурного й національного розвитку своєї вітчизни.

Володимир Лесевич, потомок родовитої і значної, багатой і освіченої української родини з Лубенського повіту, родив ся 1837 р. в своїй фамілійній маєтности с. Денисовці і виріс в традиціях щирих і гуманних відносин до місцевої людности,

якими визначала ся отся фамілія¹⁾. Учив ся в київській гімназії, потім в інженерській школі в Петербурзі, що дала чимало визначних репрезентантів поступової Росії; випущений військовим інженером, він пробув в війську три роки на Кавказі, беручи участь в тодішній кавказькій кампанії, потім пройшов курс академії генерального штаба в Петербурзі. Перед ним стояла гарна урядова кар'єра, але його симпатії й інтереси тягли його в иньший бік. Він кидає службу, віддаєть ся науковій праці в своїй улюбленій сфері — філософії, спеціально — проблемі знання, і zarazом працює коло матеріального й культурного подвигнення людности в своїй маєтності. При емансипації селян він подарував їм без винагородження, яке діставали поміщики, частину ґрунтів, а викуп за решту ґрунтів, замість узяти собі, положив як фонд на урядження сільської школи й школи. Аренду тих ґрунтів, які зіставали ся за ним, він організував на спеціальних, дуже раціональних підставах, окрім низької арендної плати забезпечивши широкий приступ до тої аренди всім селянам, які б її хотіли. Сі розпорядження забезпечили його бувшим підданям економічний добробут. Культурному подвигненню мала послужити школа, оперта на раціональних основах, з наукою на українській мові. Але такі заходи коло школи показали ся страшенно небезпечними адміністрації, що стерегла в тім часі як найвищої біди кожного прояву української народности. Уже перед тим ставши підозрілим в її очах своїми розпорядженнями на користь селян, Лесевич тепер, наслідком донесень шкільних властей, був без церемонії видалений з своєї маєтності й близько десять літ (1879—1888) мусів пробувати в місцях більш або менш „отдалених“, з початку в Сибіри, пізнійше в великоросійських губерніях, без права пробування в Петербурзі.

Се вигнання, відірвавши його від рідного ґрунту, ще більше скупило його інтереси коло філософічних питань, які його займали. В великоросійських поступових кругах високо цінили Лесевича, як одного з найвиднійших в Росії репрезентантів філософічної гадки — з початку контівського позитивізма, пізнійше (з кінцем 1870-х рр.) неокантіанства, або критичного реалізма

¹⁾ Про їх родову маєтність і діяльність в ній Вол. Лесевича дещо див. у Милорадовича, Стенная Лубенщина, К. Старина, 1904, IV.

(емпіріо-критицизма)¹⁾. Ми не будемо близше спиняти ся на його працях на сім полі, що входять в історію загальної філософії й історію великоросійського культурного життя, піднесемо лише, що в своїх філософічних студіях Лесевич дуже інтересував ся також історією релігій і звязею релігійних ідей з міттами й фольклорно-етнологічними мотивами. Заінтересованне сею „філософією казок“ відогріло в нім інтереси до українського фольклору. Діставши приступ до вітчизни, він з особливим інтересом займаєть ся ним. Між ближніми сусідами в селі його увагу особливо звернув на себе як визначний майстер і знавець казок і оповідань козак Родіон Чмихало 1894 р. Лесевич предложив географічному товариству в Петербурзі реферат про нього²⁾ й познайомив аудиторію з його репертуаром. Сей репертуар Лесевич не переставав студіювати й пізнійше, й так виросла велика збірка „Оповідань Р. Чмихала“, предложена ним в 1903 р. Науковому товариству Шевченка й видана рік пізнійше як XVI том Етнографічного Збірника. На жаль, ті інтересні гадки про звязь мотивів фольклорних взагалі і спеціально — українських, які так сильно займали в остатніх літах покійника (знаю се з особистих розмов і листів його), не встиг він представити в відповідній повности (сеї сфери дотикає одна з останніх його публікацій — *La légende de Jesus et les traditions populaires*, 1903, коротке резюме його поглядів).

Зносини з Науковим товариством імени Шевченка, навязані Лесевичом в останніх літах його життя, були одним з проявів збільшеного заінтересовання українською стихією, що характеризує останній період його життя. Припускаю, що тут крім повороту Лесевича на Україну мав певне значінне і вплив його зятя, звістного українського письменника Вол. Леонтовича. Лесевич не тільки починає більше інтересувати ся українськими справами, а й починає забирати голос в них. Дуже прикро відчував він своє відчуженне від української стихії, від української мови, в яке впав пішовши цілком за великоросійськими культурними течіями. Старцем, з здоровем і силами безповоротно підірваними засланнем і пережитими турботами, він носив ся з планами

¹⁾ Головніші його праці з цього часу: Опыт критического изслѣдованія основначаль позитивной философіи, 1877, Письма о научной философіи, 1878, Этюды и очерки, 1886.

²⁾ Видрукований при збірнику оповідань Чмихала в т. XIV Етнографічного Збірника.

прожити в Галичині довший час для практичного присвоєння української мови і потім розпочати публичні виклади у Львові з своїх улюблених наукових сфер. Се він надіяв ся зробити під час подорожі за границю 1903—4 рр. Але сі пляни прийшли запізно — здорове вимагало спокою, курації, а не нових трудів, і се все зістало ся в сфері мрій. Лесевич виступав тільки від часу до часу в російській пресі з статями в обороні українського слова (нпр. його інтернаціональна розвідка про Гребінку, 1904, статі в часописах в справі знесення указу 1876 р., дозволу українського перекладу св. Письма й ин.). На нього покладали надії також в плянах конституційного життя — хотіли ставити його кандидатом до думи з його повіту й т. п. Та смерть вихопила його власне тоді, коли зорі свободи починали сходити над російською Україною, й він лишив її, уділивши українському народови тільки дуже небогато зі скарбів своєї душі. Було то виною не так його, а цілих поколінь і тих обставин, що загороджуючи міцними барикадами всякі дороги до культурного розвитку українського народу, безповоротно відривали від української стихії так багато благородніших, ліпших душею й багатших здібностями її синів.

Бувши досить добре знайомим з небіжчиком особисто, можу засвідчити високі прикмети його серця й духа, сполучені з незвичайною, до крайности доведеною скромністю й безпретенсію, неустанну роботу мисли, багатство ідей, живий інтерес зарівно до вікових проблем людського знання як і до живої сучасности. Рідко можна бачити таку нерозривну злуку інтересів найбільше загально-людських з тіснійшими, звязаними з своїм народом і вітчизною, такого переймання зарівновічними загадками людського істновання й найближшими потребами хвилі своєї суспільности, і так тяжко подумати, що такий рідкий чоловік пройшов майже безслідно для свого краю й народу.

Шануючи його привязанне до українських національних інтересів і участь в виданнях Наукового товариства імени Шевченка, президія Товариства витала його в сім році з сороклітєм його наукової діяльности, а слідом — уже перед самою смертю — був Лесевич вибраний дійсним членом в історико-філософській секції Товариства. Повідомлення про сей вибір він уже не дістав. Але дякуючи за привіт на ювілей, він писав міні кілька тижнів перед своєю смертю (по українськи): „Вважаю щасливою можливістю з Товариством одностайної праці на користь народови нашому та оживляю ся міцним переко-

наннем, що наше теперішнє сумне жите заступить сьвітла будучність“.

Зовсім иньшими дорогами пішло жите другого українського етнографа й молодшого земляка Лесевича Івана Рудченка. Коли в Лесевичу бачимо чоловіка, що посвятив своє багатство, кар'єру, привілетії свого становища поступовим змаганням і пропав майже на ціле жите для України, захоплений поступовими течіями великоруської культури (а також — і наслідком того політичного заслання, що на нього впало) і вже при кінці життя пристав ближше до українського берега, — то в Рудченку маємо здібного і горячого українофила, якого захоплює хвиля кар'єризму, так що давши на початку дуже важні вкладки в скарбницю українознавства і українського національного руху, він потім дусить, криє в собі сі національні змагання, наукові інтереси й за ціну сього виречення з своїх найдорожших стремлень виходить справді з низших ступнів на верхки бюрократичної драбини.

Іван Рудченко походив з Миргородщини, з дрібної урядничої родини. Роджений 1845 р., він учив ся в миргородській повітовій школі, а скінчивши її, підчував ся ще в такій же школі в Гадячу, надіючи ся якось потрапити до гімназії; але матеріальні злидні стали тому на перешкоді, й чотирнадцятилітнім хлопцем він мусів вступити „на службу“, писарем в гадяцькій казначействі. Та він не уважав свої пляни пропавшими, і з своєї мізерної платні упрямудряв ся складати дещо, плекаючи надію вирвати ся з стін канцелярії й розширити свою освіту.

Прослуживши шість років, 1864 р. він кинув службу й поїхав до Києва, щоб якось добити ся до університету. Та се показало ся тяжше, ніж думало ся. До університету вступити не удало ся. Натомість тут він зійшов ся з українськими кружками в науковими й національними інтересами, які далі розвинули в ній уже давнійші симпатії до українства й українознавства. Ще поява Основи розбудила в Рудченку охоту до журналістики, й він 16-и літнім хлопцем став її пильним кореспондентом, а поруч кореспонденцій почав посилати етнографічні матеріали. Але Основа не могла уділяти багато місця етнографії, й Рудченкові матеріали переважно зістали ся недрукованими. Перейшовши до Києва, він зблизив ся з громадкою людей, заінтересованих укра-

інознавством, українською етнографією спеціально, між иньшим з Драгомановим, від котрого прийняв методи видавання пісень в своїх „Чумацьких піснях“, і присвятив йому сей збірник. В 1869—70 р. видав Рудченко свою збірку українських казок — Народня южнорусскія сказки, перший більший корпус українських казок і взагалі одну з більших українських етнографічних збірок, яка до тих часів появилася. 1874 р. видав він збірку чумацьких пісень — Чумацькія народня пѣсни, з топографією про чумаків; се була одна з найцінніших збірок що до методичного оброблення, які в тих часах мала не тільки українська, а й славянська етнографія.

Разом з тим Рудченко бере участь статями й перекладами в галицьких виданнях (Правді), і під псевдонімом Вілика разом з С. Мирним пише голосну повість на суспільну тему — „Хиба ревуть воли як ясла повні“.

Сей український період в діяльності Рудченка одначе скоро скінчився. Він вертається назад на службу, вступивши зпочатку до контролю, потім до канцелярії волинського губернатора, далі — „чиновником по крестьянскимъ дѣламъ“ в канцелярію київського генерал-губернатора. Проскріпція українського слова, що впадала 1876 р., відстрашила його від усяких звязей з українством. Задуманого третього тому українських казок він не видав, так само плян видання корпусу казок по новому пляну, на ширшу міру, який займав його в 1880 р. вістався несповненим. Рудченко всіма силами почав „робити кар'єру“, скупивши всю енергію свого духа коло сього й тримаючи ся старанно за вітром. Се дало йому досить непохвальну репутацію в поступових, спеціально українських кругах, але адміністрація цїнила здібного й на все готового урядника, і Рудченко йшов ненастанно вгору — бачимо його „чиновником особыхъ порученій“ при генерал-губернаторі, потім управляючим казенної палати (скарбової дирекції) в Витебську, Херсоні, Варшаві, вкінці — членом совѣта министра финансовъ.

1895 р., коли Рудченко був начальником скарбової дирекції в Варшаві, а я старався дістати дозвіл для зайняття в її богатім „старопольським архиві“ (архив польського „коронного скарбу“), я був у нього в сій справі — се була моя перша й остання особиста стріча з Рудченком. Він дав мені згоду без усяких формальностей, против сподівань людей, які його знали, й довго роспитував мене про український рух в Галичині, його людей, видання, інституції. Він старався нічим

не зрадити своїх поглядів на сї справи, але видно було, що під покровом бюрократа-кар'єриста в нім ще жили й тоді певні інтереси до українства — „потаї міру і людей“.

Десять літ пізніше він мовчки поніс з собою в могилу сю трагедію свого життя.

М. Грушевський.

Аристарх Крижановський.

Некролог.

Дня 11 (24) листопада умер в монастирі Крехівським співробітник нашої часописи еромонах чина св. Василя Вел. о. Аристарх-Андрій Крижановський.

Покійний, син залізничного функціонера, родився 1877 р. в с. Дублянах Самбірського пов. Учився в перемишльській гімназії, але перервавши науку, уже 1893 р., себто ледви шіснадцятьлітнім молодиком вступив до Василіян, й відбувши новіціат і науку філософії й теології в василіянським лицю, дістав священне. Доповняючи свою освіту, він з особливим заінтересованнем займав ся історією, і тому був приділений учити історії в василіянським новіціаті в Добромилі, пізніше в Крехові. З причини лихого здоров'я звільнений з учительства й перенесений 1904 р. до Львова, він надіявся з тим більшою спрогою віддати ся історичним зайняттям. Але недуга його змагала ся і вже в лютім с. р. мусів він залишити всяку працю й ратувати здорове. Одначе старання були безуспішні, й проживши неповних 28 літ він умер.

В таких неприхвильних для наукової роботи обставинах, з значній мірі будучи в історії самоуком, і рано підтятий недугою, покійний не встиг розвинути якоїсь самостійнішої наукової роботи. Він міг заявляти себе головю нахідками історичних матеріалів і прислав їх in studio, не маючи часто й спростоги в тих обставинах препарувати їх до друку.

Так 1901 р. прислав покійник до редакції знайдені ним в бібліотечі Краснопустинського монастиря записки арциб. Прохніцького про рід Бибельських, надруковані, зі вступними замітками редакції, в XLVIII т. Записок п. т. Причинки до історії роду Бибельських, зібрані арцибіскупом львівським Яном Прохніцьким. Рік пізніше прислав він матеріали до історії Колівищини, знайдені ним в бібліотечі Кристинопольського монастиря — приладжені мною до друку, були вони видруковані в LVII т.

Записок, в серії Матеріалів до історії Коліївщини. Вкінці в р. 1904 подав він інтересну маленьку „кройничку“ XVII в., з рукописей Крехівського монастиря, додавши до неї і вступну замітку — вона була надрукована в LXII т. Записок.

Уже з сих звісток видно, що покійний старанно переглядав василиянські бібліотеки. Його займала історія Василян спеціально, і можна було надіятися, що перейшовши до Львова, зістаючи ся в контактї з кругами людей заінтересованих наукою, він потрапить виробити ся на цінного археографа й історика. Цінячи в нім сі наукові інтереси — так рідкі серед нашого монашества, я для його заохоти відступав від правила — не приймати матеріалу *in studio* й не жалував труду, прилаштовуючи сам до друку його матеріали. Першою роботою, до котрої він хотів забрати ся перейшовши до Львова, була опись рукописей василиянської бібліотеки: в сій справі радив ся він з членами нашого Товариства, і я приобіцяв уже йому місце на сторінках Записок на сю ціль — та недуга підтяла сі плани покійника.

Поминаючи тихим словом передчасно страченого нашого співробітника, я позволю собі висловити бажання й надію, що приклад покійного о. Аристарха не лишиться без наступників серед його товаришів по чину, особливо тепер, коли чин св. Василя увільнив ся від чужих впливів і може свобіднійше й успішнійше розвивати ся. Наше духовенство взагалі, а монашество з окрема в порівнянню навіть з духовенством і монашеством православним в Росії, не кажучи вже про духовенство протестантське, або славних бенедиктинів св. Мавра, оо. боляндистів, венецьких мекхитаристів, — дуже мало віддаєть ся науковим інтересам. А прецінь є між ними й університетські професори, й завідателі багатих бібліотек і архивів, і в прегарні для наукової роботи обставини поставлені монаші громади. Думаю, що робота на сім полі придбала б нашим духовним більше поважання й авторитета серед освіченої інтелігенції, ніж ті легкоконні атаки на світську науку й сучасний поступовий рух, що з дуже слабенькою зброєю, хоч з великою відвагою підіймають ся останніми часами все частійше й частійше — без великого хісна і для тих ідей, які хочуть боронити тими атаками, і для тих інституцій, які хочуть репрезентувати.

М. Грушевський.

Наукова хроніка.

Огляд часописей за р. 1904.¹⁾

Кіевская Старина. Між нечисленими — як на історичний журнал, історичними статями, перше місце займає студія В. Іконікова: „Кієвъ въ 1654—1855 гг.“, обговорена в кн. 64; так само обговорені: стаття В. Модзалецького про генерального судию Івана Чарниша (*ibid.*) і І. Павловського про парафіяльні школи давньої України і ремісничу школу в Чернигові (кн. 66). По за тим маємо лише поменьші статі й замітки.

Так Л. Лавровський п. т. Стихотворное житіє прмч. Макарія, архм. овруцького и каневского игумена дає огляд життя і діяльності Макарія, визначного православного діяча XVII ст., — і віршовану житєпись його, написану невідомим автором 1762 р. (кн. II). Сама стаття дає багато цікавого до історії православія і його боротьби з латинством і унією, віршована ж житєпись Макарія становить причиною до „поетичної“ творчости на Україні в XVIII ст.; вона позбавлена усякої поезії, а при тім і форма її незгідна ні з граматикою, ні з метрикою, а часто лучають ся вірші без усякого значіння. Г. К. подає звістку (кн. IV) про долю Діонізія Жабокрицького, єпископа луцького, спершу православного, а від 1702 р. уніята; перехід його на унію так озлобив православну шляхту, що він не чуючи себе між нею безпечним утік на Угорщину; коли відти вернув, попав в руки своїх ворогів, які передали його війську московському, що було тоді на Волині (1710), а цар заслав його до соловецького монастиря, де він і помер. Автор записки подає лист архангельського єпископа Краснопольського, родом Українця, до архимандрита соловецького монастиря з прошенем скільки можна улекшити долю нещасливого в'язня. З поданих В. Доманицьким (кн. VII) наказів

¹⁾ Початок — огляд українських часописей див. в т. LXVI.

митр. київського Р. Заборовського завітний особливо перший 1733 р., в яким він наказує перевести ревізію богослужбних книг у всій єпархії і постарати ся завести „великоросійські справні службники“, яких дуже мало на Україні, а замість них уживають багато друкованих на Україні або в Польщі, „въ котрых многія непорядки и мѣніе Римское священнослуженіе содержится“. Д. Вишневський п. т. Общее направление образования въ Киевской Академіи въ первой половинѣ XVIII ст. (кн. II) подав свою промову, яку мав перед обороною своєї магістерської дисертації „Киевская Академія в первой пол. XVIII ст.“; в ній дає погляд на обговорений в книзі період в історії київської Академії. До історії тої-ж Академії під кінець XVIII і з поч. XIX ст. придатні будуть рапорти управи тої школи, зложені митрополиті київському Малицькому 1798, 1800 і 1802 р., а надруковані п. Орловським (кн. IV і V); в них описано мешканє і спосіб удержання питомців, розклад предметів і реєстр членів учительського збору, майже виключно учеників тої-ж академії; є між ними Самуїл Хранианов з Угорщини. Вл. II. в статі Гервасій Липцевскій (кн. XII) характеризує сього архієпископа переяславського, яко взірцевого настира, що дбав про піднесенє моралі і просвіти між підвласним йому духовенством і народом і яко ревного діяча православія в південно-східних повітах нин. Київської губернії, що були тоді (II половина XVIII ст.) під Польщею. Його і звісного архм. Мелхиседека Яворського спільним ділом був релігійний рух між православними підданими Польщі, який незабаром перемінив ся в політичний і звістний в історії під іменем Коліївщини (1768 р.). Автор признає, що сей рух стояв в звязи з релігійним та боронить Л. перед закидом, що він його викликав, наводячи доказ, що Л. в серпні 1768 р. виступав проти гайдамак, годі отже припустити, щоби він разом з тим благословив їх на боротьбу з Польщею. Не може одначе заперчити, що підозріння проти нього були, так що навіть цариця Катерина II, коли той рух став для неї недогідний, бо давав її суперникам в Польщі зброю проти неї, казала Л. перенестись до Київа, щоби його відтягнути від зносни з ворожими унії елементами.

В. Модзалевський (кн. X) наводить два інтересні документи з XVIII ст.: реєстр майна значної української пані першої чверти того століття і видатків на її похорони і поминки в 1752 р.; се цікавий матеріял для історії побуту українського панства. Дуже цінний реєстр козацької старшини з 1725 р. видруковано в кн. VII. Ор. Левицкий п. т. Кандидатъ на священство въз „шкурниковъ“ (кн. IV) оповідає про заходи ніжинського міщанина, аби добити ся уряду сотрудирика при місцевої церкві; кандидат вмів читати, писати і в церкві співати, та при протекції місцевого пароха і за згодою міщан діяв своєї цілі і був

исвящений в Київі, почім заняв отсе місце 1763 р. Се безиретенсіональне оповіданє д. Л. попереджене вступом про спосіб настановлюваня священників на Україні і дає нам інтересний образ внутрішніх відносин української церкви XVIII ст. Ів. Єгоров дає дрібний причинок до життя українського духовенства, описуючи становище православного священника в с. Курень Конотопського повіту в другій пол. XVIII і першій пол. минулого століття (кн. X). І. Павловский (кн. I) дає оперту на архивні матеріялі записку про заходи підп. Пугачевського коло зміни навівска, тому що воно пригадає „мѣшчанка Пугачева“; характеризує се льокайську льоальність українських панів початків XIX віка. Те саме показує ревність їх в складаню жертв на з'організованє міліції до боротьби з Наполеоном в наслідок язвину Александра I 1806 р. Поодинокі повіти складали по кільканацять тисячів рублів, крім датків збору дворянства на сю ціль (кн. II). До історії тої полтавської міліції 1812—14 р. маємо й більше матеріялів в сїм річнику: Китицини подав ближні відомости про чисельну силу того війська, і при тїм ще кілька ілюстрацій надмірної льоальности української суспільности супроти „отечества“ (кн. VII—VIII). Дещо матеріялу дає лист команданта тої полтавської міліції кн. Ф. Жевахова (Грузина поселеного на Україні) до губернатора кн. Ренвіпа (кн. III).

З культурної історії першої половини XIX в. II. Китицини наводить обіжник переяславського єпископа до підвласного йому духовенства з 1803 р., викликаний указом синода — єпископ завиває духовенство вчити по парафіяльних школах і до науки тої ужити дякоців і причетників, а щоби на будуче було духовенство добре до тої праці підготоване, належить про се подбати в духовних семинарах. Так мало поветати в Полтавщині до 600 шкіл (кн. VII—VIII). А. Шр—ко подає контракт списаний прихожанами м. Вороніжа (глухівського повіту) зі священником 1804 р., в яким докладно означено, скільки йому належить ся за поодинокі душпастирські функції; священник походив з свободного вибору міщан (II). Н. Сумцов передрукував в Украинского Вѣстника 1816 р. і Украинского Журнала 1825 р. характеристику Українців подану Росіянами в Україні (кн. II). До характеристики київського дворянства поч. XIX в. послужить надрукована Мердером (кн. II) кореспонденція київського губернатора з 1828 р. з міністерством внутрішніх діл, в якій іде мова про надлуживаня титулами серед шляхти; вона мала навичку задержувати титули виборних урядів на все, а навіть передавати їх своїм дітям, називаючи їх „маршалковичами“, „превесовичами“. Се очевидно намятка з часів Річипосполитої, котрої одначе не могла стерпіти російська бюрократія. Л. М. п. т. Къ характеристикѣ русской церковно-бытовой жизни в первой трети XIX ст.

(кн. XII) публікує листи архимандрита Єроніма Визерського до архм. Філадельфа Пузини (оба були Українцями з роду) з рр. 1826—32; вони дають матеріал до характеристики ученого православного монашества українського початків XIX ст. П. Литвинова (кн. VII) дає не безінтересний образок з життя українського папства, на основі особистих помічень авторки і оповідань сучасників; говорять вони про жите потомків Ф. Борваковського, улюбленця гетьмана П. Полуботка. Н. Біловольський п. т. Діятель старої бурси (VII) подає спомини про педагогічну діяльність інспектора лубенського училища єромонаха Поликарпа в рр. 1844—47, отже в часах старої бурси, представленої численними споминами в давніших річниках „Київської Старини“. Вони не дають нового матеріалу, замінні хіба своєю простотою і правдою, що дає ціну таким споминам.

IX кн. річника присвячена пам'яті Мик. Максимовича, в столітє його вродив; головні статі сеї книжки обговорені вже (в т. 65), крім того подано там також лист М. Погодіна до М. Максимовича з нагоди його п'ятидесятилітнього ювілея, відбутого 1871 р., що також служить причиною до біографії покійного ученого. Пам'яті Мик. Маркевича, автора „Історії Малоросії“ в сотні роковини його вродин редакція присвятила теплу згадку, пригадуючи його заслуги яко ученого і збирача старинних рукописей (кн. IX). Л. М. подає поправки і доповнення пороблені на творі київського митроп. Євг. Болховитинова: „Словарь исторической о бывшихъ въ Россіи писателяхъ духовного чина греко-россійской церкви. Изд. 2-е. Сиб. 1827 г.“ Пороблені вони самим автором і иншим київським ученим того часу (поч. XIX ст.), ректором київ. акад. Іпнок. Борисовим. Богато з них дотикають українських письменників, як Юрія Кониського, Йоанникія Галатовського, Івана Максимовича, Йова Борецького, Лазаря Барановського, Петра Могилы й и., а не втрапили вони й до нишї своєї вартости, подібно як і цілий твір Болховитинова. Той же автор згадує (кн. III) про Миколу Савича, члена кирило-методіївського брацтва; до історії брацтва одначе не дає отся згадка нічого нового. З наперів пок. Куліша поданий лист Варфоломея Шевченка до Тараса з 1846 р.: Варфоломей зачув, що Тарасови грозить небезпека з боку уряду, остерігає його перед неприємностями і не радить між людей пускати якогось твору Шевченка, та якого — з письма годі догадатись (кн. II). В. Науменко дає передруки оповідань Куліша, що були надруковані в сатиричній письмі московським „Искра“ з 1859 р. О. Пчілка подає (кн. II) 11 листів П. Куліша і Л. Жемчужникова до звістного бандуриста Остапа Вересая; листи придатні будуть не лише до представлення взаємин обох головних кореспондентів (Куліша і Вересая) і відносин кружка „Основи“ до народного співака, але також до характеристики так визначної, а при тім трудної до пред-

ставлення індивідуальности Куліша. До біографії поета Я. Щоголева знаходимо його автобіографію (кн. X), яка крім дат його життя дає генеалу його творчости. О. Пчілка присвячує пам'яті Мих. Старницького простору згадку, радше статю (кн. V), в якій дає огляд життя й діяльности його. Статя, овіяна щирою прихильністю до покійника, дає перворядний матеріал до його характеристики і має вартість жерельцу, бо походить від людини, що знала близько покійника протягом 40 літ. Про В. Беренштама місто некрольога наводить редакція голос „Кіевских Откликов“ про нього (кн. XII), обіцюючи дати основну монографію про покійного педагога і суспільного діяча.

Причиною до мартирології нашого слова на Україні являється статейка проф. Н. Сумцова п. в. Напрасная тревога“ (кн. X), де на основі урядових документів описано переполох, який в урядових шкільних кругах викликала задача харківського гімназіаста 1863 р., в котрій найшлося дрібне оповідань, зачуте від українського селянина і списане в рідній мові. Діло оперлось завдяки газетному доповіді о міністерство просвіти (!), яке доручило остро запятысь викоріненем всякого сліду українофільства в харківській гімназії! В статі п. т. На мертвой точкѣ (кн. V—VI) С. Єфремов характеризує сучасну українську літературу. Висловлені ним гадки можуть декому видатись песимістичними, кому иньшому і несправедливими, але при бідности у нас літературної критики взагалі варті сеї помічення всякої уваги. Н. Θ. С. п. т. Поезія Н. Θ. Черпявскаго (кн. I) обговорює поезії, що появили ся в Києві під заг. „Зоря“. Загальне вражінє критик признає корисним, особливо мило вражє автора статі гуманний настрій, ярка образовість, свободний і невимушений стих. За слабу сторону поезії Ч—ого уважає він неразумно неумотивований оптимізм, то знов безосновний песимізм, спричинений неозначеністю світогляду і принадковим характером настрою. Та добрі прикмети поезії Ч—ого переважають її слабі місця і тому д. С. віщує молодому авторови гарну будучність. Торжество украинской пѣсни С. Єфремова (кн. I) описує ювілейне свято в честь Лисенка у Львові, Чернівцях і Києві 1903 р. А. Русовъ (Какая роль „Вознаго“ въ „Наталкѣ-Полтавкѣ“?) (кн. I), застановляючись над тим, як тепер в літературі і штуці розуміють ролю „возного“ у все для нас інтересній „Наталкѣ Полтавці“, доходить до пересвідчення, що його треба инакше представляти. На думку його се чоловік в силі віку, бо піде в песі нема вказівки, що він старець, яким любять його представляти. Не треба робити сьмішних мін, а ще менше підносити сьмішні сторони перестарілої мови, бо вона ужита на означене часу акції. Також не можна возному підсувати нещирих намірів супроти Наталки — взагалі не треба робити з нього обридливого сатира, бо автор хотів в нім мати позитивний

тип. В кінці В. Доманицький (кн. VII) подає лист Г. Галагана, фунда-
тора звісної колегії, в якім він описує свій дім збудований ним, на
його думку, в українським стилю. Дійшов він до того стилю комбінуючи
його з ріжних взірців; усі вони взяті з України.

З етнографії передовсім занотуємо закінчене серії вартних очерків
Лубенського повіта В. Милорадовича, що тягнулись від довшого часу
під ріжними титулами, в останнє п. з.: „Степная Лубенщина“ (кн. II—
IV); в них описана природа, тип людности, минуле і теперішнє жите
поодиноких сіл. Малозвістний досі яко етнограф, аргист-маляр Пор-
фирий Мартинович подає часть богатого, зібраного ним протягом 40 літ
етнографічного матеріалу; зложились на него історичні думи, оповіданя
ріжного, передовсім історичного змісту і казки записані від кобзарів
і ріжних оповідачів з поміж народа на Україні (кн. II—XI). Надіємо
ся, що про них подана буде докладнійша оцінка. І. Єгоров подає (кн.
III) интересне народне оповіданє про полк. Семена Палія, записане в ко-
лотопській новітї (с. Курінь) недалеко Батурина. Воно представляє Па-
лія як пострах Поляків: сам його погляд здержує їх від нападу на ко-
заків. Тому мав він велику любов козацтва і гетьманів. Та не злю-
бив його Мазепа і задумав погубити його хитрістю: призвав його до
себе, зачарував і увязнив, а пустив його доперва тоді, коли він обіцяв
йому зійти з очей. Палій додержав слова і кронав без вісти. Та коли
його не стало, прийшов цар і завоював гетьманщину. З сього видко,
що пам'ять народна вважала Палія не лише оборонцем від Ляхів, але
і від Москви. М. Г. описав (кн. VII) 67 ріжних диточих забав народ-
них, які він бачив у Чигринщинї Київської губернії. Замітна річ (в сїй
часописи), що всі сї записи видруковані на українській мові. Причин-
ком до народної медицини на Україні являють ся поданнї А. Мердером на
архивальній основі спосіб лічення укушених скаженими зьвірятами, ви-
найденнї селянином Кабанцем і заведеннї у військових шпиталях на
Україні 1855 р. (кн. I). Редакція подала три подільські старинні ко-
лядки в мотивах любовно-побутовими, які являють ся интересними ва-
ріянтами до помещених вже давнійше в К. Старинні колядок того самого
типу (кн. I). В. Каминський подає етнографічні матеріали записані в с.
Будках, Винницького повіту: опис обходу в день Івана Купала, пісні,
які співають дівчата при обході і три оповіданя (кн. IX). А. Грєпа-
чевський подає пісні великодні і повірки про писанки, записані в с.
Мизяківський хутір на Поділю (кн. IV). Ів. Біньковський подає (кн. X)
повірки і обряди при родинах і хрестинах в Заславенським пов., Воли-
ської губ. Записана Вол. Яблоновським в Хотинським повіті молитва про-
шняка (кн. X) повна перекручень, що походять з незрозуміння церков-
ного тексту. Вкінці В. Василенко п. т. Деревня и ея развлеченія (кн.

IV) виказуючи на прикладах в минувшини і теперішности музикальність
нашого народа, завзяває Українців, щоби систематично розвивали на-
родну пісню і музику, організуючи музичні школи низші і середні, на-
родні хори і орхестри.

З белетристики маємо численні оповіданя: Б. Степанця: Омель-
ко Пацюк на курорті (кн. I), П. Майорського: Дрібні нариси
з житя простого люду (кн. II), М. Коцюбинського: Fata morgana (кн.
III), Н. Сокальського: В певолі у Англичап (1854 р.) (кн. III), М.
Л-ого: Останній Гирей (кн. IV), М. Ненійводи: Хтож винен? (кн. IV),
Дніпровой Чайки: Чудний (кн. V), С. Мерц: Сьвят. вечір (кн. VII—
VIII), П. Перекилька: Переляк (кн. VII—VIII), М. Майорського: До
науки (кн. IX), В. Винпиченка: Контрасти (кн. X), І. Франка: Бать-
ківщина (кн. XI), Ів. Труби: Буде паном (кн. XII). Як бачимо, опові-
даня пера майже виключно українських письменників з Росії.

У відділі бібліографії подибуємо чимало цінних уваг і заміток про
ріжні виданя, що дотикають України, бажати-б лише більшої повноти й си-
стеми; в галицької літератури в тім річнику обговорені дуже нечисленні ви-
даня: „Записки Наук. Тов. ім. Шевченка“, „Збірник фільольогічної сек-
ції“, „Руська письменність“, Підеша: Восток і запад, і дещо менше.
Трудно се витолкувати самими кордонними трудностями.

Вкінці най нам буде вільно висловити надію, що сей український
журнал стане тепер і на зверх українським і виходити-ме в найблизшій
часі у рідній мові.

Д. К.

Київські **Університетскія** **Извѣстія** принесли в 1904 р. закін-
чене двох більших праць, а то А. Лободи, Русскія быльвы о сватовствѣ
(кн. I—II) і А. Шпакова, Государство и церковъ въ ихъ взаимныхъ
отношеніяхъ въ Московскомъ государствѣ отъ флорентійской уліи до
учрежденія патріаршества (кн. III, V—VI), які мусіли-б хіба бути об-
говорені в Записках окремо. Крім того була вже обговорена (Записки,
т. LXV) статя А. Соболевского Изъ исторіи заимствованныхъ словъ
и переводныхъ повѣстей (кн. XI). В статі Челобитная о благословеніи
на кіевскую и всея Руси митрополію архієп. Полоцкаго Іоны Глезны
(кн. X) подав проф. В. Перетц аналізу петиції руських князів вел.
ки. Литовського до константинопольського патріарха в справі обса-
дження київської митрополії по смерті Симеона (1488 р.). На підставі
історичних і літвістичних даних доходить автор до переконаня,
що згаданий документ (в виленській публичній бібліотеці) не, як
його вважає митр. Макарій (Исторія русс. цер. IX ст. 74), пізнійша
копія оригіалу, а його брудіон з 1490 р. Мова „чолобитні“
церк.-славянська, одначе з замітними слідами західно-руської літера-
турної й актової мови з XV ст., а декуди навіть живої української. З инь-

ших статей запонуємо Критико-бібліографическій обзоръ новѣйшихъ трудовъ и издацій по славяновѣдѣнню (кн. VIII—IX) проф. Т. Фльоринского, де подані рецензії на 31 видань (14 російських, 7 сербських, 5 чеських, 3 німецьких і 2 болгарських). Українські видання для слявіста проф. Фльоринского не існують! В статі Труды французскихъ ученыхъ, касающіеся русской исторіи (кн. X), подав проф. П. Голубовскій рецензії на чотири пові французькі видання по історії східної Європи (Schlumberger G. Un empereur byzantin au dixième siècle; його L'Europe byzantine à la fin dixième siècle; Chalandon F. Essai sur le regne d' Alexis I Commène; Cahun L., Introduction à l'histoire de l'Asie), що дотикають між ин. старо-руської історії. В кіпці згадаємо ще статью проф. Н. Дашкевича, Вопросъ о происхождении и развитии эпоса о животныхъ по изслѣдованіямъ послѣдняго тридцатилѣтія (кн. XII).

Записки императорскаго харьковскаго университета принесли в 1904 р. продовжене статі проф. Д. Багалія н. з. Опытъ исторіи Харьковского Университета (кн. I—III), в якім історію харківського університету доведено до 1835 р. Тут кіпчить ся перший період в житю згаданого університету; друга епоха його історичного існування починаєть ся від введеня в житє нового університетського статута. Поза тим нема нічого, що могло би зацікавити українського історика. З праць загального характеру згадаємо Н. Гольдина, Аѳинскій совѣтъ (βουλή) (кн. I).

I. К.

Труды Киевской Духовной Академіи: О. Т. Къ вопросу о значеніи Киевской Академіи для православія и русской народности въ XVII—XVIII вв. (I, 59—100) — докінченне статі, зміст якої обговорено вже в LXII томі Записок. Д. Вишневскій — Направленіе образования въ Киевской Академіи въ первой половинѣ XVIII столѣтія (II, 276—285). Се властиво промова, яку автор виголосив, обороняючи магістерську дісертацію („Киевская Академія въ первой половинѣ XVIII ст.“); як звичайно духовні письменники, д. Вишневскій виявляє клерикально-обрусительні тенденції. Н. Петровъ — Значеніе Киевской Академіи въ развитіи духовныхъ школъ въ Россіи съ учрежденіемъ св. Синода въ 1721 году и до половины XVIII вѣка (IV, 520—577, V, 50—102). В повій своїй праці д. Петров спершу робить загальний нарис історії духовної освіти в Росії, а потім переходить до тієї ролі, яку в тій історії відіграла київська академія, постачаючи наукові сили на цілу Росію. Праця дає багато матеріалу про те, хто саме в учнів академії і де був учителем. Протоіерей П. Орловскій — Матеріалы для исторіи Киевской Духовной Академіи съ 1798 по 1802 г. (VI, 281—303), — надруковано кілька фактів до історії Академії. В. Че-

ховскій — Киевскій митрополитъ Гавріилъ Банулеско-Бодони, 1799—1803 г. — про сю працю повинна бути мова окремо в бібліографічнім відділі. Свящ. О. И. Титовъ — Окончателный переходъ Киева отъ Польши къ Россіи по договору о вѣчномъ мирѣ между ними въ 1686 г. (VII, 432—456) — реферат, який читав автор на зібранні історичного товариства Нестора Літописця в Київі; зміст — угода Польщі й Москви р. 1686. Протоіерей П. Орловскій — Погребенія киевскихъ митрополитовъ Рафаила Заборовскаго, скончавшагося 22 октября 1747 г. и Арсенія Могилянскаго, скончавшагося 8 іюля 1770 г. (VII, 457—472) — розповідаєть ся, як ховали згаданих митрополитів. А. Діаппизъ — Малоросійское духовенство въ второй половинѣ XVIII вѣка (по пунктамъ малоросійскаго духовенства, представленнымъ в екатерининскую комиссію для составленія новаго уложенія (VIII, 589—628, IX, 109—159): користуючи ся з „пунктів“ українського духовенства в так званій екатерининській комісії, автор дає нарис тодішнього юридичного становища осіб духовного стану на Україні, їх освіти й матеріального побуту. Прот. П. Орловскій — Чинъ изверженія изъ священства, совершавшійся въ киевской митрополіи въ XVII в. (X, 311—314), — надруковано самий той „чин“. — О. Т. Критико-бібліографическая замѣтка (XII, 634—655) — з приводу книги Л. К. Гетца — Киево-печерскій монастырь, какъ центръ домонгольской Россіи; оцінка книги професора університета в Бонні дуже прихильна. С. Т. Голубевъ — Историко-топографическія изысканія и замѣтки о древнемъ Киевѣ (XII, 668—692) — ся частина заміток проф. Голубева містить його дослѣди про стару Воздвиженську церкву в Київі.

C. G.

Киевскія Епархіальныя Вѣдомости окрім обговорених нижше (в бібліографії) статей: Изъ прошлаго киевской епаркіи, в сім річнику подали ще: Къ 200-лѣтню со дня рожденія киевскаго митрополита Арсенія Могилянскаго (1757—1770) съвящ. Н. Шпачинського (ч. 12—13): отся біографія, писана нашвидко, не дає нічого нового. Бібліографічні записки подані про отсі видання: Описаніе документовъ и дѣлъ, хранящихся въ архивѣ св. Синода, т. XI (1731), Спб. 1903 (ч. 5); Описаніе рукописныхъ собраний, находящихся въ Киевѣ, вып. III, бібліотека Києво-Софійскаго собора, Н. И. Петрова, Москва 1904 (ч. 18); Акты и документы, относящіеся къ исторіи Киевской академіи, отд. II, т. I (1721—1750), Н. И. Петрова, Киевъ 1904 (ч. 33); Киевская Академія въ первой половинѣ XVIII в., Д. Вишневскаго, Киевъ 1903 (ч. 7); Камень вѣры митрополита Стефана Яворскаго, его мѣсто среди отечественныхъ протестанскихъ сочиненій и характеристическія особенности его догматическихъ воззрѣній, Спб. 1904 (ч. 32); Малоросійское духовенство во второй половинѣ XVIII в. (по пунктамъ малоросійскаго духовенства,

представленимъ въ Екатерининскую комиссію для составленія поваго-уложенія), А. Діакина, Київъ 1904 (ч. 40); Іовъ Базилевичъ, єпископъ Переяславскій, и участіє его въ церковно-политической жизни Польской Украины (1771—1776), А. Войткова, Київъ 1904 (ч. 4).

Волинскія Епархіальныя Вѣдомости: Къ исторіи Почаевской Лавры, Н. Теодоровича — під тим заголовком уміщені отсі статі (чи радше сирові архівні матеріали): „Тяжебное дѣло Почаевского монастыря съ дворянами Макосьями-Шибанскими въ 1664—1743 гг. и Красносельскими въ 1670—1710 гг.“ з поводу земель і обовязків, які лежали на них супротив монастыря (чч. 1—2 і 4); „Село Верещаки, Кременецького уѣзда, какъ заставное владѣніє Почаевского монастыря въ 1687—1700 гг.“, — отсе село заставив 1665 р. князь Дмитро-Юрій Корибут-Вишневецкій дворянинови Володимирови Дешковському, який 1687 р. заставив сей маєток Почаївському монастыреви за позичену суму 1.500 зл. (чч. 7 і 12); „Удоставленіє, данное игуменомъ Почаевского монастыря Іосифомъ Добромирскимъ 1695 г. дворянину Севастіану Глуховскому въ полученіи отъ него 11.000 злотыхъ въ выкупъ имѣній Устечка и Островца“ (Кременецького у.), заставлених в 1667—1670 рр. монастыреви князем Михайлом-Юриєм Чорторійскимъ (ч. 23). Свѣдѣнія о родѣ Домашевскихъ, строителєй соборнаго храма въ Почаевской лаврѣ (ч. 15). В сій короткій увазі подаєть ся, що з кінцем XVIII в. Домашевскі були заслані в Уфу, де проживали якийсь час, і подарували в Уфимську Покровську церков копію Почаївської ікони, яка вістає там і доси. Къ исторіи Заручаевского Св.-Успенскаго монастыря пѣкогда существовавшего въ г. Овручѣ, Н. Теодоровича (чч. 13, 18, 24, 26, 33—34): тут подані звістки про той монастыр на основі інвентаря з 1741 і 1750 рр. і візит з 1753 р., при чім надруковані і самі ті документи. Луцкое Крестовоздвиженское братство, Г. Війка (ч. 1—5): се продовженє давнїше зачатої статі; в 1904 р. надрукована исторія братських закладів: школи, отвореної коло 1610 р. на взірєць львівської братської школи, друкарні, перенесеної сюди з села Четвертні коло 1625 р., і шпиталя з 1621 р. Мѣстные благочестивые обычаи и установленія у православныхъ на Волини (ч. 4): отєя статя, зачата в минувшї роцї, має етнографічний характер і зазначає звичаї що до постів, свят і хожєня на богомїля до святых мїсць.

Подольскія Епархіальныя Вѣдомости: Къ вопросу о возрожденіи прихода, (историческая справка), А. Войткова (ч. 21—23): з приводу сучасних розправ про способи відродженя приходського житя, автор на основі архівальних матеріалів, які взяв із архіва київської духовної консисторії, подає порядок обсаджуваня священницьких посад, який панував в XVIII в. на Україні і в Брацлавщині, і ті непорядки,

які повставали наслідком інтриг ріжних кандидатів на священницькі мїсця і наслідком горівчаної піятики та могорцїв, які ставили громадам кандидати сьвященства. Братскія свѣчи (историческій очеркъ), протоієрея Т. Викула (ч. 24—26): в сїй статі говорить ся про один звичай давнїх південно-руських братств, який зберіг ся доси на Поділю, — шати в церквах великі воскові свѣчки, які держать прихожани підчас святочних богослужєнь; статя вправдї велика, але историчних фактів і обробленя їх дуже мало. Старинные иконостасы въ нашихъ сельскихъ храмахъ, свящ. Н. Добровольского (ч. 17): тут описуєть ся загальний тип старинних многоповерхових иконостасів, при чім автор дивуєть ся, чому тепер не уряджують нових иконостасів у стилї тих старинних прегарних вірцїв. Преданіє о селѣ Стоянах Брацлавскаго уѣзда и основателѣ ихъ священникѣ Плащевскомъ, свящ. В. Шероцкого (ч. 9): заложенє сего села припадає на половину XVIII в., коли то якийсь шляхтич Плащевскій заложив його на землях, що належали до князя Любомірського, й опісля був парохом у тїм селі. Археологическіє поиски въ Буковинѣ М. Євсѣєва (ч. 20): невеличка замітка про подорож автора до Чернівцїв. Нїяких археологічних розслїдів він не робив, тільки подає скулі звістки з исторії Буковини і розволить жалї, що на Буковині щораз більше розвиваєть ся „українофільство“. В бібліографічнім відділі подана замітка про книжку „Русское духовенство въ Галиции, свящ. О. Титова. Київъ 1903 (ч. 36).

Черниговскія Епархіальныя Извѣстія: Ходъ дѣла о поставленіи въ Москвѣ святителя Теодосія Углицкаго въ архієпископа Черниговскаго въ 1692 году, П. Добровольского (ч. 10): се передрук документа, виданого в „Архиві Ю. З. Россіи“, ч. I, т. V, стор. 351—356, Київъ 1882, при чім подано передмову, неначе друкований документ дає щось нового до біографії св. Теодосія. Родственники святителя Теодосія въ Черниговѣ, П. Добровольского: маленька замітка з архіва полтавської губернійальної управи про те, що 1818 р. чернигівський прокуратор Бажапов писав до малоросійського генерал-губернатора князя Н. Рєпина просьбу дати із скарбу запомогу якийсь старій Василювській, родичці св. Теодосія, яка жила в Чернигові. Извлеченіє изъ матеріаловъ по исторіи Черниговской семинаріи, М. Благовѣщенского (ч. 1—3): ріжні розпорядженя чернигівського єпископа Амвросія Дубневича (1742—1750) в справі притяганя дітей духовенства до науки і про саме научуванє їх у чернигівській колєгії. Къ біографіи преосвященнаго Михаила Десницкаго, архієпископа черниговскаго (ч. 17, 23—24): на підставі архівних матеріалів описуєть ся діяльність того архієпископа за час 1804—1818 (статя не скінчена). Изъ архива Георгіевской церкви села Рудки, Черниговскаго уѣзда: на підставі

церковного архіва описана діяльність рудчанського десятиначальника в 1761—1765 рр., коли те десятиначальство входило в склад чернігівської протопопії. Къ изображенію св. Михаила, князя черниговскаго и боярина его Феодора (ч. 17): археологічна замітка з приводу образ тих святих на першій стороні „Черниговских Епархіальных Извѣстій“.

Херсонскія Епархіальныя Вѣдомости: Карловацкая плащина 1756 г. въ Херсонскомъ церковно-археологическомъ музеѣ, Е. К. (ч. 10): отся плащина, як говорить напис на ній, „устрои ся“ благословенем Павла Ненадовича, карловацкаго митрополита, коштом преосвященного Спнесія, Арадскаго епископа (на Угорщині); в Росію перенесено її мабуть підчас переселеня Сербів у задніпровську країну в 1752—1758 рр. Церковно-исторической очеркъ основанія въ Херсонѣ викаріата и его жизнедѣятельность (по поводу его 50-лѣтія 1853—1903). Додатки від ч. 16. — докладно зроблений парис історії Новоросійської країни, заложена тут епископських катедр і в кінці в 1853 р. викаріату.

Екатеринославскія Епархіальныя Вѣдомости: Столѣтній юбилей существованія архіерейскаго дома и семинаріи въ Екатеринославѣ (1804—1904), В. Вѣднова (ч. 23): катеринославська епархія, яка повстала 1775 р. під назвою словенської і херсонської, дізнала не мало перемін у границях і в складі областей, які належали до неї. Згодом називала ся воша катеринославською і херсонсько-таврійською, опісля від 1797 р. новоросійською. Резиденцією архієрея були: Полтава до 1797 р. і Новомиргород, а опісля, 1803 р. видано поворосійському епископу розпорядженє перенести свою резиденцію до Катеринослава, куди була перенесена й семінарія, якої доля звучена з епископською катеринославською катедрою. Краткія историческія свѣдѣнія объ Екатеринославской духовной семинаріи, В. Вѣднова (ч. 27 і дальші): тут подані звістки з часу кочованя того наукового закладу в Полтаві, в Новомиргороді і в кінці від 1803 р. в Катеринославі, де для нього побудовано постійний будинок

Кишиневскія Епархіальныя Вѣдомости: Нѣсколько словъ о причинѣ правдоуванія бессарабскими молдованами восьми четверговъ послѣ Пасхи (ч. 9): сей звичай пояснюеть ся як спадщина з поганського грецько-римського культу. Открытіе Бессарабскаго Церковнаго Историко-Археологическаго Общества (ч. 8) — статут того-ж Товариства надрукований у ч. 7. Историчних статей в „Кишиневских Епархіальных Вѣдомостях“ не було.

Полтавскія Епархіальныя Вѣдомости: Святой Митрофанъ, епископъ Воронежскій, Н. Сагарди (ч. 2—5): ширша біографія св. Митрофана з приводу 200-літя його смерті. Мѣстечко Вороньковъ Пе-

реяславскаго уѣзда Полтавской губ., Г. Кореуна (ч. 28—30): докінченє початої в 1903 р. статі; описана Рождество-Богородична церков, побудована 1733 р., і місцеві земельні старинні будови: вал і городище. Село Никоновка Прилукскаго уѣзда и ея священнослужители (ч. 32—34): опис місцевих старинностей, церкви, і звістки про святих. Рѣчь на собраніи по случаю столѣтія Полтавской епархіи (ч. 2—5): коротка історія епархії Переяславської (від кінця X в.) і Полтавської, яку заложено 17 грудня 1803 р.

Курскія Епархіальныя Вѣдомости: Объяснительные параграфы Бѣлгородской епархіи (ч. 2—9): тут наводять ся різні документи і провіряють ся факти місцевої історії. І так із часів білгородського митрополита Авраамія (1684—1702) наводять ся відозва до українського духовенства з цілю підбурити його против піддани київської митрополії московському патріархатови і доповнюють ся біографії фундатора харківської колегії білгородського епископа Епіфанія Тихорського (1722—1736) і Доситея Богдановича Любимського (1731—1733). Матеріали для історії Курской епархії (додаток до ч. 15 і дальших): наче в доповненє до обговореної статі надруковані архівні матеріали, що до часів епископа Епіфанія Тихорського. Блаженної памяти святителя Іосифа Горленко, епископа Бѣлгородскаго — протоієрея І. Новицкаго (ч. 50 і 52): досить повна біографія сего епископа, написана з приводу 150-літя його смерті (умер 10 грудня 1754 р.). Його память дуже шанує тамошня людність. Він був родом із знатних козаків лівобережної України, по матери внуком гетьмана Данила Апостола. Къ жизнеописанію святителя Іоасафа Горленко, С. К. К. (ч. 33): тут подані документи до життя його, а саме: два листи його до брата Андрія Горленка, полтавського полковника, з 1750 і 1753 р. (з музея українських старинностей Тарновського в Чернігові) і отвертий лист, виданий 1732 р. київським архієпископом Рафаїлом Заборовським ієродіакону Іоасафу Горленкови для збираня жертв на поліпшенє заложених у Києві шкіл. Лѣтопись с. Уланки, Суджанскаго у. (ч. 27 і дальші): отсе село заселене в другій половині XVII в. „Черкасами“ — Українцями, емігрантами із правобережної України.

Воронежскія Епархіальныя Вѣдомости: Матеріали для жизнеописанія св. Митрофана — додаток до ч. 19. Изъ історії раскола и сектанства въ Воронежской епархіи, П. Никольскаго (ч. 20): наведені факти боротьби місцевих епископів і святих з розкольникими в початках XVIII в. Сто пятьдесятъ лѣтъ со дня кончины Бѣлгородскаго епископа Іоасафа (1754—1904) Ф. Ильинскаго (ч. 24): певеличка біографія сего епископа, уроженця міста Прилук Полтавської губернії, з роду Горленків. Він похований у Білгороді (Курської губ.) і наріч

уважає його святим, хоч він не канонізований. Черкаси Воронежской епархіи, А. Д'явничкого: історична розвідка про те, коли і серед яких обставин Українці перебрали ся в Вороніжську країну. Було се коло 1652 р., коли московське правительство дозволяло „Черкасам“ осідати над рікою Доном, на Медвідиці й на інших вигідних та просторих місцях. Бібліографія — рецензія книжки: Очеркъ жизни и дѣятельности святителя Митрофана, першого епископа Воронежскаго. Къ 200 лѣтїю со дня кончины святителя (1703 — 1903), Поликарпова, Воронежъ, 1904 (ч. 9).

Холмско-Варшавскій Епархіальний Вѣстникъ: Епископъ Викторъ Садковскій, М. Волосевича (ч. 5): коротка біографія з приводу сотних роковин смерті епископа, визначного церковного діяча Білоруси з кінцем XVIII в. Изъ дипломатическихъ сношеній Москвы съ Римомъ въ XV в. (ч. 12): тут надруковані витмки із статі О. Пірлінга, поміщеної в „Русскій Старині“ за вересень про приїзд до Москви Зої (або по російським літописям Софії) Палвольої, нареченої вел. кн. Івана III. Лексическій составъ говора въ Ломазскомъ приходѣ Бѣльскаго уѣзда Сѣдлецкой губ. — названія предметовъ съ краткимъ описаніємъ обычаевъ (ч. 17—30): передрук із книжки І. Бессараба: „Матеріалы для етнографіи Сѣдлецкой губерніи“. Какъ русскіе относились къ протестантамъ, историческій очеркъ проф. М. Красножена (ч. 21—23): передрук із журнала „Живописная Россія“ 1904, ч. 1—2. Къ історії возсоединенія уніатовъ въ Бѣлоруссіи 1795 г. І. Горючко (ч. 25): кілька нових архівних матеріалів. Южно-русскій дьякъ и приходская школа въ 17-мъ и въ первой половинѣ 18 столѣтія — передрук із „Полтавскихъ Епархіальныхъ Вѣдомостей“. Варшавская православная канеллация и Варшавскіе православные канелланы (ч. 43—44): написано по видаю кievської духовної академії: Памятники православія и русской народности въ Западной Россіи въ XVII—XVIII вв., свящ. Ф. Титова. Рецензія видання: Русская Историческая Библиотека, издаваемая Императорской Археографической Коммиссією, т. XIX: Памятники политической литературы въ Западной Россіи. Спб. 1903 (ч. 8).

Минскія Епархіальныя Вѣдомости не подали статей історичного змісту.

Гродненскія Епархіальныя Вѣдомости: Опытъ історіи Замойскаго уніатскаго провінціального собора, С. Павловича (ч. 6—10): продовженє статі з 1903 р. В часті, надрукованій 1904 р., вияснене значінє собора в історії західно-руської церкви і наслідки його. Заувачанія на статтю Павловича: Опытъ історіи Замойскаго собора. Архим. Николая (ч. 11): автор виступає против попередньої статі з увагою, що василіяни не були латинізаторами церкви, польонізаторами краю і гно-

бителями білого духовенства. Збуражская церковь во времена уніи, свящ. А. Ситкевича (ч. 9): описаний стан церкви на підставі „візит“ або актів ревізії її в 1747 і 1802 рр. Базиліанскій орденъ и его значеніє въ западно-русской уніатской церкви въ XVII и началѣ XVIII в. до Замойскаго собора 1720 г., Прот. Диковского (ч. 18—34): тут описані розпорядженія митрополитів І. Потія і В. Рутського в справі уніатського монашества і описаний внутрішній побут закону, вироблений першими генеральними капітулами закону. Статя в 1904 р. нескінчена. Гродненскія православныя церкви въ XVI вѣкѣ, Е. Орловского (ч. 16): звістки подані на підставі пляну міста Городна з 1567 р.; сей плян-гравюра надрукований 1879 р. Публичною бібліотекою в Петербурзі. Древне-русскій и древне-православный памятникъ зодчества въ г. Гроднѣ, архитекта Плотникова (ч. 18): опис остатків старинної колозьської церкви. Старый синодикъ Супрасльскаго монастыря, Е. Н. (ч. 27): опис синодика і докладний виказ змісту; надруковані „поминаня“ рїзних славних родів, як Ходкевичів, кн. Острожських і и. Сей синодик переписаний з початком XVI в. Дрогичинскій синодикъ, Е. Н. (ч. 33): описаний старинний синодик знесеного монастиря в Дорогичині Гродненської губерніі Вільського повіта, писаний, здається, з початком XVIII в. Гродна въ 1794, 1795 и 1796 годахъ, Д. М. (ч. 43—45): нарис подій на підставі друкованих жерел. Юрьевъ день у Бѣлоруссовъ, С. Карского (ч. 18): подано багато пісень, повірок і т. д.

Долучаємо до сього огляду ще: **Литовскія Епархіальныя Вѣдомости:** Страничка изъ історіи бывшихъ литовско русскихъ городовъ, А. Мяловидова (ч. 8—10): нарис внутрішнього устрою міст, зроблений на підставі 4 випуска „Описанія рукописнаго отдѣленія Виленской публичной библиотеки“.

Полоцкія Епархіальныя Вѣдомости: Ильинская церковь въ Витебскѣ, А. Сапунова (додаток до ч. 9): з приводу пожару тої церкви подані про неї історичні звістки. Вона побудована 1447 р. і перебудована 1643 р. До статі доданий плян церкви і знімки зверхного вигляду її, іконостаса і храмової ікони. **Ю. С.**

Христіанское Чтеніє друкувало далі розвідки з історії унії проф. Жуковича: в сім річнику маємо „Московскій, казацкій и церковный вопросы на польскомъ сеймѣ 1616 года“ (кн. I) (сея розвідка ввійшла в його Сеймовую боротьбу, т. II, що буде обговорена осібно). Тогож автора в кн. XI: „Деулинское перемиріє Москвы съ Польщей въ связи съ историческими обстоятельствами эпохи“. Окрім того (в кн. X—XII) стаття А. Ситкевича: „Уніатскіє катедральныя капітулы въ XVIII вѣкѣ. Очерки положенія и дѣятельности бѣлаго духовенства въ западно-русской уніатской церкви“. **В. П.**

Органи академій московської й казанської (Богословській Вѣстникъ и Православный Собесѣдникъ) не дали нічого ближше інтересного для нас.

Странникъ: съвящ. С. С. Брояковскій, Новый годъ въ древно-сти и теперь. Историко-этнографическій очеркъ (кн. I, стор. 6—15) — в кінці статі коротенько оповідаєть ся про те, як святкують новий рік на Україні. А. Л—цкій, Религіозно-просвѣтительная дѣятельность приходскаго духовенства въ XVIII в. (II, 260—284): автор найбільше говорить про просвѣтну діяльність українського духовенства та брацтв, церкви та шпиталі. Православная церковь въ Америкѣ (V, 830—832): коротенька інформаційна замітка про становище православних та унійців в Америці. М. Назарійцъ, Приходское духовенство въ правленіе Елизаветы Петровны, 1741—1761 гг. (VI, 919—937): стаття малює побут духовенства в Росії взагалі, та поруч наводить факти також і з українського життя; між иншим коротенько згадуєть ся про відносини відомого Арсенія Мацієвича до низшого духовенства. Н. Н., По Россіи. Экскурсія студентовъ С.-Петербуржской духовной академіи лѣтомъ 1903 г. (VII, 51—70, VIII, 183—226, IX, 351—385): се вражіння з подорожі по Росії одного з студентів С.-Петербуржської академії; автор описує також і українські місця, як Почаїв, Київ, то що, але цікавлять його тільки церкви, монастирі і т. н. „святини“. А. Лотоцкій — Духовное образование въ Россіи (VIII, 149—169, IX, 331—350): другий розділ названої праці автор присвячує діяльності брацтв на Україні та їх шкіл, особливо — київської академії; четвертий — школам єзуїтським та базиліянським. И. Малиновскій, Патерикъ Печерскій. Историческое изслѣдованіе (X, 453—462, XI, 596—608). „Изслѣдованіе“ досить убоге фактами; автор пише про склад і редакцію Патерика, його друковані видання, нарешті про авторів та зміст цього пам'ятника старого письменства. В бібліографічному відділі надруковано рецензії на отсі книжки: 1) Войтковъ, Іовъ Базилевичъ, єпископъ переяславскій, участіе его въ церковно-политической жизни польской Украины (II, 367). 2) Горючко — обговорено цілий ряд брошур цього автора (числом 16) з історії церкви на Україні (II, 368—369, V, 847—848), 3) Яцимирскій А. И., Григорій Цамвлякъ. Очеркъ его жизни (IX, 435).

С. С.

З загальних часописей російських **Вѣстникъ Европы** в сім річнику приїє дальшу серію мемуарів Ф. Воропонова п. т. „Сорокъ лѣтъ тому назадъ — по личнымъ воспоминаніямъ“ (т. III і IV). Автор подає тут чимало матеріалу, цікавого для вивчення суспільно-літературних течій в Росії з початку 60-их років. Він пригадує, як одного разу йому довело ся бути на зібранню співробітників „Основи“. То було зви-

чайше що тижневе понеділкове зібрання, на якому крім співробітників „Основи“ бували і знайомі сеї редакції. На зібранню, як каже автор, було багато людей, не Українців тільки, але й инших націй, хоча зібрання мало досить виразу національну українську окрасу. Було дві-три дами, були „Великорусси“ і „Малорусси“ і навіть скільки сербських студентів. Ріжні були і убрання. Поруч з сюртуками і фраками, траплялось не мало народних українських убрань. Один добродій був одягнений „въ широкую и длинную халатообразную чуйку“ і підперезаний довгим, товстим та перистим селянським поясом, який обхоплював його два чи три рази. Балачка йшла жваво, гуртками, але була і рояльна музика. Почувалось, що більшість тут горячі прихильники всього українського; чути було не мало про право, достойність та велике значіння народньої мови, але автора по часті дивувало те, що при всьому тому бесідники мало уживали народньої мови. Навіть в тісних гуртках земляків балачка йшла переважно мовою „общерусскою, литературною“. Виривались серед розмови окремі українські фрази, приказки, уривки народних пісень, инший почне й балакати по українськи, а там — знов зведуть на „общую русскую рѣчь“ (763—764). Менше інтересні патомість, ніж можна-б було надіятися подорожні записки з Галичини: Записки туриста, М. Русова (т. IV). Вкінці занотуємо три вірші Т. Шевченка, в перекладі на російську мову П. А. Тулуба: „Зацвила в долині“, „Не так тії вороги“ і „Добро, у кого є господа“. В. П.

Русская Мысль: С. Д. К—а, Какъ примѣняется въ Черниговской губернии 107 ст. положенія о земскихъ учрежденіяхъ (кн. I, ст. 110—130): „Положеніе о земскихъ учрежденіяхъ“ в Росії надає місцевій адміністрації право не затверджувати кандидатів на земські посади, а се доводить до повсякчасних конфліктів поступових земств з органами адміністрації. Стаття д. К—а саме й переказує факти таких конфліктів у Чернигівщині. В. Лесевичъ — Евгений Павловичъ Гребінка. Опытъ характеристики (I, 132—156, II, 29—43). Автор сієї розвідки¹⁾, відомий філософ, має на меті переглянути ті шаблонові погляди, які панують серед критиків Гребінчиних творів. Шляхом острої аналізи російських і українських творів Гребінки д. Лесевич дійшов до ось якого виводу: „Послѣ того, какъ онъ (Гребінка) далъ все лучшее, что могъ дать — свои украинскія басни и стихотворенія, онъ сразу опустился до уровня безпринципнаго литературнаго ремесленника и все болѣе обезцвѣчивая, тянулъ свою лямку до послѣдняго дня. Въ его лицѣ украинская литература имѣетъ писателя, благое начинаніе котораго ширится и растетъ, а литература русская — типъ отрицательнаго

¹⁾ Обговорена вже була в т. LXIII.

значенія: такого писателя, такимъ опъ не долженъ бытъ (II, 43). Можна думати, що сей погляд на Гребінку остаточно прийметь ся в історії літератури. Іванъ Бѣлюсовъ, Поѣздка на могилу Т. Г. Шевченка (III, 135—138): коротенька замітка про Шевченкову могилу з деякими дрібними помилками що до тонографії, зрештою не дає нічого цікавого. С. Русова, Гражданскіе мотивы въ мажоруской современной поэзии (VIII, 83—93): зазначивши, що серед українських поетів усе виразнійше пробиваєть ся напрям, що в Росії зветь ся „гражданским“, пані Русова зупиняєть ся на творах д. Гріченка та Грабовського, як видійших репрезентантів того напрямку. Та-ж сама авторка в статі: Къ сорокалѣтню черниговскаго земства 1865—1905 г. (XII, 94—134), дає історію одного з українських земств за 40 років його істновання. У „Внутреннім Обзорнію“ (кн. X, ст. 204) надруковано згадку про Максимовича з приводу 100-их роковин його народження, а в XII кн. замітку В. Семевого: Памяти А. Н. Пшнина (ст. 164—171) — некрольоґ російського ученого, що помер торік. В бібліографічному відділі знаходимо між иньшим рецензії на отсі книжки: 1) Т. Г. Шевченко. Переводи изъ „Кобзаря“ И. С. Дремцова, вып. 1 и 2 (кн. I та VIII), 2) Личковъ Л. С. — Новыя теченія въ сервитутномъ правѣ (кн. I), 3) На вічну память Котляревському. Литературній Збірникъ (кн. IX), 4) Н. Василенко — О. М. Бодянский и его заслуги для наученія Малороссіи (кн. X).

Русское Богатство. А. А. Корниловъ, Губернскіе комитеты по крестьянскому дѣлу въ 1858—1859 гг. (кн. I, ст. 114—159, II, 200—237, III, 107—140, IV, 55—85, V, 50—76) — відомий в Росії спеціаліст по селянському питанню д. Корнилов вибрав дуже цікаву тему, розробивши праці т. зв. губернських комітетів, що мали на меті підготувати скасування кріпацтва в Росії. В праці своїй він наводить багато автентичного матеріалу, що характеризує відносини комітетів до селянської реформи. Комітети склали ся здебільшого з репрезентантів „дворянства“, тим то в першій лінії дбали вони про свої станові інтереси. Про українські губернії в праці д. Корнилова знаходимо не дуже багато відомостей, а саме: про інвентарі в Київщині, на Поділлі та Волині (I, 121), про губернські комітети по ріжних місцях України (II, 207), про заходи коло безземельного визволу крѣпаків (IV, 58), або проєктування дуже малих наділів (ib. 71—72). Н. И. Лореръ, Изъ записокъ декабриста. Записки моего времени, воспоминанія о прошломъ (III, 51—92, VI, 49—79, VII, 29—53) — „Записки“ декабриста Лолера дають деякі відомости про „Южное Общество“, що гуртовало ся коло Пестеля в Тульчині та по околичних містах. М. Л. Е., Письмо съ Кубани (V, 1—17), дуже прикро малює сучасний стан чорноморського

козацтва на Кубані: примусова служба у війську за молоду, злиді на старість, недостача землі, тіснота — такі обставини козацького житя. Бідність і темнота панують серед козаків. Козак „живеъ для службы“ (ст. 7); „козакъ — совсѣмъ крѣпостной. Онъ несетъ повинности лично, деньгами и патурою“ (ст. 14) — сі і такі иньші замітки автора надто виразно показують, як живеъ ся за сучасного ладу нащадкам запорожців. II. Владыченко, За счастьемъ и правдой. Очерки и наблюденія русскаго путешественника (кн. V, 77—119, VI, 81—99, VII, 54—75, VIII, 65—91, IX, 185—208, X, 154—196) — дуже цікаво написані нариси в житя емігрантів у Сполучених Державах Північної Америки; кілька сторінок присвячено Русинам, емігрантам в Галичині. Цікавий нарис житя емігрантів в Україні (Жидів і Українця) дає також д. Діонео — Въ русскомъ кварталѣ. Письмо изъ Англии (VIII, 42—73). Івановичъ, Гибнуція силы (X, 141—152) — мартирольоґ адібнійших хлопців із народа, зроблений на підставі відомостей, що постачили народні вчителі в Курщині. Між иньшим згадуєть ся тут про одного талановитого хлопця Ларченка, що писав поезії українською мовою. В „Хрониці внутренней жизни“ (кн. I), оповідаеть ся про замах чернигівського губернатора на архівну комісію та „общественную“ бібліотеку в Чернигові. В „Случайныхъ Забѣткахъ“ між иньшим знаходимо замітку д. С. Ю. „Ученый споръ“, в якій автор з приводу полеміки проф. А. Кримського з проф. Соболевським висловлюєть ся, що Українці повинні мати національні права, не зважаючи на те, якого вони походження.

„Міръ Божій“ не дав сього року статей ближше для нас ітересних.

Образованіе. А. С., То ли нужно? (I, 117—134). Року 1902 архієпископ Волниський Антопій видав „Окружное посланіе къ епархіальному духовенству“ з приводу селянських розрухів на Україні; в „Посланіи“ підкреслено факт, що духовенство втратило всякий вплив на народ. Автор статі в „Образованіи“ ставить се в звязок з діяльністю церковних шкіл і виступає проти їх з острою критикою. И. Бѣлокопській, Тридцатипятилѣтіе Харьковскаго Общества распространенія въ народѣ грамотности (VI, 67—93) — історія діяльності харківського просвітнього товариства. В. Червышевъ, Миѣніе академика А. И. Соболевскаго объ упрощеніи русскаго правописанія (XII, 72—80): автор розбирає погляди академика Соболевського на зміну правописи в російській мові і виступаючи за зміною, він посилаєть ся на те, що сучасний правопис незручний для Українців. — В бібліографічному відділі надруковано рецензії на отсі видання: 1) Ruthenische Revue (I, 168—169), Н. Рожковъ, Обзоръ русской истории съ соціологической точки зрѣнія, ч. I. Киевская Русь (VI, 99—103), 3) Дорошенко Д., Указатель

источниковъ для ознакомленія съ Южною Русью (XII). В хроніці трапляють ся замітки з життя на Україні.

Ежемѣсячный журналъ для всѣхъ. В сьому річнику популярного місячника знаходимо тільки одну невеличку статейку С. Русовой — М. П. Старицькій, малорусскій писатель (VIII, 499—500), написану з приводу смерті Старицького. Окрім того в бібліографічному відділі надруковано рецензії на отсі книжки: 1) Комаровъ, Т. Шевченко въ литературѣ и искусствѣ (II, 125), 2) Фрапко Ив., Збирникъ творивъ, т. 1 и 2 (київське виданнє) (VI, 382—383), 3) Видання Петербурського „Благотворительнаго Общества“, ч. 6—27), 4) Коцюбинскій М., Оповідання, т. I (VII, 448), 5) Дорошенко Д., Народная украинская литература и його-ж Указатель источниковъ для знакомленія съ Южною Русью (XI, 698).

Русскій Вѣстникъ. Л. Николаевъ, Политическія движенія въ Галиції (кн. I, 155—175) і того-ж автора: Послѣднія событія въ Галичинѣ (III, 159—178) — типові праці російських шовіністів. Автор оповідає в першій статі про заходи „польской интриги“ в Галичині з кінця 70-их років минулого віку, щоб одвернути Русинів від Росії й направити на стежку самостійности України; а потім характеризує сучасні партії в Галичині. Певна річ, москвофіли виходять гарними, а національні партії — ворогами народу. Друга стаття дає нарис українського академічного руху у Львові, розповідає історію станицславівської гімназії й кінчить сецесією руських послів із союму. Освітленнє фактів таке, як і в попередній праці. А. Будиловичъ, Объ отношеніи народнаго къ общечеловѣческому въ связи съ идеей русскаго національнаго единства (IV, 483—509): сумної репутації сей „учений“ славіст сим разом дає пробу „самобытної“ філософії національного питання. Питаннє се для автора цілком однозначне з „объединенієм“, тим то він виступає проти недержавних літератур взагалі й української з'особна (ст. 503—507). Зрештою мало оригінальне переживаннє старих шовіністичних формул. — В бібліографічному відділі надруковано рецензію на книжку А. А. Сидорова, Польское возстаніе 1863 года. С. Є.

Вѣстникъ Самообразования привіє статі проф. М. Грушевського з історії козаччини: Украинское козачество, его образование; Украинское козачество въ первой половинѣ XVII в.; Хмельниччина (ч. 29, 33, 35, 36); сї статі увійшли в „Очеркъ истории украинскаго народа“ автора.

Вѣстникъ Воспитанія в відділі критики й бібліографії подав кілька статей про українські видання: Д. Д., „Малорусскія народныя изданія въ Кіевѣ за 1903—1904 г.“ (I): автор розглядає серію народних видань видавництва „Вік“, починаючи з ч. 1 по 33. Того-ж автора в кн. IV: „Народныя малорусскія изданія Вс. И. Гурта въ Харьковѣ

1894—1903 г., ч. 1—14“; в кн. XI: „Новыя изданія „Благотворительнаго Общества изданія общепользныхъ и дешевыхъ книгъ“ въ С. Петербургѣ. Ч. 23—27, ч. 6 і 9 — з приводу п'ятилітя „Общества“ автор подає звістки про його історію і розвій його діяльности, беручи їх з справоздання за 1903 р. Окрім того в кн. XII, в відділі: Рефераты и мелкія сообщенія, тойже Д. Д. подає замітку: „Украинскіе научные курсы во Львовѣ лѣтомъ 1904 г.“. В. П.

Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія приїє і в 1904 р. багато цінних причинків до історії України й українського письменства. Деякі з них були вже обговорені в Записках, а то: частина розвідки В. Ламацкаго, Славянское житіє св. Кирилла какъ религиозно-эпическое произведение и какъ историческій источникъ, гл. XXIV—XXV (Кн. I) в т. LVIII; розвідка А. Шахматова, Иоасафская літопись (кн. V) в т. LIX і В. Ляскоронскаго, Мѣстоположеніе лѣтописнаго города Родни (кн. VI) в т. LXIV. Окремо мусять бути обговорені продовженнє статі В. Ламацкаго, Слав. житіє св. Кирилла.. (кн. IV—V), продовженнє статі В. Істріна, Изъ области древно-русской литературы (кн. II, X), статя В. Мочульскаго, Отношеніе южно-русской схоластики XVII вѣка къ ложно-классицизму XVIII вѣка (кн. VIII) і статя С. Розанова, Запѣтки по вопросу о русскіихъ хронографахъ (кн. I). З иньших зазначимо найперше статю А. Шахматова, Новая хронологическая дата въ истории русской литературы (кн. I). Іще в кн. X Ж. М. Н. Пр. з 1903 р. оголосив проф. Істрін нововідкритий пам'ятник п. в. *Пррчество солемоне ш хрѣк сна двдва црѣ нже пррчествока на излѣ* (близький до Толкової Палєї) і на підставі одної хронологічної замітки в самім тексті поставив дату його написання 1242 р. Натомість А. Шахматов ставить свою дату 1234 р., одначе вказує при тім на иньшу редакцію вгаданої пам'ятки, яку опублікував Карский (Варш. унів. Изв. 1894), де хронологічна замітка, на підставі якої проф. Істрін означив час повстання пам'ятника, зредатована дещо инакше. Тут замість точної дати 1167 сказано тільки „болѣ а лѣт“ (1000 літ). Котра з тих редакцій старша? Шахматов не бере ся рішати, одначе вважає передчасним признавати дату 1167 авторови пам'ятника: автор міг обмежити ся загальною датою, і аж один з пізніших редакторів міг провирити час і поставити докладну дату. В статі п. в. Одинъ изъ источниковъ Стоглава (кн. II) вказує Н. Дурново на те, що перша фраза „передного слова“ в Стоглаві не що иньше, як тільки початок статі „Отъ Шестоденца избрано о животѣхъ“, що входить в повну редакцію т. ав. Мѣрила праведнаго. Автор наводить оба паралельні місця; припускає також, що автор Стоглава міг покористувати ся Мѣрилом Праведним не тільки в тім однім випадку, але і в иньших місцях инр. як

правничим збірником. В статі п. з. Матеріали и замѣтки по славяновѣдѣнію (кн. VII) подає С. Кульбакін кілька заміток про сербські рукописі в королівській бібліотеці у Берліні. В другій часті автор пробує схарактеризувати основні риси фонетики й морфології бургського говору в Шпревальді, який зачислює до долішньо-лужицьких говорів. З інших згадаємо ще статю М. Помяловского п. з. Очерки изъ исторіи Новгорода въ первый вѣкъ московскаго владычества (кн. VII), статю С. Шумакова п. з. Темные пункты исторіи русскаго права (кн. IV), статю Н. Дебольского п. з. О значеніи и методѣ исторіи русскаго права (кн. V) і А. Архангельского п. з. Труды академика А. Н. Пыпина въ области исторіи русскої литературы (кн. II). Проф. М. Грушевський подав в кн. III довшу статю п. з. Львовское ученое общество имени Шевченка и его вклады въ наученіе Южной Руси (кн. III), в якій звів до купи науковий доробок Товариства за перше десятилітє існування його наукової фірми. Інтересні дати до народного образования в київськїм науковім окрузі в 1902 р. подає А. Ілін в статі п. з. Київскій учебный округъ въ 1902 г. (кн. VIII).

Варшавскія Университетскія Извѣстія принесли в 1904 р. тільки одну статю, що може бути цікава також для українського історика, а то проф. Е. Карского п. з. Къ вопросу объ изданіи снимковъ съ древнѣйшихъ русскихъ грамотъ (кн. IV). Автор дає бібліографічний огляд виданихъ зніжків староруських грамот (із XII—XV ст.), починаючи Шлецером-сином (1811 р.), а кіпчачи виданнями А. Соболевского, С. Пташицкаго і А. Шахматова, і приходить до виводу, що „до нинішнього часу в обсягу видання старших руських грамот, розуміючи під останніми грамоти від XII—XV ст., не зроблено нічого особливо замітного“.

Ученія Записки Казанскаго Университета не принесли для нас і в тім році нічого. З праць загальнішого ітересу згадаємо тільки продовженне помертної статі І. Смірнова, Очеркъ культурной исторіи южныхъ славянъ (кн. IX) й І. Замотіла, Значеніе романтизма двадцатыхъ годовъ XIX столѣтія въ исторіи русскої литературы и общественности (кн. IX).

Чтенія въ Обществѣ Исторіи и Древностей російскихъ при московскомъ университетѣ принесли в 1904 р. довшу статю А. Шахматова п. з. О такъ называемой Ростовской лѣтописи (кн. I), яка була вже обговорена в Записках т. LXVII. Також мусить бути обговорена окремо довша публікація Н. Петрова п. з. Описание рукописныхъ собраній находящихся въ Киевѣ (к. I, IV) і нове виданне Исторіи Русскої Церкви (т. I 2-а пол.) Е. Голубинского (кн. II і III). З інших ванотуємо цікавий документ (кн. I), який говорить про посилку до Київа

Е. Іванова від Сибірського і Тобольського митрополита Філотея в 1702 р. за книгами, учителями, „студентами“, „співаками“ й ин. *Кр.*

Русскій Архивъ: Письма І. М. Бодянскаго къ А. Н. Попову (кн. III, стор. 443—448). Тут надруковано 8 листів Бодянского з рр. 1837—1852; найцікавіший для нас лист 5-й (з р. 1846), де Бодянский оповідає справу друкування „Исторіи Руссовъ“ в „Чтеніяхъ Общества Исторіи и Древностей російскихъ“. Грамота царя Алексѣя Михайловича кievскому воеводѣ боярину Василю Борисовичу Шереметеву 1659 г., сообщ. гр. С. Д. Шереметевъ (III, 521—522) — грамоту сю дано Шереметеву царем з приводу перемоги, яку російське військо мало над Данилом Вигонським під Київом р. 1659. Θ. Уманецъ — князь Константинъ-Василій Острожскій (IV, 625—634) — коротенька й через те не зовсім докладна характеристика Константина Острожського; автор підкреслює двоїстість натури його, що виявилась у суперечних вчинках. А. Баловъ — Понедѣльникъ и понедѣльничанье. Историко-этнографической очеркъ (V, 27—36): статя говорить про „понеділкуванне“ й виясняє, чому народ уважає понеділок за тяжкий день. А. Г. — Императоръ Александръ второй въ Киевѣ въ 1857 г. (X, 298—352): се властиво споминки одного з студентів київського університету про „студенческую исторію“ р. 1857 з полковником Бринкеном (його не названо) та про участь у тій „історії“ царя Олександра, що помилював студентів.

Русская Старина: Цензура въ царствованіе императора Николая I (кн. I и II) — в сій частині ззагалі надзвичайно багатой на факти праці знаходимо цікавий епізод що до видання „Лѣтописи Грабянки“ р. 1853. Цензор Мацкевич повикладав був з літописи ті уступи, де на його думку виявлено було „явное пристрастіе къ малоросійской народности“. Голова „комисіи для разбора древнихъ актовъ“, яка ту літопись друкувала, виправдував ся тим, що ніяка похвала Хмельницькому не може бути занадто великою й переборщеною та виявляти „явное пристрастіе“. „Главное управление печати“ згодило ся з цензором, бо вже тоді був таємний царський наказ, що вимагав від цензури як найострійшої обережності що до праць, в яких говорить ся про мову або народність українську, „не давая перевѣса любви къ родинѣ надъ любовью къ отечеству“ (II, стор. 441—442). Сей факт показує, що мартирольот українського письменства і практику таємних указів треба починати значно раніше від р. 1863, коли видано було славний циркуляр Валуєва. Проф. Е. Бобровъ — Эпизодъ изъ жизни Костомарова (кн. III, 603—614): на підставі документів із архиву казанського університету автор оповідає про замір Костомарова осістись на катедрі в казанському університеті р. 1857. В. В. Тимошукъ — Польская консти-

туція 3-го мая 1791 г. и отношеніе къ ней Россіи (IV, 153—178, V, 401—420): знаходимо тут дещо з відносин тодішніх українських земель до Польщі. Завітка Н. Д. Быкова о Т. Г. Шевченкѣ (VII, 60): переказано відомий епізод із портретом Жуковського, якого коштом викуплено з неволі Шевченка. И. Ф. Павловскій — О Шведской могилѣ и капитанѣ Судіенко (VII, 229—239): автор оповідає про заходи, щоб держати лад на так званій Шведській могилі під Полтавою з початку XIX віку. Изъ переписки князя В. О. Одоевского, сообщ. И. Бычковъ (кн. VIII): для нас у тому листованні властиво цікаві тільки два листи: один від М. Юзефовича, в якому той прохає протекції для Куліша, що саме тоді надрукував свою повість „Михайло Чарнышенко“, а другий — від Костомарова, що просив ся на посаду бібліотекаря в Румянцевському Музеї в Москві. Изъ бумагъ Д. Н. Бантышъ-Каменскаго (IX, 643—667), — се властиво теж листованне різних осіб з Бантыш-Каменським, де між иншим трапляють ся згадки і про „Исторію Малой Россіи“. Изъ архива А. В. Никитенка (IX, 668—687): надруковано тут між иншим лист Гр. Данилевського, де той говорить про „Украинскую Старину“. Къ біографіи В. Н. Карамзина (IX, 701—707) — меморіал Карамзина про те, яку участь брав він у заснованні університета в Харкові. Письма П. А. Куліша къ С. Т. Аксакову, сообщилъ В. И. Шенрокъ (XII, 693—710): в листах своїх Куліш часто згадує про „Записки о Южной Руси“ та „Чорну Раду“, коло яких він саме тоді працював. Найцікавійший з листів той, що писаний був до Івана Аксакова (дати 28 листопада р. 1858); тут Куліш виступає проти славянофильських органів „Русская Бесѣда“ та „Парусь“ за їх централізаційну політику і виставляє разом з тим потребу мати український орган, щоб боронити себе від централізаційних заходів російського суспільства.

Историческій Вѣстникъ: Е. Н. Матросов — По обычаемъ старины (кн. V, стор. 608—625) — начерк з життя Русинів в Америці. А. И. Фаресовъ — История бороды и усовъ (X, 174—212): на початку своєї праці автор дає коротенькі відомости про те, як дивились на бороду та вуси за старих часів (глава: „Бородачи древней Руси“) і тепер на Україні. А. Сѣдой (Ал. П. Чеховъ) — Недавнее прошлое азовскаго побережья (X, 227—259, X, 620—661): автор дає деякі подробиці з власних споминів про над-азовську частину України літ 49—50 перед нашими часами. Окрім згаданих статей у цьому річнику „Исторического Вѣстника“ надруковано ще замітку „Кобзари и лирники“ (III, 1183, смѣсь), написану на підставі праці д. Доманицького з „Памятної книжки Київської губернії за 1904 р.“ та короткий некрольог Старицького (VI, 110—112). За те багатий, хоч не дуже

цінний бібліографічний відділ, де знаходимо чимало рецензій на книжки, що тим чи иншим торкають ся України: 1) В. Нарбековъ — Южно-русское религиозное искусство XVII—XVIII в. (I, 310—311), 2) И. А. Максимейко — Сеймы литовско-русскаго государства до Люблинской унии (I, 315—316), 3) Слово о полку Игоревѣ. Фототипическое воспроизведение I-го издания 1800 г. (IV, 319—322), 4) Вишневскій — Кіевская академія въ первой половинѣ XVIII ст. (IV, 334—335), 5) Л. Личковъ — Очерки изъ прошлаго и настоящего Черноморскаго побережья Кавказа (V, 683—685), 6) Н. И. Теодоровичъ — Волынь въ описаніи городовъ, мѣстечекъ и сель, т. V (V, 688), 7) С. Л. Пташицкій — Иванъ Федоровъ. Изданіе Острожской библии въ связи съ новыми данными о послѣднихъ годахъ его жизни (VI, 1031—1032), 8) И. И. Срезневскій — Статьи о древнихъ русскихъ лѣтописяхъ (VI, 1035—1036), 9) Dr. Frydr. Pappée — Polska i Litwa na przełomie wieków średnich, (VI, 1045—1047), 10) Василенко Н. — О. М. Боянскій и его заслуги для изученія Малороссіи (VII, 273—275), 11) И. А. Линниченко — Грамоты галицкаго князя Льва и значеніе подложныхъ документовъ, какъ историческихъ памятниковъ (VIII, 654—655), 12) А. И. Яцимирскій — Григорій Цамблакъ. Очеркъ его жизни, административной и книжной дѣятельности (IX, 1017—1019), 13) Ф. С. Красильниковъ — Малороссія и малороссы. Географическо-этнографическій очеркъ (IX, 1055), 14) Лонгиновъ А. В. — Мирные договоры русскихъ съ греками, заключенные въ X вѣкѣ (X, 779—780), 15) Л. Явцыкъ — История Угорской Руси (X, 784—786), 16) Л. К. Гегецъ — Das Kiever Höhlen-Kloster, als Kulturzentrum des vormongolischen Russlands, 17) Д. Дорошенко — Указатель источниковъ для ознакомленія съ Южною Русью.

С. Е.

Всемірний Вѣстникъ в сім році дав лише одну близше інтересну для нас статью: Святловскаго Замѣчательная эпоха древнерусской жизни (кн. IV) — вона буде обговорена особно.

Византійскій Временникъ так опізнявав ся виходом в останніх роках, що неможливо було давати огляд його в річних оглядах: за 1904 р. вийшло досі дві перші книжки, які обговорено низше, в відділі бібліографії разом з річниками 1902 і 1903, пропущеними зі згаданих причин в попередніх оглядах.

Извѣстія отдѣленія русскаго языка и словесности имп. академіи наукъ тим разом багаті різнородним змістом. Студію з відділу п. сл. та староруського зискали собі сего року чимало гарних причинків. А. Соболевскій продовжує свою публікацію „Изъ области древней церковно-славянскої проповѣди, III—IV (II) — тим разом подає він „Похвалу хресту“ (Івана Золотоустого) та „Слово на Стрітенє Господ-

не", яке на його гадку може належати званому Климентови, ученикови чи, як другі хочуть, псевдо-ученикови славянських первоучителів. Статтю Голубинського про т. зв. схедографію на Русі обговорю осібно, а на тім місці згадаю його замітку „О погрѣшительности одного мѣста въ нашей первоначальной лѣтописи, остающейся незамѣченною“ (II), в якій він справляє хибну лекцію нашої літописи під 1015 р., то зн. під датою смерти вел. ки. Володимира Святославича. Той самий автор (III) подав оцінку праці проф. Вондрака, присвяченої літературній діяльності недавно згаданого єпископа слов. Климента (Вацлавъ Вондракъ: „Studie z obozu cerkevne slovenského pisemnictví“). Проф. Голубинський переконаний, що Вондрак надто прибільшив далекосягність результатів своєї студії: не можна вважати доказаним, аби Климент був учеником первоучителів, ані не можна признавати йому авторства панонських житій, як сього бажав би проф. Вондрак. „И такъ, результаты, добытые г. Вондракомъ въ его изслѣдованіяхъ, не имѣютъ того важнаго значенія, которое онъ самъ склоненъ усвоить имъ: свидѣтельствую объ его крайнемъ увлеченіи єпископомъ Климентомъ, объ его такъ сказать климентоманіи“ (III, 349). Треба додати, що останні два роки в славістиці можна схарактеризувати дійсно „климентоманією“. Не говорю того в злім значіню, противно, мусимо назвати корисним сей обяв, що висвітлює одного питаня не відкладає ся на цілі роки; про студії, що появили ся в тій справі протягом 1905 р., мати-му нагоду говорити иньшим разом. Тут згадаю гарний причинок д. Н. Тушцікого: „Слово о св. Троицѣ, о твари и о судѣ“ Климента Словенскаго (III); як перейдемо з увагою точно порівнане „Слова“ з иньшими творами того самого Климента, то разом з автором будемо мали понятє і про авторство пам'ятки. Е. Пѣтуховъ продовжує свою публікацію п. з. „Матеріалы и замѣтки изъ исторіи древней русской письменности“, розпочату в Кїві ще 1894 р. (IV); тим разом подає він три пам'ятки і вістки про староруські рукописи в королівській бібл. в Штокгольмі. Ю. Тиховський подає пергаментові листки із нотного стіхирара 12—13 в. („Два (неполныхъ) пергаментныхъ листка изъ Волинскаго(?) нотнаго Стихираря XII—XIII в.“, I, 103—112). Чому фрагмент пам'ятника має походити з Волини (сама нахідка на Волини не вистарчає), та саме з 12—13 в., автор не пояснює, бо не наводить жадних лінгвістичних доказів. На підставі одного сербського збірника з XV в. подає М. Н. Сперанскій причинок до дослідів над складом словянської Мінеї („Славянская Меѳрастовская Миней-Четья“, IV).

Студія ак. Шахматова п. з. „Сказаніе о призваніи Варяговъ“ (IV) повинна бути обговорена осібно, як обговорена вже його студія: „Ермлинскія лѣтописи и Ростовскій владычній сводъ“ (т. LIX). Н.

Шляков старає ся пояснити, якій пам'ятці присвячено в православній церкві торжественний похід та освяченє води 1 серпня. („Почему 1 августа бываетъ крестный ходъ на воду?“ (II)). Православна теологічна література не давала йому доброї відповіді, тому звернув ся він до иньших жерел. По великих пошукуваннях дійшов автор до того, що сьвято з посьвяченєм води 1/8 призначене на пам'ятку хрещеня Руси. Знає ся цілий той клопіт получений з дуже ученими комбінаціями був би зайвий, як би автор був занукав у властиві двері, а то звернув ся до традиції української (галицької) церкви, яка 1/8 обходить виразно пам'ятку хрещеня Руси. Доповненєм до сеї статі служить замітка ак. Шахматова. Проф. Линиченко (Грамоты галицкаго князя Льва. I, 80—102) полемізує із поглядами проф. М. Грушевського висловленими ним в тім самім предметі в „Записках“ т. 45. Супроти погляду останнього про повне фальшованє грамот з іменем ки. Льва, автор пробує дати менший суд, находячи в аргументах проф. Грушевського „цѣлый рядъ ошибокъ и неточностей, отнимающихъ у его (роз. проф. Гр.) обвинительнаго акта значительную долю значенія“. На жаль понад виводи нічим не поперті, понад перекручуванє поглядів проф. Гр. та натяганє його цитатів, попад фейлетоністичні твердження про „предвзятости“ в поглядах автора „Історії України-Руси“, твердження а la Флорінский, автор не дає нічого поважного. Зрозуміло, що зачіплений проф. Грушевський мусів дати йому відповідь і то в тім самім журналі („Еще о грамотахъ кн. Льва Галицкаго“, IV, 268—283), бо відповідь в укр. журналі була би недоступна для Росіян. Аргументи д. Линиченка не весіли в нічім захитати давнїшого погляду проф. Грушевського. Статі Петрова і Браїловського з історії української літератури й культури XVII—XVIII вв. були обговорені в т. 64. І. Абрамов дає причинок до історії нашої драми старшого тину. „Царь Максимилианъ“ (III) се заголовок тої драми, списаної в р. мові і виставлюваної в тій самій мові укр. парубками в Воронїжі, черниг. губернії. Се варіант подібної драми, виданої д. Васілевим, п. з. „Тронъ“ в „Этнограф. Обзорѣл.“ 1898. Спеціальнїші уваги про походженє та склад тої драми застерігаю собі на пізнїйше. Д. Сумцов пригадує нам один гарний уступ із історії нашого фольклору (Пятидесятилѣтіе сборника А. Л. Метлинскаго „Народныя южнорусскія пѣсни“, III); він збирає критичні оцінки, які появили ся від виходу збірника до тепер, та освѣтлює їх критично.

Осібно повинні бути обговорені справоздання з археографічної подорожі В. Срезневського, де є й для нас небезітересні річи. Коротенька рецензія проф. Соболевського на книжку Карского „Бѣлоруссы“ т. I („О русскихъ говорахъ вообще и бѣлорусскихъ говорахъ въ частности“ II) характеристична для нього як ученого. В згаданій рец.

він каже між иньшими ось що: „Только часть Подолья, Галиция и Полѣсье, гродненское и волынское, могутъ считаться ихъ (роз. Українців) древней територіей и притомъ Полѣсье лишь отчасти, такъ какъ часть его еще въ XIII вѣкѣ принадлежала Ятвягамъ. Всѣ другія мѣстности, занятія теперь малоруссами въ Европѣ, заселены ими не раньше XVI вѣка, большею частію въ XVII-мъ, кое-гдѣ даже въ XVIII вѣкѣ“ (с. 18—19). Правда, київської області 12—13 в. не приписує він Велико-русам виразно (їх сталий центр уміщує він де иноді, с. 18), але хто ж в такім разі мешкав у Київщині до 16 в.?

М. Т.

Русскій филологическій Вѣстникъ, за сей рік і невеликий і небогатий змістом. Українцям заступлені слабо: окрім передруку старої студії неб. Лавровского „О византийскомъ элементѣ въ языкѣ договоровъ Русскихъ съ Греками“ (II, 1—154) і продовження статі Ветухова „Заговоры, заклинанія, обереги и другіе виды народнаго врачеванія, основаннаго на вѣрѣ въ силу слова“ (I, 229—255, II, 181—207), про яку буде можна говорити щойно в її цілім виді, — маємо лиш одну працю із укр. діалектології, В. Каминского „Краткое описаніи говора села Косарева, Дубенскаго уѣзда, Волынской губерніи“ (I, 255—279), що буде обговорена осібно. Одинока замітна праця, яка й нас інтересує ближе, се А. Михайлова „Къ вопросу о литературномъ наслѣдіи Свв. Кирилла и Мелодія въ глаголическихъ хорватскихъ миссалахъ и бревіаріяхъ“ (I, 1—146, також осібною відбиткою). Як звісно, ми не маємо найдавнішого, одноцільного цєл. переводу св. письма; що саме перевели первоучителі, а що було переведено пізнійше, се можна відкрити лиш дуже пиняво йдуча реконструкція. Проф. Михайлов займає ся вже від давна студіями над цєл. переводом книги битія, а овочем його праці були 3 зош., що появили ся протягом 1900—1903 р. п. з. „Книга битія пророка Мойсея въ древне-славянскомъ переводѣ“. Се виданє було одначе зроблене лиш на підставі кирилівських памяток. Матеріал глаголицьких памяток, що містив ся в т. зв. лекціях або перікопах католицьких миссалів та бревіаріїв, використав він щойно тепер. Своєю задачею обговорювана праця має порівнанє кирилівських та глаголицьких текстів. Результат порівнаня між иньшим такий: 1) глагол. текст годить ся вповні з кирил. і то навіть там, де в гр. та лат. жерелах заходять ріжницї, 2) глагол. текст стоїть близше до кирил., що містить ся фрагментарично в пареміях, ніж який є в повній кн. битія; 3) він подекуди задержав старші форми, ніж кирил. в пареміях. Взагалі праця цінна. Згадаємо ще дві статі бібліогр. характеру: Н. Державина „Замѣтка о нѣкоторыхъ рукописяхъ и старопечатныхъ изданіяхъ Софійской синодальной бібліотеки“ (в Болгаріи, II, 175—181) та Г. Ильинского „Объ од-

номъ аеонскомъ служебникѣ въ Погодинскомъ Древнехранилищѣ Императорской Публичной Библіотеки“ (II, 207—224).

М. Т.

Этнографическое Обзорѣніе не принесло минулого року причинків до української етнографії, за те чи не найбільша частина праць присвячена т. зв. „инородцамъ“. Понадто в минулім році збільшено значно відділ рецензій і хроніки. В останній подавано ріжні звістки, що дотикають етнографії, у найширшій значіню слова. Зі статей належить піднести отсі: Л. Я. Штернбергт: „Гіляки“. Хоч отся статя представляє тільки витяг із широкої монографії про Гіляків, задуманої автором, то всеж вона подає стільки цінних відомостей, зібраних автором на місци між тим маленьким народцем, що безперечно може уходити за жерелову. На спеціальну увагу заслуговує розділ про систему спорідненя у Гіляків, яка належить до примітивного стану, давно пережитого у иньших народів. Друга статя, що подає також багато звісток про иньший невеличкий народець, хоч більше досліджений, се: С. Кузнецова, „Культъ умершихъ и загробныя вѣрованія луговыхъ черемисъ“. Автор описує тут хоробу, смерть, похорони, помишки і позагробові віруваня Черемисів. Для порівняної етнографії ся статя має також значну вартість. Тому самому авторови належить іще невеличка статя: „Общинныя порядки у вотяковъ Мамадышскаго уѣзда“. Наш земляк, проф. А. Кримський надрукував у сім річнику статю п. н. „Школа, образование и литература у російскихъ мусульманъ“. Се виімок із книжки „Мусульманство“, виданої минулого року Видавничою Спілкою у Львові, що й зазначено в редакційній потці.

Великоруській етнографії присвячені тільки дві більші праці. Се — А. В. Маркова: „Изъ исторіи русскаго былевого эпоса“, де автор розбирає биліни про сорок калік із калікою, про князя Романа і литовських королевичів, та про Гліба Володевича. Автор другої статі (Н. Л. Бродский „Слѣды профессиональныхъ сказочниковъ въ русскихъ сказкахъ“) виступає з новою теорією про повставанє казок; переходить російські казки, вибирає з них ріжні стереотипові місця, що повторяють ся чи на початку, чи на кіпци казки, чи при ріжних описах, характеристиках героїв і т. и. і приходить до такого висновку: „Вся техника сказокъ — прибаутки-присказки, начало, окончаніе, вставки, типическія детали, — всѣ эти традиционные обороты, обнаруживающіе удивительную живучесть и устойчивость, ярко свидѣтельствуютъ, что народная сказка не случайнаго происхожденія, не мимолетная вспышка фантазіи какого-нибудь рассказчика, — нѣтъ, она сложилась въ средѣ профессиональныхъ сказочниковъ, въ специальной школѣ, гдѣ постепенно, исподволь, въ теченіе, быть можетъ, нѣсколькихъ столѣтій, вырабатывалась сказочная поэтика, переходила отъ учителя къ ученику, ищательно сберегавшему полученное наслѣдіе,

и наконецъ, застыла въ неподвижныхъ формахъ и пошла гулять по бѣлу свѣту, спустившись преимущественно въ народъ и до сихъ поръ дѣля его самосознаніе"... При тѣм автор начисляє за проф. Владіміровом лише 41 сюжетів казок. Автор не звернув уваги на одно: що всі казки належать до міжнародного добра та що ті „закаменілости“ повторяють ся у різних народів, надто що старинність казок далеко більша, як він припускає. Хто се знає, той не може вважати скоморохів казкарями по званю, які складали немов школу казок, ширячи їх між народом. Очевидно, могли й скоморохи знати казки і оповідати їх, але аби се була виключна їх прикмета, то зовсім хибний погляд. Загалом скоморохам у давній Русі приписують занадто широку ролю в духовім житю, хоч вони її абсолютно не могли мати. Хто жив довше на селі в наших часах і звертав увагу на те, як ширить ся між народом устна словесність, той мусить спротивити ся теорії д. Бродского та признати, що казки все ширили ся так, як нині, значить передачею з уст до уст односільчанами, що мають може в собі більше живости, веселости, дотепу, памяти, але не можуть уважати ся спеціалістами до твореня, перемінюваня чи ширеня казок. Ся тема заслуговала би в загалі на докладніше обговорене, а навіть на окрему студію.

На кінци належить іще зазначити дуже старанно оброблену „Програму для збиранія свѣдѣній о родильнихъ и крестильнихъ обрядовъ у русскихъ крестьянъ и инородцевъ“ В. И. Харузиної, яка й у нас може послужити колись для збираня матеріалів із сеї недослідженої в нас галузи етнографії.

„Живая Старина“ — не виходила в 1904 р.

З польських часописей загального змісту *Biblioteka Warszawska* принесла в 1904 р. тільки одну статю, що може зацікавити українського історика, а то Б. Лозинського п. з. *Z historii stanów galicyjskich* (кн. II), яка була обговорена в Записках т. LXIII. Крім того згадаємо ще одну статю того автора п. з. *Proces kryminalny Karola Szajnochy* (кн. X). По упадку польського повстання в 1833 р. почав ся в Галичині період тайних товариств. Одним з організаторів такого товариства був Кароль Шайноха; як 16-літний ученик шестої (тоді найвищої) гімн. класи з'організував він між товаришами „товариство старинностей“, якого члени мали збирати і представляти на спільних сходинах знані їм подробиці про історичні руїни в краю. „Rzecz godna uwagi, каже автор, że w spisie członków znajdujemy większość nazwisk niemieckich, lub takich, które dziś często przypominają się na wiecach separatystów (sic!) ruskich w Galicyi“. Ще товариство не зачало своєї роботи, а вже про нього довідали ся поліційні власти. Тим разом одначе, по сконстатованню неполітичного характеру товариства, обійшло ся Шайносі тільки

на нагані. Коли ж пізнійше в 1835 р. розкинув він на львівськім університеті картки з зазивом до святкованя роковин падолистового повстання, видала йому поліція кримінальний процес і перетримала два роки в тюрмі серед фізичних і моральних мук. Сам процес і засуд характеристичний для тодішніх відносин в Галичині.

Краківська *Krutyka* принесла в тім році статю Ост. Луцького п. з. *Stan kulturalny Rusi galicyjskiej* (кн. II—III), де подана характеристика національно-культурної й суспільно-політичної роботи на галицькій Україні по кінець 1903 р. По за тим може бути цікава для нас статя редактора журналу (f.) п. з. *Glossy do polityki galicyjskiej* (кн. X).

Przewodnik naukowy i literacki дав в 1904 р. довшу статю Ф. Равіти-Гавровського п. з. *Bohdan Chmielnicki od wyprawy Ciecorskiej do awantur Czehryńskich*; вона вийшла одначе в значно розширеній формі окремо і буде обговорена в однім з найближших томів *Записок*. Так само була вже обговорена (кн. LXIII) довша статя дра Б. Лозинського п. з. *Galicyjski Sejm stanowy (1817—1845)*. В кінці Волиняк п. з. *Z przeszłości zakonu Bazylińskiego na Litwie i Rusi* подає цілий ряд менших або більших фрагментів з історії поодиноких монастирів Василіянок на Литві й Русі, опираючись переважно на виданих жерелах.

Przegląd polski не приніс в тім році для нас нічого цікавого. Занотуємо тільки статю В. Гневоша п. з. *Z Galicyi Wschodniej* (кн. II), в якій автор стараєть ся подати свій погляд на те, „jak przedstawia się praca narodowa polska w Galicyi Wschodniej w peryodzie postrajkowym“ (зв. 1902—1904 pp.). Констатує, що після селянських страйків в 1902 р. наступила координація всіх польських партій у Східній Галичині, щоби не дати „пронасти“ т. зв. „мільіонові“ Поляків. „W wyniku ruchu postrejkowego, kінчить автор, зарoiło się we wschodniej Galicyi od projektów, zebrań i komitetów“. З иньших згадаємо тільки три замітки, які тикають теперішнього суспільно-економічного і політичного життя Галичини, а то І. Мілевського, *Ustawa parcelacyjna* (кн. III), Ст. Грабского, *W kwestyi parcelacyi* (кн. X) і М. Гарапіха, *Reforma wyborcza* (кн. XI). Всі ці питання обговорені тут із шляхетсько-консервативної точки погляду.

В час. *Przegląd powszechny* можемо згадати хіба одну статю Кс. С. Заленского п. з. *Jezuici w Kamieńcu podolskim* (кн. XI), в якій автор подає історію сировадження свуїтів до столиці Поділя (1608) і характеристику їх культурно місійної діяльности на Україні. Статя ще не скінчена.

Кр.

Кварталник historyczny вийшов сього року лише в трьох книжках (кн. 3 і 4 вийшли разом) і змінив редактора: на місце дра А. Семковича прийшов др. Ф. Пале; зміни в самім редагованю, принаймні поки

що не видно. З нечислених розвідок, що дотикають історії України були вже обговорені в LXIII т. Записок розвідка д-ра Л. Кубалі *Przysięga w Pereasławiu i „stati“ Bogdana Chmielnickiego* (с. 220—242) і в сім томі замітка д. А. Яблоновського *Trechtymirów*. Поза тим безпосередньо зачіпає українську історію лиш д-ра А. Прохаски *Przyczynek do sprawy zajęcia Rusi przez Kazimierza W.* (в серії *Urywki z dziejów XIV w.* — с. 210—212), де на основі давньої публікації Корна *Breslauer Urkundenbuch* (1870) дають ся нові докази, що кор. Казимир мав в своїх руках Галичину вже в 1348—9 рр.; потуємо характеристичну заяву Казимира, дапу вроцлавським купцям „*quod nulli hominum vellet favere nisi suis, qui sibi adiuti fuissent contra Tartaros et alios sibi inimicantes*“ (Korn, op. cit. с. 70). Др. Прохаска дав ще дві розвідки, обі до історії Литви. В першій *O rzekomej unii z 1446 r.* (с. 24—41) збиває автор докази Ан. Левіцького, ніби актом з 17 вересня 1446 був Польща відступила Литві Волинь і Поділля, а годить ся в думкою проф. М. Грушевського, що сей акт був лиш висловом жадань Литви, котрі Польща відкинула. В другій розвідці *Czy istniał Krywe na Litwie* (с. 481—486) публікує ся з тек Нарбута (переховують ся в бібл. Оссолинських) акт в. кн. Ольгерда з 5 січня 1359 р., в котрім великий князь пакаає, аби побіч давних криве-жерців переводили суди в.-княжі хоружі. Виданє сього акту і, ослабленє власти жерців мотивує др. Прохаска тим, що Ольгерд в передень занятя Київщини мусів дбати про прихильність християнського духовенства, котре радо кидало клятви на своїх вірних, що важили ся служити почитателеви огня. Та, здаєть ся, так далеко мотивів не треба шукати: на жерців не було потреби видумувати якихсь способів, вони тоді вже самі упадали — „...ziemianie naszi hospodarskie... dla niemienija abo odlehlости krewow terpiat' abo terpiti dajut' druhim obidy...“; в.-княжу постанову викликали мабуть не так релігійні як просто адміністраційні мотиви.

Інші праці її в чім не інтересні для нашої історії; подаємо їх заголовки: А. Małcki — *W kwestyi fałszerstwa dokumentów* (з польської історії XII в.), W. Semkowicz — *Zagadkowy pierścień średnio-wieczny* (з XIII в., мабуть Святуполка поморського). В. Dembiński — *W sprawie krytyki korespondencji dyplomatycznej* (продовжено польміку з минушого року¹⁾), до того ще замітка Аскеназа, Т. Korzon — *Przyczynek do emigracyjnej działalności Kościuszki z r. 1793*. S. Krzyżanowski — *Przywileje szczyrzyckie* (замітки до С. Захшевського *Najdawniejsze dzieje klasztoru Cystersów w Szczyrzycu*). В відділі рецензій появили ся справозданя А. Брікнера на д-ра К. Сту-

¹⁾ Див. Записки т. LXII, Наукова Хроніка с. 53.

динського *Pierwszy występ literacki Hieracyusza Pocięja* (с. 83) і Бр. Лозіньського на А. Крушельницького: З дневника гр.-кат. пароха 1848—50 рр. (с. 129—134; тут і характеристичні рефлексії про теперішні польсько-руські відносини і „політичну формулу: за Сян!“).

Przegląd prawa i administracji дав дві розвідки до новійшої історії Галичини: Г. Яворського *Stosunki ekonomiczne w Galicyi pod panowaniem Austrii* і Ф. Буяка *Wieś zachodnio galicyjska u schyłku XIX wieku*. Першої розвідки не обговорюємо, бо в сім річнику не докінчена; друга, хоч обмежує ся лиш польською територією і дає лиш дуже загальний начерк, інтересна для нас як проба історії малої власности в Галичині. Дрібна власність протягом XIX в. зростає постійно що до скількості землі, яку має в своїх руках: 1819 мала поверх 5½ мільона моргів, в 1847—59 рр. до 7 міль., а 1898 коло 8 мільонів; не так рівномірно представляла ся в ріжних часах скількість землі, яку мав поодинокий власитель: 1819 р. приходило на одного селянина пересічно 10·8 моргів, в 1847—59 рр. число впадо на 8·7 моргів, хоч селяне тоді ще не мали повної свободи ділити ґрунти — роздібленє землі фаворизувала шляхта, бо через се діставала дешевого робітника; в найновіших часах завдяки парцеляції зріє пересічний ґрунт до 7 моргів. Се майже одинокий здобуток малої власности, бо зрештою в західній Галичині (як і у східній) хоч і підносить ся селянство, всеж поступ йде дуже поволі. Про се свідчить пр. те, що народні часописи дуже скоро упадають і ніколи не мають більше як 2.000 передплатників, а читальні скоренько заснічують ся. Варто згадати про число селянських снів на краківським університеті: 1850/1 р. було їх 24, 1870/1 року 55, 1890/1 року 225, себто в десятеро більше як перед 50 роками. З праць загальнішого змісту припотуємо д-ра С. Дністрянського *O istocie prawa zwyczajowego*. *Крч.*

Pamiętnik literacki в своїм третім річнику для української літератури не дає майже зовсім нічого. Запотоку хіба бібліографічну потатку проф. Брікнера п. з. *Volumina miscellanea* (с. 78—87), де згадуючи про ріжні дрібні старописькарські друки цитує між иньшим книжку Матвія Чижевського „*Alkoran to jest zakon albo wiara zabobonney u obłędliwey sekty machometañskiej*“ з р. 1616 та брошуру Петра Чижевського „*Alfurkan Tatarski prawdziwy na 40 części rozdzielony*“ з того самого року, обі звернені против Татар осілих на Литві. В першій закидаєть ся Татарам, що вони залюбки займають ся чарами (буртують), а в другій цитуєть ся уживанє ними замовлянє против лихорадки — по руськи, відомий апокріф „о трясавицах“. Можна ще запотувати тверезо і без звичайних у польських критиків новішої доби, майже обовязкових захватів написану розвідку Едварда Дубановича про драму Словацького

Książdz Marek, де автор зводить до купи жерела, якими користувався Словачкий при написанні цього твору і показує, що не вважаючи на всю фантастичність ідейної основи і кольориту Словачкий дуже уважно і пильно вчитався у всі важливіші друквані праці про історію барської конфедерації, які були відомі до р. 1842, а головню книгу Рілієра (Rulhière), спомини Вибідкого, оповідання Ржевуского „Pan Soplica“ і т. и.

I. Ф.

Wisła варшавська не принесла в 1994 р. ні одної статі або замітки, що стояла би в ближшій звязі з Україною. Але і з загального погляду не стояла вона на дуже високому науковому становищі, хоч не можна заперечити, аби не принесла деяких навіть дуже цікавих і цінних праць. До останніх належить зачислити дві праці редактора „Wisły“ Е. Маєвського п. и. „Polska w wyobraźni geografów średniowiecznych dla nauki dzisiejszej“ та „Nasze sześćdziesiąt lat (1899—1904). Przegląd i rozbiór działalności oraz zamiary na przyszłość“. В першій праці¹⁾ виказує автор абсурди різних середовісних авторів про Польщу, на яких одначе старалися не раз поважні люди робити висновки та конструувати теорії, розуміється невдачні, бо оперті на фальшивих премісах. У другій подає автор перегляд праць, друкваних в часописі протягом шести літ і нарисовує програму діяльності польської етнографії на будуче. Праця ся замітна тим, що в ній висловляє автор майже ідентичні погляди з тими, які не раз доводилося мені зазначувати, при обговорюванню праць польських етнографів: безсистемне і безкритичне збирання та публікування сирих матеріалів, цілковите ігнорування друкваних уже річий, наслідком чого передруковувалося те саме нечисленні рази, невмілість відріжнювання цінного від маловажного і т. и.

Дуже цікава стаття „Pojęcia prawne ludu“, написана простим селянином О. Наконечним, як відповідь на присланий йому квестіонар. Вона може послужити як першорядне жерело при одіпці правних народних поглядів. Замітна також, хоч не велика, стаття Б. Малєвського: „Próba charakterystyki ubiorów ludowych“, при якій наведена досить повно література предмету, дуже мало розробленого не тільки в польській, але й у загально-славянській етнографії. За те великі, але мало вартні статі С. Домбровської: „Wieś Żabno (pow. Krasnostawski) i jej mieszkańcy“ та В. Яєковського: „Wieś Mnichów w powiecie Jędrzejowskim“. Такі описи мають вартість, навіть велику, але роблені спеціалістами, які знають із гори, на що звертати увагу, що розбирати докладніше, а що збувати мовчанкою або лише згадувати. Аматори роблять як раз навпаки, а до аматорів належить зачислити й згаданих

¹⁾ Обговорена в Записках т. 65.

авторів. Із такими працями треба дуже обережно поводитися, коли хочеться витягнути з них щось позитивне для науки.

B. Г.

Lud -- орган львівського „Towarzystwa ludoznawczego“ — дістав 1904 р. нових редакторів: К. Потканського і С. Удзєлю та виходив у Кракові. Великих змін через те в журналі не було, але все-ж можна їх було завважати, хоч би в обмеженню передруковування сирих матеріалів, із якими польські етнографи рішучо не можуть собі дати ради досі.

З української етнографії поміщена в сїм річнику „Ludu“ одна стаття, Антона Сєвіньського: Opis wesela w Liskach (с. 59—74), яку обговорено на ньшшм місці. По часті дотикає нашої етнографії стаття Брон. Густавіча: O korzeniach czarodziejskich w lecznictwie ludowym u nas i indziej (с. 258—279). Автор говорить тут про звисну ще в старині мадрагору (авану Італійцями: матрагуна, звідки гупульське матриган, матригуна, але для ньшшої рослини), що росте в полудневій Європі і була уживана як амулет довгі часи задля своїх отруйних прикмет і задля особливого вигляду коріння, подібного до чоловічої постати. У нас перенесено прикмети мадрагори на довгу ягоду (Atropa Belladonna) і на переступ (Bryonia alba). Автор використовує у статі, написаній живо і цікаво, не лиш нашу термінологію народню, але й відповідні вірування, на скільки з ними зазнайомився. Між дрібними замітками поданий цікавий процес із лемківського села Мицьови (коросянського пов.) з 1901 р. про вовкулака. Кілька селян із того села підозріваючи жєбрака Івана Карчмарчика, який з'явився несподівано в лісі у хвилі, коли пастухи гнали за вовком і стратили його з очей, що Карчмарчик вовкулак, побили його страшно і може були би й убили, як би не жандарм, що також випадково з'явився і увільнив жєбрака.

З ньшших статей належить піднести отці: 1) Udziela Seweryn: Kilka słów o strojach, budowlach, sprzętach i naczyniach w Sądeczyźnie. 2) Estreicher Stanisław: Wypraszenie od kary śmierci w obyczaju naszego ludu. 3) Gonet Szymon: Widowiska w czasie świąt Bożego Narodzenia.

Між рецензіями находимо також дві з нашої етнографії. Перша написана дром І. Лецеївським на працю д-ра М. Пачовського: Народний похоронний обряд на Русі (ст. 231—232); автор признає вартість зібраним матеріалам у праці, але не годить ся зовсім на порівнування їх із обрядами Греків, Римлян, Індійців та Американців, поки не переведено вперед такого порівняння зі славянськими обрядами, бо через те мусять бути хибні висновки. Друга рецензія написана дром Ст. Здзярським п. и. „Z ruskiej etnografii“ (ст. 359—363). Автор подає в ній загальний огляд етнографічних праць Вол. Гнатюка і висловляє ся про них із великим признанєм, хоч на дещо має окремі свої погляди,

прим. на значіне легенд (які він досить легковажить, а за те дуже цінить між піснями балади), або на вагу паралель, про які вже на 864 ст. у другій рецензії висловляє зовсім вищий погляд. В. Г.

З поміж усіх статей, поміщених цього року в малярських Szazadok, тільки одна для нас спеціально інтересна, а се невелика розвідка А. Повра про угорсько-руські відносини в XIV ст. (935—49); цікава вона не науковою вартістю, а як приклад великої ігноранції малярського історика що до основних питань руської історії. Стаття була вже обговорена давніше в бібліографії. Всі інші розвідки далекі від української історії. Загальніше значіння мають ще: Д. Чанкі та В. Франкнова про заслуги короля Матія коло будовання міст (кн. 4—6); Ю. Ланці огляд діяльності остатнього міжнароднього історичного конгреса; І. Іллейші про стан семигородських архівів 1770 р. (кн. 5). Посеред miscellane-ів подав Б. Баралпаї бібліографію до історії кн. Фр. Раковці II (кн. 7—10). З наших видань обговорені в сім році тільки Записки (т. XLV—L) Ю. Желтваєм (кн. 10).

Посеред історичних матеріалів, оголошуваних у Törtelenmi Tár згадати треба передусім продовження „архівальних глядань“ д-ра Комаромі (I, 97—125); се несистематична збірка різних документів XIII—XVIII ст.; тут подано 18 документів до часів 1609—1745: єсть між ними тестаменти, інструкції послан на сойм, реляції послів для шляхти, мало не всі належать до північної Угорщини (головно Берега), та для історії угорських Русинів не дають майже нічого, хіба деякі другорядні дрібниці. З інших матеріалів зазначу ще продовження ліптавських і туровецьких рефестів А. Горвата (I—III) та хроніку про церковні відносини у Спешу (1212—1732); до історії східної церкви нема там нічого (I).

Часопись Ethnographia не помістила в сім році нічого про Русинів. Деяку стичність можуть мати тільки статі у відділі „Записок етнографічної секції уг. національного музею: Ю. Тарцаї про вертеп (яслички) у Пряшеві та Ланнера й Шермана про типи словянських різдвяних забав (1—2). Отся друга української етнографічної літератури не знає цілком. А. Геллебрант подав дуже неповний перегляд етнографічної літератури за 1903 р. (7—10).

C. I.

Archiv für slavische Philologie святкував ще попразен по ювілейнім празнику 1903 р.: автори, що не встигли помістити своїх статей в ювілейнім томі, містять їх тепер; подекуди ще видно фотографії сталих дописувателів „Archiv-y“. На статі, що дотикали безпосередно української фільології та на авторів Українців — цього року посуха. Видіє одинокий Українець — Др. Осип Маковей із своїми: „Beiträge zu den Quellen des Gundulić-schen „Osman“ (71—100). Як відомо теж „Osman“ має боротьбу під Хотиним Поляків та козаків з Сагай-

дачним на чолі проти Турків, а дальше долю її героїв — Самійла Корецького та королевича Володислава. На основі нових жерел автор пояснює генезу та композицію поеми, чим рішає в значній мірі спір, що вів ся в хорв. критиці.

Найгарііше заступлений сего року цсл. відділ: з лінгвістики маємо: А. Sobolewskij „Zur Chronologie der Lautveränderungen“ (561—564). К. Strekelj „Der Ursprung des s-Lautes in einigen Casusformen des aksl. Comparativs und њs-Particips“ (569—571), М. Resetar: Zum Umlaut e: ь“ (571—575). На тім місці згадаю остатню — інші обговорені в бібліографії. Проф. Решетар пояснює причину ослаблене корінного е до ь в imper. praes. (рекж, але рьци — некж, але пьци і т. д.). Пояснене Мікльосіча, Лескіна та Ляпунова його не вдоволяє. Твердити, як Вондрак (Altksl-Gram. 225), що причиною ослабленя був наголос, нема підстави, бо маємо прим. вр. некъ — неки, серб. реџем — реџи, ведъ — вежи. Причина лежить в чім іншій, а то в сусідстві е „der Umlaut tritt nämlich vor (aus k g entstandenem) c—(d)z ein, bleibt vor anderen Konsonanten aus, ein Gesetz, das kerne Ausnahme aufweist, denn alle verba mit gutturalem Wurzelauslaut haben den Umlaut, dagegen hat ihn kein einziges Verbum mit anders auslautender Wurzel“ (с. 573).

До історії церковно-слав. і староруської літератури належать: А. Leskien Zum Šestodnev des exarchen Johannes, L. K. Goetz Die Zusammensetzung der sogenannten „Hochwala prep. Theodosij Pecherskomy“ (215—238), R. Nachtigall: Zusätze und Berichtigungen zu „Ein Beitrag zu den Forschungen über die sog. Besѣda трехъ святителей“ (Archiv XXIII—XXIV, 472—478), V. Bobrov: Fragmente Basilii des Grossen in der Handschrift Sbornik Svjatoslava vom J. 1076 (478). Проф. Лескін старає ся подати поправне видане пам'ятки та зробити її тим способом пригожою до читаня й зрозумілою (lesbar.). Видане Бодяньського, доконане в pp. 1849—1870 на основі рукописи з 1263 р., грішить недокладністю. Похибки виданя справив Попов та начислив їх 600. Але й сам текст в багатьох місцях був незрозумілий. Річ в тому, що перекладчик не був в стані упорати ся добре із гарним відданнем гр. оригіналу, до того степеня, що читане цсл. тексту без рівночасного порівнюваня із гр. контекстом — неможливе. Автор хоче зарадити тому бракови та на підставі ц. сл. мови реконструує поправний, зрозумілий текст. Розуміє ся та реконструкція лиш гіпотетично вірна. Не можу згодити ся з автором, аби його текст відбудований таким способом відповідно до готового шаблону, мав значіне для граматики (с. 3); його вартість радше педагогічна. Видане пам'ятки було би лиш тоді науковим, коли би притягнуто до порівняня інші рукописи, — чого

автор не зробив. Замало було заглянути до Горського та Невоструєва („Описание“ III, 1—42), що подають лиш короткі замітки із кількох рукописей, треба було порівняти самі рукописи. Др. Р. Нахтігаль подає друкарські помилки та бібліографічні доповнення до своєї давнішої студії. У Боброва („Fragmente Basilii“ і т. д.) знаходимо маленький прицинок до студій над складом „Сборника Святослава“ з 1076 р. Студії над літературним складом сего пам'ятника утруднені тим, що ми не маємо для нього такого одноцільного підкладу як для збірника тої самої назви з 1073 р. За короткими цитатами мусять дослідник перекинути нераз цілу масу томів дотичної літератури й то не все з успіхом, бо дуже часто в збірнику подано хибно автора. Так прим. в данім разі автор був приневолений перелистувати цілого Міня (Cursus patrologiae completus), заки довідав ся, що в „Сбор. Св.“ подано хибно пророка Йоїла за автора „Слова о піяньстві“, бо ним був Василій Великий. Студію Геца обговорюю особно.

Не менше гарно заступлений відділ порівняної загально-славянської граматики. Всі дисципліни знаходимо в тім відділі: і фонольоґію і морфольоґію і флексію і синтаксу. Бачимо між ними дві більші праці А. Belić „Zur Entwicklungsgeschichte der slavischen Deminutiv- und Amplicativsuffixe“ (321—358) і E. Berneker „Über Ellipse des Verbuns im Slavischen“ (481—521), які дотикають і укр. мови. Три иньші — се короткі замітки: 1) А. Sobolewskij „Zur Frage über das slavische ch (x)“ (559—561). — 2) Dr. Fr. Lorentz „Zur Flexion der slavischen i-Verba“ (314—316). — 3) Т. Maretić „Die Bedeutungen des slavischen Adjectivums инъ“ (471—472). Із двох більших працю д. Беліча про suffix-и обговорюю особно. Від претенсійної, але неудалой статі д. Беліча відбиває дуже гарно богата матеріалом праця д. Бернекера про еліпсу дієслова в славянських мовах. Угрупуване прозоре, без заміту. Для кожної мови подані жерела, якими користувався автор. Кожний крок можна контролювати. При укр. мові користувався автор Шевченком (вид. Огоновського) та II т. Чубинського. Література вправді замала, але годі від одного чоловіка більше вимагати. Зрештою і до його праці можна віднести той самий закид, який я зробив на иньшій місци д. Белічови. Про три останні статейки згадаю лиш коротко. Проф. Соболевский ставить в сумнів загально прийнятий погляд, ніби то загально слав. с по е не переходило в х. Такий гадці противлять ся деякі появи, в цел., вр. та укр. мові. Résumé короткої статейки Lorentz-а ось яке: 1 ос. sing. і 3 plur., part. praes. act., part. praet. pass. та imper. мали первісно j (*prosǰǫtъ). А дальше: Durch ein allgemein slavisches Lautgesetz schwand j zur i, hiedurch wurde der Plur. des Imp. j-los. Später schwand im Süd-

slavisch-Russischen j vor ь: dies traf die 3 Plur. und das part. praes. Es blieben also j-haltig: a) im gesammten Slavischen die 1 sing. praes., der sing. imp. und das part. praet. pass. b) im Westslavischen die 3 plur. praes. und das part. praes. act. Im imper. wurden jetzt theils die j-haltigen Formen mit dem Moduscharakter ь in den Plural theils die j-losen mit dem Moduscharakter i in den sing. eingeführt und gelangten bald die einen, bald die anderen zur Herrschaft“ (с. 316). Др. Т. Маретіч вичислює 4 значія прикм. инъ: 1) „unus“, прим. цел. инорогъ (monocerus), инодоушьно (unanimiter); 2) „solus“, прим. цел. инокъ (monachus); 3) „quidem“, деякий, прим. вр. иной; 4) „alius“, прим. серб.-хорв. иноџа (alia uxor) — та пояснює дорогу, якою наше инъ в знач. „unus“ набрало значія „alius“.

Вкінци належить ще згадати коротку замітку К. Strekelj-а „Helmold's Zcerneboch¹⁾ im angelsächsischen Olymp“, с. 320 (записаний туди одним романом Вальтер-Скота п. з. „Ivanhoe“, XLII 5) та девідерат у проф. Ягіча („Cugunder, Цугундеръ, 575—578) отворити дискусію над темним словом „цугундеръ“, яке М. Максимович чув і на Україні. Статя J. Bogdana „Über die rumanischen Knesen“, розпочата ще в XXV т. Archiv-у була вже обговорена самим редактором нашого журналу в LXV т. Записок с. 12—13. M. T.

Byzantinische Zeitschrift (В. XIII) має сего року більший інтерес для історика літератури, як для історика політики та культури. З історичних статей занотую лиш С. de Boor-а „Zu Johannes Skylitzes“ (356—370), прицинок до критичної розвязки питаю що до спадщини сього хроніста. Автор користує ся двома новими віденськими рукописами Vindobunensis Hist. graec. XXXV і LXXIV. Иньші статейки літературного змісту. Згадаю коротенькі доповнення: Petros N. Papageorgiu „Handschriftliches zu den Oracula Sibyllina“ (51—53) та Eb. Estle-а „Zur Königin von Saba als Sibylle“ (492—493). Трохи більша статя Anton a Naegele п. з. „Johannes Chrysostomos und sein Verhältnis zum Hellenismus“ (73—113) займає ся виказанєм, як ставила ся до сього славного отця церкви схолястика, гуманіам та фільольоґія (I. Chrysostomos im Wandel der Jahrhunderte) та звертає увагу, що Іван Золот. — людина жива та освічена не віддав ся цілий церковно-релігійній діяльності, а займав ся й нетеолоґічними студіями (II. Chrysostomos und die klassischen Studien). Статя Karl-а Dieterich-а п. з. „Eine Gruppe neugriechischer Lieder aus dem Akritencyklus“ (53—73) буде обговорена в нашім журналі особно. Із рецензій годить ся під-

¹⁾ О Гельмольдовім „білобогу“ та „чорнобогу“ була в нас замітка з нагоди статі Нерінга в Archiv-і XXV т. — Поп. Зап. т. LXII, с. 62.

нести ось які: 1) Дікампа (Fr. Diekamp) на: R. A. Lipsius et M. Bonnet „Acta apostolorum apocrypha post Constantinum Tischendorf denuo ediderunt..“ (173—175); 2) проф. К. Іречка на Heinrich Gelzer „Der wiederaufgefundene Codex des hl. Klemens und andere auf den Patriarchat Achrida bezügliche Urkundensammlungen“ (192—202) та того самого автора „Patriarchat von Achrida“ (ibid.); 3) Дра Рота (Roth) на А. А. Василєва „Byzanz und die Araber“ (Византия и Араби); 4) Граніча (Branko Granić) на St. Stanojević-a „Byzanz und die Serbien“ (534—535).
М. Т.

Бібліографія

(рецензії й справоздання).

J. Talko-Hryniewicz — O domniemanym czaszkach Krzywiczian (Materiały antropologiczno-archeologiczne i etnograficzne Komisji antropologicznej Akademii Umiejętności w Krakowie, т. VII, с. 3—43).

— Karaimi v. Karaici litewscy (ib. с. 44—100).

В першій праці стараєть ся автор кинути світло на антропологічний тип предків нинішних Білорусинів себ то на Кривичів, які мали — на гадку істориків — прийти з над Карпат і зайняти велику просторонь над жерелами Волги, Дніпра, західної Двины, над озерами і в одній частині басейну Німана. Мішаючись на заході з Дреговичами, дали вони початок білоруському племені. Йому треба приписати всі могили, розкопувані Шукевичем і Вольтером, що при ріжницях в часі можуть належати тільки до одного народу. „Характер старини вказує, що ті могили належали до славянсько-руського племені, яке мешкало тут з XIII по XV століть, мабуть до предків сучасної білоруської людности, котрих дозволяємо собі назвати Кривичами і порівняти їх останки з старо-славянськими останками з полянських могил з правого берегу Дніпра під Київом, з деревлянських могил, положених на схід від устя Припєти і Ірпєня до Дніпра, і з передісторичними скитськими та старинними, знайденими на Україні“ (с. 6). Сього принципу придержуєть ся автор усюди в своїй студії і користуєть ся порівняним матеріалом, який вихиснований також в давнійшій розвідці Гриневича „Przyczynki do poznania świata kurhanowego Ukrainy“ (Mater. т. IV, 1899)¹).

¹) Про хиби сеї праці, що майже позбавляють всякої вартости її виводи, див. Записки т. 48, бібл.

Виводи автора оперті на 16 черепах, які походили з цвинтарич з Забіря (2) пов. Вилейського, з Опаяовець (4) п. Лідського, з Гончарихи (3), з Ужовщини (4), з Огородників (1) п. Лідського і з Загіря п. Дісенського. Що до пола, то було 9 мужеських черепів і 7 жіночих, а між ними 4 молодого віку, 6 середнього і 6 старого. Виводи автора можна зібрати коротко ось як: Черепи зближують ся до деревляньських невеликими розмірами і ніжною будовою. Деревляньські і поляньські черепи пригадує їх широкість. Переважають середно-голови з очевидним наклоном до довгоголовости: середній показчик 78·46, зближений до деревляньського 78·3, а далеко більший від поляньського 75·9, старинних українських 76·7 і скитських 77·3. Найбільше черепів скрайних або довгоголових (71·03—75) — таких було 6, або короткоголових (83·01—84·08) — їх було 4; иньших 6 черепів розділені між ріжні посередні показчики. Черепи розвинені більше в високість (8 на 16), через що зближують ся до старинних українських. Переважають середні форми (artoccephala, числом 7) і високі (hypsicephala). Чола досить вузькі: є 75% вузькочолових, а 25% середночолових. Характеристична більша широкість долішного чола, яка ще яснійше виступає у нивішних Білорусів. Потилиці звичайно середні, рідше вузькі, ріжнять ся тим від усіх иньших, а особливо від старинних українських. Лиця невеликі і вузькі (leptoprosopae): найбільша широкість лица виносить 121·4 м, діаметр двурямовий 108·9 mm; широкість очної ями 38·3 mm, високість 31·1 mm; яма ока буває про те середної міри, коли у Деревлян і деінде переважають вузькі розміри. Широкість носової ями виносить 23·9 mm, високість 46 mm себ то показчик рівнаєть ся 55·22. Що до форми носа бувають середноносі (Mesorhiniens) (40%) і плосконосі (Platyrhiniens) (40%). Кривицькі черепи належать до ряду середпохребетних (mesosemes) і широкопіднебінних. Довгість піднебіня 44·7 mm, широкість 36·1 mm, показчик 80·99; на широкопіднебінні припадає 66·6% Підстава черепа мала.

Сі виводи, окрім дуже малого матеріалу, на котрім оперті, ще й для того мають малу вартість, що як вказує автор, між сими черепами можна розізнати два відмінні типи, дуже змішані зі собою. Перший тип виступає в старших гробах і характеризуєть ся невеликим розміром черепа, довгоголовістю, вузьким лицем, низьким чолом, довгим тіменем і вузькою потилицею. Другий тип походить з пізнійших гробів і пригадує в розмірах черепи сучасних Білорусів. Характеризуєть ся дуже розвиненими тіменами, трохи широким і низьким чолом, яке переходить нагло в коротке й високе тімя, а з заду в заокруглену і досить широку, хоч мало значну, потилицю; далі — повздовжним лицем і значно розвиненими чоловими і тіменевими наростами. Автор

приймає, що на витворенє сеї людности зложили ся два типи: старший довгоголовий, що пригадує фінський тип надбалтійський або змішаний тип фінський, який знаходимо в литовсько-лотиських племенах, і другий тип пізнійший, правдоподібно славянський, зближений до деревляньського. Більші результати буде можна осягнути, коли будуть до диспозиції черепи сучасних Литовців, Фінів і Білорусів.

В другій розвідці подає автор результат помірів, переведених на 86 Караїмах в Троках (65) і Вильні (21): результати ілюстровані й тут порівняннями; на кіпци наведена антропологічна література про Жидів, вищята з статі Івановського в „Русск. Антроп. Журналъ“ за 1900 р. (ч. 2) і доповнена автором. Можливі доповнення знайдуть ся в праці Юлта „Juden als Rasse“, також по польски „Żydzi jako rasa fizyczna“, Warszawa 1902.

Зріст Караїмів невеликий, виносить пересічно 162·2 mm і не ріжнять ся багато від зросту иньших Жидів; за те виступає в них частійше середній зріст (160—169), 62·65%, дуже рідко низький (до 149) 1% а ані разу високий (180—189). Зріст стоячки пер. 83·7 cm, на вколішках 122·8, довгість ніг 78·6. Обєм грудий 868 mm, при minimum 740 і maximum 1060 mm: ліпшою будовою скелета і мускулів відріжняють ся Караїми від иньших, а особливо від Жидів литовських і білоруських.

Переважає тип темний. Скіра біла 55·81%, темна 44·18; волосє темне у 43·02%, чорне 30·23%, темне шатинове у 30·25%. Найбільше очий темних (75·57%), між тим темних чистої барви 45·35%. Зачисляючи до ясних очий голубі, сиві і зелені з усіми відтінками, одержимо 26·74% світлих і 73·25% темних очий. Темні очі приходять звичайно в полученю з темним волосєм 73·25%; 9·30% припадає на темний тип з зеленими очима. Беручи під увагу барву шкіри, очий і волося одержуємо 5·81 блондинів, 73·25% брунетів і 20·93% мішаних, яких автор називає півбрунетами. Так отже належать Караїми майже цілковито до темного типу: тим і відріжняють ся від иньших Жидів, між якими стрічаємо більше світлих відтінків.

Тип черепа середноголовий: типів скрайних чи то довгоголових чи середноголових дуже мало і пересічний показчик виносить 80·98, подібно як і у Жидів иньших провінцій, при minimum 73·63 і maximum 91·92. 61·3% припадає на показчики від 80 до 84, 31·39% на показчики від 74—79, а тільки 6·97% на найвищі показчики від 85—92. Як бачимо, не виступає тут тип короткий дуже ясно: се відріжнює Караїмів від Жидів литовських, білоруських, галицьких, українських, російських, пол. російських і польських в Королівства, які визначають ся рішучою короткоголовістю.

Чоло досить вузьке, хоч трохи ширше, як у Жидів литовських і українських, а передовсім, як у галицьких. Широкість чола 110·71 mm при minimum 99 і maximum 123 mm; 58 14% припадало на розміри між 106 а 116 mm. На вузькі чола приходить 66·28% або $\frac{2}{3}$, на широкі (від 70) лише 1·16%.

Потилиці середні при пересічній широкості 144·84 (min. 133 а max. 160 mm); 38·37% виказує широкість від 141—145 mm, 24·42% від 146—150 а 23·26% від 136—140. Характеристичною прикметою Караїмів треба назвати більшу потиличну широкість над голову. Довгість лица 133·7 mm при min. 112 і max. 158, з чого 37·21% припадає на розміри від 131 до 135, 22·09% від 126—130 і 17·44% від 136—140 mm. Широкість лица 116·28 mm при min. 103 і max. 130, з чого 36·05% відходить на широкість від 116—120, 27·91% від 111—115 mm і 19·77% від 106 до 110 mm. Зачисляючи по Кольману до низьколицих (*chamaerosophae*) лица з показником до 90, а до вузьколицих (*leptoprosopae*) над 90 одержимо 72·09% низьколицих і 27·91% вузьколицих. Лица отже досить широкі, хоч на перший погляд виглядають подовгуваті 55·81% або навіть цілком довгі 25·58%. Автор подає тут і свої поміри очного отвору: поміри єї напровадив він мабуть в праці „Матеріалъ до антропологии Монголии и Забайкалья“, гадаючи, що вони принесуть дещо для характеристики расових прикмет. Караїцькі отвори досить широкі. Довгість носа 53·15 mm при min. 32 mm і max. 63 mm; найчастійше приходить довгість від 46—55 mm (69·76%) і від 56—60 mm (20·93%). Найбільше стрічаємо середних носів 55·81% і малих 33%. Широкість носа 33·96 mm, при min. 27 mm і max. 42 mm. Носовий показник 59·59. Переважають вузьконосі 74·42%, середноносі 22·09%. Найчастійше приходить горбатий ніс 51·16%, а по нім простий 34·88%, коли звичайно мають Жиди прості носи 55%—64% і лише 9%—30·9% горбатих. Губи досить мірні, пайчастійше широкі і рівні 53·49%, рідше з широко висуненою горішньою або долішньою губою 17·44%. Підборідде округле або широке (53·49% і 43·02%). Ухо не було до тепер предметом помірів: тому вартість Гринцевичевого матеріалу велика. Пересічна широкість уха виносила 31·43 mm при min. 20 mm і max. 41 mm, довгість 63·49 mm при min. 54 mm і max. 75 mm, показник 47·93. Відстають уха досить часто — 76·19%: такі уха стрічаємо передовсім у східних народів, у Халхасів 69·44%, у Бурятів 80·46%, у Тунгузів 61·29% і т. д. Тому цілком неоправданий погляд Каруца, що у Монголів надзвичайно рідко відстають уха. Дуже розвинений у Караїмів платок уха. Зуби рівні, звичайно середні 54·65% або малі 32·56%. Під старість порохіють дуже скоро.

З усього сказаного виходить ясно, що різниці між Жидами і Караїтами досить великі: деякими признаками зближують ся вони до Жидів литовських і новгородських, иньшими до Жидів українських. Замітна у них особливо одноцільність типу, коли тимчасом у Жидів дуже ярко виступають два головні типи. Темний відтінок зближує їх до східних народів, а передовсім до кримських і татарських Татарів.

З. Кузеля.

A. Sobolewskij — Zur Chronologie der Lautveränderungen (Archiv f. sl. Phil. XXVI, 561—563).

Автор старається подати хронологічну дату званої переміни гортанних звуків (к, г, х) в сусідстві м'яких самозвуків в сичачі (*sibilantes*) ц, з, с. На підставі історично-культурних даних шукає він моменту тої звукової переміни в I в. по Хр. Гіпотеза вправді сьміла, але поперта дуже крихкими аргументами. Автор опирає ся на двох словах, що в цсл. означали монету: одно з них „*п'кнлзъ*“, друге не звучить вправді однаково ві всіх памятників, але його різні варіанти дадуть ся звести до спільного жерела: *стлггльзъ*, *стлльзъ*, *склльзъ*, *склзъ*, *цлльзъ*, *цтлльзъ*, і т. д. Оба ті слова германського походження; перше знаходить паралелю в герм. *pheningos*, — друге в готицькім *skilling*, ст. гор. ннл. *scilling*.

Проти думки про запозиченє згаданих двох слів із герм. не можна нічого закинути; натомісьць не можна згодити ся із консеквенціями, які автор виводить на основі своїх комбінацій. Заложенє, з якого він виходить, потребує щойно доказу, якого він одначе не дає. Се не перешикаджає йому одначе будувати на тім цілу теорію. „Den Zeitpunkt der Entlehnung der beiden Ausdrücke kann man linguistisch so bestimmen: sie fällt in die Zeit vor der Erweichung der Gutturalen unter dem Einfluss der vorausgehenden weichen Vocale“ (562). (Чому саме перед, автор не пояснив ні словом). А що запозиченє слів кладе автор на I в. по Хр., отже „Darnach könnte man als Zeit des Überganges von z in s (natürlich auch des k in ч in Worten wie *отцьцъ*) frühestens das erste Jahrh. nach Chr. ansetzen“ (563).

Ціле софістичне настроєнє доказу видне відразу, бо дата I в. по Хр. говорить лиш о часі позиченя слів від сусідних племен, знач. є лиш історичною датою, а не лінгвістичною. Бо де-ж доказ, що перед I в. спільно-слав. мова не знала ще закону переміни гортан. звуків в сичачі? Голословне твердженє автора, яке наведено висше, не вистарчає. Чому послугувати ся аж такими карколомними комбінаціями, якими оперує автор, а не подумати радше, що оба позичені слова впали вже на готовий слав. ґрунт, де до них примінено вже давно готовий закон? Так! Але

в такім разі не можна було би говорити о „Chronologie der Lautveränderungen.

М. Т.

K. Štrekelj — Der Ursprung des s-Lautes in einigen Casusformen des aksl. Comparativs und ъs-Particips (ibid. c. 569—571).

Маленька статейка, всего дві сторони, але дуже интересна. Автора займає поясненє появи *ш* зам. *с* в compar. nom. sing. fem. мь'ши, бол'ши, та part. nom. sing. fem. ведъши і part. pract. act. I nom. plur. masc. (ѡs part.) ведъше. Вважаючи поясненє Бругмана (Vergleichende Grammatik II, 318, 402) невідповідним, автор провірює поясненє Лескіна (Handbuch d. altbulg. Spr.³, 81) та Вондрака (Altkirch. Gram. 161). З думками обох останніх авторів, ніби *ш* в наведених формах було витвором занесеним з иньших відмінків, значить дорогою аналогії, — годї згодити ся. Супроти такого поясненя ставить наш автор своє, фонетичне. Із партіціяльних форм *ved-ъs-si (nom. sing. fem.), *ved-ъs-e (nom. plur. masc.), *ved-ъs-ь (acc. sing. fem.) — реконструкцій, що мають свою оправдану основу в иньших індоевропейських мовах, — повстають наслідком знаного фонет. правила переміни *с* в *ж*, *vedъши, *vedъша, *vedъшь, з чого не може вийти нічого иньшого як: ведъши, ведъше, ведъшь. Таким самим способом із *bolъsi, *bolъse, *bolъшь — реконструкцій пропонованих таки Лескіном та Вондраком — форми: бол'ши, бол'ше, бол'шь вийшли зовсім правильно із посередних ступенів: *bolъъши, *bolъъше, *bolъъшь, а не з аналогії до иньших відмінків.

Поправки переконують. Належить сподівати ся, що автори обох зрештою дуже добрих граматик справлять в тім пункті свої погляди при редакції нових видань.

М. Т.

A. Belić — Zur Entwicklungsgeschichte der slavischen Deminutiv- und Amplificativsuffixe. Die Adjectiva. (Ibid. c. 321—357).

Се продовженє праці під тим самим заголовком, розпочатої в XVIII т. Архива (с. 134—206). В першій частині була мова про suffix-и іменика, тепер — прикметника. З огляду на походженє прикметникових суфіксів автор розрізняє в них три групи: 1) старі суф. з демінутивним значінєм (старину їх неозначено докладно: раз зачислено їх до балтійсько-слав., другий до праслав. епохи), 2) такі прикм. суф., що в своїй формі покривають ся з іменниками, 3) вкінці такі, що в иньших прикм. появляють ся без демінут. значіня, але різнять ся від першої групи тим, що вони були новотворами та що появляють ся лиш в поодиноких язиках

(einzelsprachlich) (пор. с. 324). При більшій ілюстрації того поділу автор обіцяє держати ся порівняного методу, при помочи якого він хоче дати розвій суф. в слав. праязику та нинішний їх стан (с. 323). Одначе те шумне заповідженє порівняного методу було лиш обіцянкою; автор спішить зараз долати, що він не в силі того зробити. „Dabei entziehen sich unserer Beobachtung manche Ereignisse, die man möglicherweise aus den älteren Denkmälern entdecken könnte; viele aber würden auch in diesem Falle im Dunkeln bleiben, denn die slavischen Denkmäler geben in keinem Falle das genügende Material, auf Grund dessen man eine documentirte, historische Stammbildungslehre bekommen könnte. Darum müssen wir uns auch mit den grossen Zügen der geschichtlichen Entwicklung, die zu Stande zu bringen unser Material gestattet, begnügen“ (323). В дійсности одначе при викопанку праці ні сліду навіть тих „грубших начерків“. Не тримаєть ся автор і свого первісного поділу, а запроваджує новий, механічний, відповідно до того, який співзвук появляє ся в суф. Відповідно до сего дістаємо 7 нових клас. 1) Суф. в *ch* (ъchъу, ѡcheńkij, uchъn, uchъn і т. д.), 2) з *t* (at, avaty, kljast, kast, ikast, icast), 3) з *k*, 4) з *l*, 5) з *n* (ъn, eńkij, ońkij, un), 6) з *ь*, та вкінці 7) „vereinzelte Suffixe“. Навіть не глибоко вчений спеціаліст побачить відразу, що поділ грішить самовільністю та механічністю. Бо нпр. на якій оправданій підставі розриває автор суф. ѡch-ońkij, ѡch-eńkij, говорячи в однім місці (336—337) лиш про першу його частину ѡch, а в другім місці (350—354) в другій частині: ońkij, eńkij? Одним словом між вступними шумними обіцянками автора, а його виконанєм — чимала діспропорція.

Вину треба приписати самому авторови: не видно у нього наукової економії та практичного вирахованя. Бо писати з успіхом „Entwicklungsgeschichte der slavischen Deminutiv- und Amplificativsuffixe“ можна лиш тоді, як є готові монографії дотичних питань в поодиноких слав. мовах. Инакше дослідник наражений майже певно на повну неудачу, бо опинить ся в положеню ризиковного сьмілця, що пускає ся човном на глибоке море. Наш автор був в тім самім положеню, бо в слав. науці зроблено в тій справі дуже мало. Понад студію Данічіча про сербські демінутиви, статейку Іха про чеські, та екскурси Мікльосіча розкинені в його порівняній граматиці, ми не маємо більше нічого. Дослідникови випадало з тим числити ся.

Не можна поминути ще одної обставини, яка відразу кидає некорисне сьвітло на цілу працю. Автор урядив собі роботу дуже вигідно, бо при своїх дослідах послугує ся лиш словарним матеріалом дотичних

мов¹⁾). Невідповідність такого способу видна відразу. Бо ж від словаря вимагаємо передовсім практичної користі, а словарями, що відповідали би практичним вимогам, рідко котра славянська мова може повеличати ся. Дослідник не може вдоволити ся заявою, що одно або друге слово уживає ся в тій або иньшій мові; його обов'язок (розуміть ся — коли хто хоче числити ся з науковою серйозністю) — знати ближші обставини, серед яких уживаєть ся дане слово, нпр. місце, в яким воно уживаєть ся, круг його обороту і и. Инакше ми мусимо дивити ся з недовірем на працю, яка не числить ся з тим девідератом. Так прим. на с. 341—342 в рубриці суф. *usch* автор подає між иньшими укр. прим. солодусінький, всюсенький і коли б автор був зважив характеристичну звукову перемену, то був би признав, що на такі появи в укр. мові треба визначити дуже вузке місце, а дальше був би поставив їх в недвозначну генетичну зв'язь із такими самими по-явами бр. мови, де вони приходять в незвичайно великій кількості.

В студії, що має претенсії бути науковою, годі вкінці допустити до такого передпотоного погляду як становище російської мови в ролі покровительки супроти укр. пупільки. Наш автор пригадує нам ще ті блажені часи, коли бр. та укр. були *russisch* (XXIII, 135). Але йдучи за тим вигідним поглядом, автор поставив свою наукову серйозність в дуже не вигіднім положеню. Він вам навіть не заікне ся, як йому прийде прим. сказати, що „великохонекъ“ се і вр. і бр. і укр. форма! Чистий ковчег Ноя!

Не можна також дарувати авторови, що він поводить ся необережно навіть зі словарним матеріалом та накручує його иноді на своє копито. Де він найшов пр. форму „частонько“? У Желехівського, на якого він покликуює ся, нема такої форми. лиш „частонь“ (Пор. II т., стор. 1061, 2 колюмна).

Гадаю, що на підставі сказаного можна виробити собі понятє про наукову стійність праці д. Беліча.

М. Т.

Н. И. Павловъ-Сильванскій — Символизмъ въ древне-русскомъ правѣ (Ж. М. Н. П. 1905, VI с. 339—365).

Автор, виступаючи против старої гадки Неволіна про брак символічних форм в староруськім праві, дає перегляд звістних йому символічних форм і виводить, що символіка мала місце в староруськім праві, подібно як в германськім, і визначаєть ся взагалі близькістю до германського права.

Безперечно, символіка ся заслугоує більшої уваги, ніж яку досі на себе звертала, і перегляд автора може дати початок більшого заінтересовання сею

¹⁾ До укр. мови уживає автор словаря Желехівського.

справою серед юристів. Як сам автор зазначає, його перегляд не вичерпує матеріялу. Напр. вповні невідстим зівстав ся йому матеріял з українських земель, що звертав по части на себе увагу і в літературі (нпр. спостереження др. Охримовича над присягою під дерном, розвідка Фотинського про символіку „братотворенія“, й ин.). Де що з наведеного автором притягнуто непотрібно (нпр. епізод з соломою з життя Володимира Васильковича), чимало поминено (нпр. такі вирази воєнного права, як взяте „на щить“, „копіємъ“, або численні символи з родинного права, як крайнє сира, вязання рук, і т. и.).

Справедливо акцентує автор потребу порівняного студіювання староруського права, вказує на близьке спорідненне з старо-германськім, що толкуєть ся загальною близькістю словянського племені з старогерманськими (автор покликуюєть ся на звістні досліди Ляйста над індоєвропейським правом). Все се ідеї, котрих приложенне до студій староруського права було б дуже користним і пожаданим.

М. Грушевський.

Г. Тельбергъ — Нѣскольکو замѣчаній о междукняжескихъ снѣмахъ въ древней Руси (Ж. М. Н. П. 1905, VI с. 232—238).

В невеличкій статейці своїй автор порушує досить важне питанне староруського устрою, досі мало студіюване — князівські з'їзди. Він виступає против погляду Ключевского, що бачить в них певний орган загально-державної управи, та розбиває гадку Сергєєвича, доводячи, що з'їзди були лише певною формою княжих переговорів, які зовсім не ограничували свободи учасників тих переговорів.

В такім розв'язанню однак лише половина правди. Ми бачимо часами змагання піддати під компетенцію з'їзда права поодиноких членів княжого союзу; знаємо, що князя признавали собою право судити членів свого союзу за провини (оже князь извинить...). Що з тих з'їздів не виробило ся організованої, регламентованої інституції, се правда...

Виснувавши свою гадку, автор стараєть ся довести, що терміном для княжих з'їздів „юридического характера“, з цілею „ряди учинити“, був „снемъ“. Але в дійсности слово се мало загальне значінне зібрання, з'їзду, і так нпр. в Галицькій літописи читаємо: „снемъ бо бѣ рѣченъ всемъ воємъ воєвалнымъ приѣхати има ко граду“ (Іпат. с. 546).

М. Грушевський.

К. Радченко — Этюдъ по богомилству. Къ вопросу объ отношеніи апокрифовъ къ богомилству (Изборникъ Кіевскій, стор. 29—38).

До недавна в науці держав ся погляд, що згаданий у славянських індексах книг правдивих і ложних „болгарскій попъ Іеремія“, який

„солгалъ“ різні апокріфічні оповідання, був ідентичний з попом Богомилом, болгарським єретиком, і що значить ті „брехні“ Єремії були аложені для пропаганди богомилства. Досліди новіших учених, особливо М. Соколова виказали, що всі оповідання того болгарськодо Єремії, заховані до нашого часу в однім старім рукописі, не лише не мають у собі нічого богомилського, але навпаки, можуть уважатися копіляцією аложеною спеціально для збивання головних тез богомилства. Відси пішов погляд деяких учених, що богомили зовсім не брали участі в перекладанню та перероблюванню грецьких апокріфів на славянську мову і що ті апокріфи зовсім не мають у собі слідів богомилства. К. Радченко обстоює той посередній погляд, що хоч і не можна признавати богомилам значної ролі в перекладанню та перероблюванню апокріфів, та з другого боку деякими апокріфами, особливо в категорії тав. вопросодвітів, користувалися богомили при своїй пропаганді і при складанню богомилських редакцій тих апокріфів користувалися й иншими апокріфами, в тім числі навіть тою самою копіляцією попа Єремії, що була звернена против них. Інтересний приклад такого користування показує автор у одинокім дохованім до нашого часу богомилським апокріфі, тав. книзі Івана Богослова, де сказано, буцим то словами Ісуса, що Сатана довідавшися про його прихід на землю, „послав свого ангела і взяв із трьох дерев і дав Мойсеєви пророкови на те, щоб мене розпяти на хресті, і ті дерева зберегаються для мене й доси“. Оповіданє баламутне, та являєть ся відгуком оповідання попа Єремії про те, як Бог велів Мойсеєви деревом, що колись росло в раю, осолодити воду Мерри і як потім те дерево його волею аберегло ся аж до часу, коли Жиди з нього зробили хрест на розпязте Христа. На богомилську перерібку вказувала б переміна волі Бога в збереженю сего дерева на Сатану. Менше виразні ті сліди богомилського впливу, які д. Радченко віднаходить у відомім Словѣ о Адамѣ, спеціально в епізоді про Адамове „рукописаніє“, дане Сатані, та про контракт Сатани з Богом за панованє над сьвітом, і в апокріфі „Преніє Христа съ діаволомъ“, де богомилський вплив обмежаєть ся на одно слово (Сатана каже Ісусови в болгарським тексті: я старший від тебе, а в грецьким: я сильніший від тебе), яке могло бути таким способом перекладане й не-богомилем і без думки про богомилську пропаганду.

І. Франко.

К. Радченко — „Епистолия о недѣлѣ“ по Филиппольскому и Бѣлградскому спискамъ (Чтенія въ историческомъ обществѣ Нестора лѣтописца, кн. XVIII, вып. II, стор. 1—21).

Інтересний причинок до історії тексту сього дуже популярного апокріфа, якого історія особливо на славянським ґрунті доси дуже

слабо розслідує, неважаючи на праці Веселовского і инших. Автор, навяжуючи до недавно опублікованої праці Віліньского „Болгарскіє текстѣ Епистолии о недѣлѣ“ подає два тексти, які він скопіював давнійше, один у Білграді, другий у Филипполі, і рядом порівнянь виказує, що вони більше від усіх доси звісних славянських текстів зближують ся до грецьких опублікованих пок. Васілевим, хоча мають і свої вставки, додатки та відміни. З тих додатків характерний особливо наказ сьвяткованя п'ятниці та шанованя кумів і побратимів. Між карпаторуьськими текстами, зібраними мною, що вийдуть незабаром у IV томі „Пам'яток“, знайдуть ся деякі схожості з текстами опублікованими д. Радченкою і се дає їм вагу також для студіюваня історії сього апокріфа на нашій території.

І. Франко.

А. А. Шахматовъ — Толковая Палея и русская лѣтопись, Спб., 1904, ст. 74 (відб. з збірн. Статті по славяновѣдѣнью, I).

П. Заболотскій — Къ вопросу объ иноземныхъ источникахъ „Начальной лѣтописи“ (Рус. филол. вѣсти. 1901, ст. 1—32).

Н. Никольскій — Къ вопросу объ источникахъ лѣтописнаго сказанія о св. Владимірѣ (Христіанское чтеніє, 1902, VII).

Всі отсі статі займають ся головно питанням про теологічно-полемічні статі, введені в оповіданє літописи про Володимира. Заболотскій піддає критиці росповсюдиені погляди в сій справі й порівнянєм текстів доводить, що між літописею і текстами Толкової Палєї занадто великі різниці, аби можна уважати Т. Палєю джерелом літописи; що „исповѣданіє вѣры“ вложене в уста Володимира рішучо ріжнить ся від „исповѣданія“ М. Сінкєла, включеного в „Изборникъ“ 1073 р., і має „піваріанські“ прикмети. Переглядаючи гадки про инші джерела літописи, висловляє також скептичні гадки. Никольскій вказав, що слово філософа, включене в літопись, існує осібно в досить подібній версії п. т. „Слово о бытїи всего мира“ і ще ближше — як фрагментарне „Слово изъ Палеи выведено на Жиды“. Шахматов одначе уважає сї слова пізнішими копіляціями, а літописне слово філософа виводить з написаної в Болгарії повісти про охрещення Бориса, що по його гадці послужила за взір автору літописної повісти про Володимира (завважу, що він уважає сю повість складовою частиною найдавнішої версії літописи — „древнійшого лѣтописнаго сюда“ по його термінології — с. 23). Про се заповідає він осібно розвідку, а в сій праці свого погляду ближше не мотивує. Подібности між літописею і Палєєю він толкує тим, що літопись кори-

стала з т. зв. хронографічної версії Палєї, переробленої вже на руській ґрунті. Первісна редакція Толкової Палєї і сеї хронографічної Палєї, по гадці Ш., з'явилися в Болгарії, а вихідною точкою їх він кладе диспути Кирила з Жидами; різниці між Палєєю й літописею ввагалі здають ся йому мало важними.

Я приготую лише сі погляди, бо не могу вважати їх чимсь більшим як етапами в розвою сього питання, що тепер доперва розроблюється (пор. праці Істрина, Михайлова, К. Істоміна й ин.). *Sub iudice lis est!* З подробиць приготую, що Ш. уважає Сильвестра ігуменом Михайла Золотоверхого, а не Видубицького (с. 21), ближше не мотивуючи такої відміни від звичайно прийнятого погляду.

М. Грушевський.

L. K. Goetz — Die Zusammensetzung der sogenannten *Pochwala* преп. Θεодосію печерському (Archiv für sl. Ph. XXVI с. 215—238).

Автор піддає аналізі „Похвалу преп. Θεодосію печерському“ та виводить консеквенції із тої аналізи. Хто був автором сеї памятки, на се дослідники не відповідали згідно: одні називали автора по просту неспаним, другі признавали авторство володимирському еп. Серапіону, що умер 1275 р. Одначе і одні і другі годили ся, що памятка в такім виді, в яким вона дійшла прим. в Патерику, одноцільна. Із гарно основаної студії Геца показується, що ми не можемо говорити властиво про „Похвалу“ як одноцільну памятку, бо вона складає ся із двох частин (*A* і *B*), з яких кожда для себе була самостійною „Похвалою“ Θεодосієви. *A* і *B* різняться ся виразно між собою так що до змісту як і що до писарської манєри. Автором *A* міг бути лиш очевидець, ученик Θεодосія, який знає для свого майстра лиш тепле почутє ученика. Ся частина мусіла повстати в рр. 1091—1108. Перша дата означає рік перенесеня мощів Т., згаданого в „Похвалі“, 1108 р. Т. вже був канонізований, чого автор *A* ще не знає. Друга частина, зовсім самостійна, якої автором був еп. Серапіон, мусіла повстати в рр. 1264—1274. Між иньшими говорить автор про наслідки страшного погрому р. князів над Калкою 1223 р., а дальше каже „се уже кь 40 лѣтъ приблизеть томленіе и мука“ — знач. дістаємо 1264 р.¹⁾ Найпізнійше могла повстати частина *B* 1274, коли Серапіон не був уже печерським ігуменом. — Аргументація автора вповні переконує нас. Лиш під зглядом формальним можна зробити йому закид. Різниці, які заходять між *A* та *B*, називає він язиковими

¹⁾ Дуже сумнівно, щоб рахунок вів ся від 1223 р. — *Ред.*

(sprachlich) та матеріальними (materiell). Через таке розріжнюване вкратило ся неморозумінє, бо між „язиковими“ різницями, якими він зачинає, не найде ся нічого того, що ми привикли вважати властиво „язиковими“. Його „язикові“ різниці вяжуть ся тісно з тими прикметами, які в своїй основі відріжнюють обі частини від себе, отже „матеріальні“ (говорячи термінологією автора). (Пор. с. 226—233.) Розуміть ся, сеї дрібний закид далекий від того, аби ослабити значінє сеї гарної студії. *М. Т.*

Kazimierz Mokłowski i Maryan Sokołowski — *Do dziejów architektury cerkiewnej na Rusi Czerwonej*. Краків, 1905, ст.

Предметом сеї статі служить церков в Лаврові. Пок. Мокловский, автор звісної праці про народню штуку в Польщі, звернув увагу на незвичайний плян сеї церкви: простокутник з одною півокруглою абсидою зі сходу і з двома півкруглими виступами на північній і полудневій стороні. Опираючи ся на сім пляні, пок. автор пробував відтворити рисунком первістний вигляд церкви, покритої рівним двопохилим дахом з маленькою конулкою, що опирається на шию, уміщену в лінії обох бічних виступів. Плян церкви признає він візантійським, а фасада мала б бути романська: автор виводить се на підставі форми вікон і фризів з зубцями й аркадами, як мотивів чисто романських (автору лишило ся незвістним, видно, що на успенській церкві ельцького монастиря XI в. в Чернигові бачимо також такий фриз з аркадами). При помочи т. з. грамот кн. Льва і традиції він пробує означити дату її побудованя часом коло 1292—3 р. Свою тезу старається ще поперти тим, що різні переважно романські архітектонічні подробиці в будові, котрих в п'якім разі до пізнійшої барокової реставрації 1675 р. віднести неможливо, вказують на часи сильного впливу заходу на галицьку Русь, то значить XIII в. Будували її отже майстри з заходу, яких фундатор князь Лев привіз з Кракова, переважно Німці, які вмшали в будову крім романських ще й готицькі подробиці — остру дугу і підпори. Але що грамоти кн. Льва, як признає сам Мокловский, показують ся всі фальсифікатами, то в самої традиції не можна нічого вивести, і так дата збудованя Лаврівської церкви лишається незвістною, бо ж різні романські чи готицькі прикмети будинку не конче мусять вказувати на XIII в. Що правда, й сам автор не твердить сього категорично, а висловлює тільки як здогад і додає, що аж нова реставрація, коли буде уміло зроблена, вяснить справу і розяснить походженє і історію сеї інтересної памятки.

До сього проф. Соколовский додав свої уваги. Особливо старається він вяснити оригінальний, як для Галичини плян церкви, і пробує форму його звести до змодифікованої хрестообразної форми. В потці дає

він ширше пояснене що до хрестообразних церковних плянів, розділяючи два типи: оден, де хрест криється в середині, другий, де хрестова форма виступає і на зверх, в фасаді, і зазначає при тім, що церкви обох типів будовано з давен давна на Русі, бо вже св. Володимир збудував тим способом церков Спаса на Берестові. Автор тут одначе опинився на хибній дорозі. Правда, що плян церкви Спаса показує тепер хрестообразну форму, але археологічні досліди пок. Лашкарева відкрили плян первісного будинку в XI в., звичайного тодішнього типу. Показалося, що теперішня олтарна часть прибудована Петром Могилою в XVII в., західна — себто теперішній притвор в XVIII, а вежа на початку XIX в., і з старої Володимирової церкви лишився тільки притвор її. Сей давній притвор творить собою поперечну наву теперішньої церкви; в полудневій части його лишився ще фундамент стовпа від кручених сходів, що вели на хори, і сліди сходів в мурі, а також слід дверей на хори; дальше сліди вікон зверхньої, фасадної сторони. До сього давнього притвора прибудовано в XVII в. зі старинного матеріялу, але на новім цементі, олтарну часть, а пізнійше решту.

Дальше вказує автор на церкви буковинські і молдавські, а в части і сербські, того ж типу, що й лаврівська церков; хоч вони мають ріжні відміни, але тип в них оден, і д. С. шукає для них всіх спільного жерела, яке й находити в церквах атоцьких. Тут сі бічні півокруглі виступи, які автор зразу пробував вияснити, як поперечки хреста, служать до ритуальної ціли в монастирських церквах Атона: в них містяться лавки для монахів, які співають при богослуженю. Не було б нічого дивного, що й лаврівська церков, як монастирська (Лавра), прийняла плян їх церков принесений може атоцькими монахами. Менше ясно, для чого уважає проф. Соколовський лаврівську церков „переважно західною“ пам'яткою, коли реституований Мокловским вигляд її уважає гіпотетичним, а романські подробиці, самі в собі невеликого значіння, не можна так певно вязати з часом збудованя церкви, а з рештою не були вони виключно західні, бо як вже було згадано, аркадковий фриз єсть і на церкві княжого періоду в Чернигові.

В кождім разі оба дослідники, а особливо проф. Соколовський кинули інтересне світло на Лаврівську церкву і дали цінний причинок до історії штуки Галицької Русі.

М. Грушевська.

А. И. Яцимирский — Григорій Цамблакъ, очеркъ его жизни, административной и книжной дѣятельности, Спб., 1904, ст. 501 + 14 таблиць.

В чималій літературі про Цамблака книга Яцимирського займе поважне місце, хоч автор і вчинив все можливе, аби зробити її як най-

менше почетною, прозорою, а самі свої висновки — ясно переведеними і солідно обставленими. Текст загромаджений більш або менш слабо звязаними, просторими екскурсами (автор їх тільки в реєстрі змісту особно вирізняє), описями рукописей, широкими переповіджуваннями чужих статей і серед сих збочинь не раз дуже тяжко слідити за провідною ниткою аргументації автора і його висновків.

Центр ваги праці лежить в студиях рукописних, особливо рукописей молдавських, менше або й зовсім незвісних попередникам автора; він притягнув значну масу нового матеріялу і кладе сильний натиск на свою заслугу; але як то часто буває — при тім він запедбав матеріал давнійший, уважаючи доста виясненими питання далеко не вияснені і навіть не виробивши собі вповні ясного суду в них. В результаті ми маємо кілька моментів з життя і діяльності Цамблака, обставлених новими даними і оброблених досить старанно, але ніяк не суцільну його біографію.

З чисто біографічного становища автор висуває два моменти: тожність Цамблака з Гавріїлом списателем атоцьким 1389 р. і другим Гавріїлом, списателем п'ямецьким 1420—1440-х рр.; по друге — автор приймає давніше вже висловлену гадку, що Цамблак не вмер на Русі, а пішов на Молдаву, й обставляє її новими аргументами. В історії діяльності Цамблака головна вага лежить також в розслідуванні його пробутку на Молдаві, але і тут більше мови про рукописну традицію, як про самі діла його. Натомість його роля й діяльність на Русі пророблені дуже слабо, автор навіть не постарався виробити собі якогось суду про неї, так що сам собі суперечить (напр. про те, чи закликав Кипріяні Цамблака, чи той сей заклик видумав — с. 140 і 153—4), взагалі іде готовими слідами попередніх дослідників і навіть такого важного моменту з становища його висновків — відки взялася звістка про смерть Цамблака на Русі коло р. 1420, зовсім не вияснює, хоч про смерть його говорять не тільки пізнійші хроніки, а й сучасні люди (Ягайло), яких віддав сам автор прикладає до Цамблака.

Немає вже що й говорити про брак оцінки характеру, провідних гадок і т. д. Цамблака. Книга цінна новим матеріалом, але його оброблення з наукового становища лишає дуже багато до бажання.

М. Грушевський.

Wł. Abraham — Udział Polski w soborze Pizańskim 1409 (Rozprawy wyd. hist.-fil. t. XLVII s. 125—157).

Приготовую сю статью головно за дия згадки в ній про правдоподобний конфлікт між Витовтом і Ягайлом в справі володимирського і луцького біскупства (с. 148—9). Тим часом як Витовт мав замір фун-

дувати одну катедру для Волини і прилучив волинські волости, в тім і Луцьк до володимирської катедри, висвячено в 1404 р., як згадують ся з значною правдоподібністю автор — з ініціативи Ягайла, особного біскупа для Луцька. Автор наводить з ватиканського архіву інтересну екаргу володимирського біскупа в сій справі, але не слідить дальшої історії сього епізоду (що скінчив ся прилученням Володимира до Луцька й фундацією луцької катедри).

М. Г.

А. Стороженко — Стефанъ Баторій и Дніпровскіе козаки. Исслѣдованія, памятники, документи и замѣтки, Київ, 1904, стор. 6+328.

Історія „реформи“ козаків, яку мав перевести Баторій, заступлена до тепер головно працями А. Яблоновского *Kozaczuzna a legitymizm* (*Ateneum*, серпень 1896) і замітками в XXII т. видавництва *Źródła dziejowe*, та проф. М. Грушевського Примітки до історії козачини (Записки Н. Т. ім. Шевч. т. XXII) і Очеркъ історії українського народа (Спб., 1904, с. 200—1); тепер приходять ще дві розвідки: Стороженка, котрої заголовок поданий в горі, і Яроша, котру обговоримо низше.

Книжка д. Стороженка, як вже видно з заголовка („Исслѣдованія, памятники, документи и замѣтки“), не має одноцільного характеру. Справі відносин Баторія до козаків присвячена мало що більше як третина розвідки (с. 1—120), решту займають другорядні екскурси: Баторієва „реформа“ в літературі (с. 120—158), Мих. Вишневецький і віршований „Плач“ про нього (с. 159—255), біографія Оришовського (с. 256—275)¹, замітки про пробуванє Сам. Зборовского на Запорожжю (с. 276—306), листи Верещинських (с. 307—324), доповнення (с. 325—327). Але навіть перша, основна частина книжки не зовсім повна і заокруглена: сю нерівність автор поясняє тим, що се що не викінчена праця, а лиш ряд заміток чи вступ до більшої „Історії запорозького війська“, котру автор має намір написати. Історія козачини! Річ, на котру вже так давно ждемо і ми і жерельний матеріал; тож в інтересом переглядаємо се, що автор поки що подає нам під дискусією.

Передовсім цікавить нас загальний плян розвідки, що може нам дати понятє, в яким напрямі буде переведена ціла Історія. Автор рішає ся на ново зачати розсліди й зовсім не уважати на традиційні погляди — навіть дивить ся з певного рода погордою на нетягущих літописців, що двіста чи більше років некритично гляділи на цілу справу. Але дивна іронія судьби пхнула автора як раз на стару дорогу:

¹ До неї додані два документи; оден (с. 273—4) передрукований в VIII т. Записок Н. Т. ім. Шевченка.

замість розслідити історію козачини 1576—86 рр. рівномірно у всіх напрямках, він на силу зціпив історію козацтва тих часів з особою Баторія — так само як давні літописці. Аргументом проти такого поставленя річей служити може й сама розвідка. У ній прецінь має бути вияснене становище Баторія до козаків; тим часом більшість фактів, які автор обговорює, не показують зовсім, як часто правительство мало зносини з козачиною, але радше, як часто їх не мало і яке було безсилне супроти козаків. Ось факти з розвідки:

1576 р. вараз по приїзді Баторія до Польщі стають перед ним чотири козацькі висланники (стор. 8) — в якій справі, не знати. В кождім разі король не використав сього посольства і козаки роблять, що хочуть; нападають на Дніпрі на Махмет Герая (с. 38), потім під проводом Богдана Ружинського палять Тягинь і руйнують Аслап-городок (с. 34—35, 39). Король посилав з сеї причини на Україну двох послів Добецкого і Завацкого (с. 34), але без успіху: козаки як би на перекір намірам короля присилають йому 12 татарських невольників (с. 35). В осени козаки з Шахом на чолі нападають на татарських послів, що вертали з Москви (с. 42).

1577 р. в осени той сам Шах йде з претендентом Підковою на Молдавію (45—52). Підкову, правда, польське правительство карає смертю, але козаки вараз потім з новим претендентом Олександром знов ідуть в Молдавію (с. 52, 60), а хоч були розбиті — їх ватажки, як би нічого не було, зимують над Дніпром: Шах в Немірові, Арковський в Києві (с. 54—55).

1578 року показало правительство більше енергії: справа козацька була дискутована на соймі (про се в розвідці лиш принагідні згадки — с. 98—118), а король візвав (4 цвітня) Константина Острожського і українських старост, щоб козаків не підпирали, а противно виступали проти них як найгострійше (с. 54—55), козакам же зборонив спомогати нового претендента, Петра (с. 68). Проте козаки йдуть літом в Молдавію з тим Петром (с. 68—69). Король посилав до переведеня слідства над вишними Яча Тарла (с. 53, 63), але на суд королівського висланця ставив ся лиш один бідака (с. 69—70)! Рівночасно за порадою Татар (с. 56—57) а за посередництвом Яччи Баґера удало ся королеви звербувати на правительственну службу понад 500 козаків; гетьманом був іменований Вишневецький, його помічником Оришовський, писарем Ячча Баґер (с. 63, 69—74, 80—81). Се зовсім не перешкодило козакови Лукіянови вараз в падолисті пограбувати Молдавію і Очаків (с. 81—2); в грудню знов ходили козаки в Молдавію з претендентом Константином Лакустою (с. 81—2).

1579 р. весною ходили козаки другий раз з Лакустою в Молдавію;

король відповів на се універсалом і погрозами (с. 82—3). Королівські козаки сього року як і в 1580 і 1581 рр. підпомагали короля в московській війні (с. 83—84) або стерегли границь перед Татарами (с. 86); крім сього під Полоцьком були й інші козаки під проводом Матвія Шамоватого і Миколи (с. 84).

1580 р. ще більше козаків пішло на московську війну: Іван Новельський мав 100 товаришів, Корнило Черевальський 100, Гаврило Бируля 500, Хведір Кишевич 100, Григорій Чилуня 100, Константин Величко 100, Борис Жаба 300; були ще козаки і по пацських відділах кн. Острожських, Збаражського, Кміти і ин. (с. 84—85). Проте козаки мали час задирати ся і з Татарами — король мусів видати новий універсал (с. 85)¹).

1581 р. звербована частина брала участь в московській війні (с. 83—4), решту пробував сього мабуть року звербувати Самуїл Зборовський, також проти Москви (с. 90—93).

1582 р. весною ходили козаки на Татар (с. 93—5); в осени пограбили татарських послів, що вертали ся з Москви (с. 97). Сього року сойм відібрав королеви власть карати козаків (с. 98).

1583 р. літом вибрались козаки з претендентом Емануїлом на Молдавію, але були розбиті браславським старостою (с. 100); пізнійше під проводом братів Зборовских і Янчі Багера пішли на Ягорлик (100—1, 105), і з сеї причини 30 козаків і їх гетьман (мб. Янча) були покарані смертю (с. 106). На приказ короля Ян Ожельский звербував відділ 600 козаків (с. 109—10); сей відділ існував і дальший рік —

1584 р. Проте літом ходили козаки на Очаків (с. 111—12).

1585 р. в справі набігів на Татар був висланий на Україну Юрій Глембоцький, та козаки його убили; винуватих арештував і віддав правительству гетьман Мих. Ружинський (с. 112—13). Сього року виправляли ся козаки два рази під проводом Оришовського на Крим (с. 114—15).

1586 р. під Богданом Микошинським побили козаки Татар на Дніпрі (с. 115—16); як гетьман запорожський згадуєть ся також Оришовський (с. 117).

Вже з сього перегляду фактів з історії козаччини 1576—86 рр., які подає д. Стороженко, а памятаймо, що він не обовязаний був давати нам всі факти, лиш ті, що так чи инакше належать до зносин короля з козаками — видно, який слабенський вплив мав король на козацтво і яке широке й буйне жите розвивало воно поза рамками режиму

¹) Д. Стороженко запевняє вправді, що козаки не ходили на Татар і що універсал був непотрібний — але, думаю, король без причини не видав універсалів.

Річипосполитої. Навіть найбільш енергичний крок правительства — звербоване частини козаків на королівську службу 1578 р., зовсім не вплинуло на заспокоєне козаків і зараз по уложеню умови з козаками маємо три козацькі походи, один на Татар, два в Молдавію. Стримала козаків від таких походів аж московська війна 1579—81 рр., що дала їм можливість обернути свої сили в иньший бік. Але скоро тільки настав мир, козаки знов кинулись до давного життя і від сього не могли їх здержати ані універсали ані рекресії. Неміч правительства показала ся ясно — і се автор признає (с. 111, 119). Але чому ж в таким разі він, маючи намір написати історію козаччини, не зробив вихідною точкою самої козаччини, що показала ся стільки самостійною, лиш висунув на перший плян короля, що не міг собі дати раду з сею козачиною? Мусимо се піднести як закид і навіть сильно підкреслити, бо, здаєть ся нам, і дальшу історію козаччини задумує автор розсліджувати також *sub specie* правительства (якого небудь), особливо, коли ходить о „могуче крило Росії“, що явило осіинити „козацьку річпосполиту“ (див. передне слово).

Та на жаль не можемо змінити сього, що дав нам автор і мусимо розглянути розвідку, яка вона є.

Наперед треба зазначити, що автор був дуже сумлінний в стягненю фактів, які дотикають історії козаччини за Баторія; цінне особливо те, що крім актового матеріалу були використані і книжки, друковані сучасно з подіями (Красінського *Polonia 1574* р., Броньовського *Tartariae descriptio 1595* р., Герберштайна *Rerum moscoviticarum commentarii 1556* р., Міллера *Septentrionalische Historien 1596* р., *Epicedion 1584* р. — передруковане в книжці). Та при тім розвідка і не без хиб. Автор повторяє по два рази ті самі гадки (инр. с. 52 і 60 — смерть Олександра, с. 111 і 119 — загальні замітки) або знов не збирає в одно згадок, що належать до одного факту (похід Ружинського с. 34—5, 39); дуже педантично додає замітки до кожної подробиці (особливо видно се на словарці „рідких слів“ при *Epicedion*-і с. 221—34, де пояснені такі рідкі слова як *fortel*, *orszak*, *oszczep*, *proporzec*, *sprośny*, *surma*, *szwank*) і дуже радо подає *in crudo* жерела — хоч вони навіть не дають характеристичних подробиць — замість дати їх критику. В кінци се можна б дарувати авторови, бо се, мовляв, ще не викінчена праця.

Одного за те зовсім дарувати не можна, а се того, що автор дельтійше не прослідив самого характеру „реформи“ чи організації козацтва за Баторія: се ж так довго виславляляли літописці і нині ще се питанє має інтерес, отже треба було його конечно ближше роздивити в праці, що обговорює відносини короля до козаків. „Реформували“ козачину вже Жигимонт 1524 р. і Жигимонт Август 1572 р.

(с. 78 - 80, про проєкт старости Дашковича з 1533 р. і Жигимонта з 1541 р. автор не згадує): чи організація Баторія була продовженням таких проб, чи була переведена на іншій основі? Д. Стороженко бачить ріжницю від попереднього у тім, 1) що давніше давали на козака 10 зол., а Баторій давав 15 зол. й 2) що давніше відділи не мали спеціальної військової організації, а Баторій на угорській взорець утворив відділ з 500 людей і дав йому старшого, штаб і прапор (с. 80 - 81). Чи інших ріжниць вже не було? Чи нпр. присуд, котрому підпадали козаки, тепер не змінив ся? Питаня лишаєть ся без відповіді. З свого боку додамо замітку, що організація Баторія була безпосереднім продовженням Жигимонта Августа: вказує на се стилізація королівського писма з 16 вересня 1578, де Мих. Вишневецький дає ся козакам за „najwyższego sprawcę... na miejsce nieboszczyka Jerzego Jazłowieckiego“, що був начальником козаків за Жигимонта Августа (с. 72, пор. с. 79).

Неясно представляєть ся в книжці д. Стороженка й дальша історія відділу звербованого 1578 р.: знаємо лиш, що він існував ще 1581 р. (с. 86). Що ж було далі? Знаємо знов, що 1583 р. поручив король Янови Ожельському звербувати на службу 600 козаків (с. 109) і що сей відділ існував й 1584 р. (с. 110). Чи відділ Ожельського був утворений на місце відділу з 1578—81 рр., чи стояв побіч нього? Автор на се не відповідає, але можна б думати, що тамта організація заснітила ся і треба було зробити пову. За тим, що се продовжене тамтої організації, промовляло б число звербованих (600), рівне давнішому (500 чи 530). Тимчасом, дивна річ, й далі находимо на Україні на чолі якихсь відділів начальників відділу з 1578 р. Ще що до Янчи, котрий ходив 1583 р. на Ягорлик і за те був покараний смертю (с. 100—1, 105—6), можна сумнівати ся, чи се ідентична особа з Янчою Багером, писарем відділу з 1576 р.; за те нема сумнівів що до Оришевського. Він був іменованій 1578 р. заступником Мих. Вишневецького; 1585 р. він іде два рази з козаками на Очаків (с. 114—15), а 1585 р. виступає як „гетьман запорожський“ і заравом „слуга його королівської милости“ (с. 117). Варнає питанє, чи Оришевський робив походи 1585 р. за волею чи проти волі правительства, чи був на чолі королівського відділу, чи самозванчої ватаги? Коли припустити, що не був під королем, то як пояснити се, що він зарав потім зветь ся королівським слугою? Коли знов прийняти, що був начальником королівського відділу, то як собі пояснити існуванє відділу Ожельського? Суяно вражає се, що д. Стороженко, хоч два рази мав до діла з тим питанєм (раз в головній розвідці, другий раз в біографії Оришевського), не знайшов тут ніяких трудностей: він уважає (в біографії с. 239) мабуть відділ Оришевського

з 1585 р. ідентичний з відділом з 1578 р., а самого Оришевського в 1585 р. таким самим старшим чи гетьманом, яким був Вишневецький 1578 р.; існуванє відділу Ожельського 1583 р. він поминає мовчанкою. Ще одно. Побіч Оришевського 1585 р. згадує ся гетьман Мих. Ружинський (с. 114), а 1586 знов другий гетьман Богдан Микошинський (с. 115); таке сучасне існуванє двох гетьманів толкує автор загально, тим, що козаки рівночасно мусли робити кілька походів чи чого (с. 118); забуває одначе, що оден з тих гетьманів, Оришевський, по його думці був якраз начальником того королівського відділу (с. 259), яке ж становище займав супроти нього другий гетьман Ружинський чи Микошинський? Чи були собі рівнозначні, чи оден був залежний від другого, чи не знали себе зовсім, чи може лиш толерували? Автор каже, що одного і другого вибирали козаки, як треба було взяти ся до кількох ріжних справ (с. 118): чи обох їх, Оришевського і того другого, вибирали ті самі козаки, і саме: чи се були козаки з королівського відділу чи от просто „козаки“? — Вагалі, не можна сказати, щоб історія козаків за Баторія представляла ся „въ совершенно ясныхъ и опредѣленныхъ очертаніяхъ“ (с. 120).

Я ставив би справу гіпотетично так, що відділ сформований 1578 р. вже в найблизших роках розплив ся в масі козацтва. Причиною сього могло бути з одного боку нпр. те, що правительство не давало звербованим платні (як се пізнійше частенько бувало), з другого боку спричинити упадок відділу могло й те, що підчас московської кампанії ставали побіч нього інші відділи козаків і таким чином робили ся йому ніби рівнозначними: ріжниця між королівським і не-королівськими відділами затирала ся все більше — відділ королівський вертав до звичайного козацького життя. Правительство пробувало тому опирати ся: звідси вплив вербунок Ожельського 1583 р. Але загальна течія була вже за сильна і відразу певно зачала рвати з собою тих 600 людей. Яка вона була сильна, свідчить се, що потягла за собою й начальника колишнього відділу Оришевського. Він очевидно з сформованєм відділу Ожельського перестав вже й *de iure* бути начальником королівського відділу, як може вже від 1581 р. не був ним *de facto*. Але все таки не перестав бути ватажком якогось відділу, може й того самого, що перше був королівським, а тепер уважав користнійшою річею промишляти инакше на житє (походи в Крим за татарськими вівцями). Та попри се не забувано, що Оришевський колись був іменованій королем, за ним лишила ся хоч тіль урядовости: до нього „запорожського гетьмана“ як до „королівського слуги“ звертають ся з просьбами, вставити ся до короля (с. 117) і він дійсно 1587 р. як козацький заступник являєть ся на соймі до Варшави. Характеричне, що Оришевський вже не гладкий панок, як

ішов з королівського двора на Україну 1578 р.: він убраний по грецьки, сідає на землі по турецьки (с. 259)! Так само як відділ Оришевського потонув певно в козацькій масі і відділ Ожельського, а старший цього відділу (чи се був Ожельський, чи хто инший) ставав півлегальним ватажком-гетьманом. Коли було вже двох гетьманів з призначеною їм правительством властю, то дуже легко могли почувати за собою легальність й инші ватажки, що колинебудь входили в службу правительства — нпр. „гетьмани“ в московської війни — а за ними й всі инші. Чи ж не виглядає на дуже легального гетьмана Мих. Ружинський, що 1585 р. арештує убійників королівського посла і передає їх правительству? А преці він ані не був іменованій королем, ані не ввійшов в правительственну службу — лиш от так йдучи за загальним переконанєм, уважав своє становище легальним і супроти правительства, і навіть з сего згляду почував ся до обов'язків чести супроти короля. Свої думки поділив Ружинський „и зъ иншими козаками товаришми своими запорожскими“ (с. 113) — з усею козацькою масою. І так легко змогло виробити ся загальне пересвідченє, що правительство признає якісь права за козаками; тут і лежить корінь „Баторівної легенди“, легенди, що Баторій дав козакам усякі привілеї. Навіть, колиб се вже не виглядало на парадокс, можна завважити, що легендарне число Баторівного реєстру: 6000, відповідає загальному числу козаків, яке подає д. Стороженко в своїй розвідці (с. 119).

Історію Баторівної легенди д. Стороженко просліджує детально. Ся легенда була занотована (очевидно як історичний факт) аж в XVII в., і се двічі: Пясецьким 1645 р. і Грондским 1676 р.; оба варіанти досить різнять ся від себе. На Пясецькім знати вплив Гайденштайна і Бельського і загальні його згадки про козацьке жите можна прийняти з довірем; критика кладе своє veto лиш против висказаної ним думки, що за Баторія була „*militia Cosacorum melioribus legibus sociata*“ — бо взагалі „реформи“ не було — і що Трахтемірив дав король козакам на „*consiliorum et magistratus militaris sedem, ac argentarium, receptaculumque bellicorum apparatusum*“ (с. 122) — коли, мовляв, в дійсности в Трахтемірові був лиш військовий шпиталь (с. 74). Грондский знов користував ся оповіданнями козаків в обозі Хмельницького; у нього згадки про Трахтемірив нема, говорить ся за те про шеститисячний реєстр (стор. 126—7). Та оповіданє Грондского, хоч було нав'яне думками козацьких кругів, не мало впливу на пізніших літописців, бо аж до 1789 р. лежало в рукописи (с. 125); історикам козачини було звісне лиш оповіданє Пясецького. Уживав його С. Твардовский 1681 р., за тим пішов Грабянка 1710 р., що з козацьких традицій додав ще легенду про „бунчукъ и булаву, и на печати гербъ, рицарь зъ самопаломъ и на головѣ колпакъ

перекривленній“ і утворені королем козацькі уряди (с. 132). За руським перекладом Твардовського (Савицького в 1718 р. — с. 134) пішов Величко 1720 р. (с. 136), а за Грабянкою автор Краткого описанія Малороссії 1734 р. (с. 136—7), Лизогубовська літонись 1742 р. (с. 137). Симоновський в Краткое описаніє о козацкомъ малороссійскомъ народѣ 1765 р., Лукомський в Собраніє историческое 1770 р., автор Краткого лѣтоизобразительного описанія 1783 р. і Рігельман в Лѣтописнім повѣствованіи о Малой Россіи 1785—6 рр. (с. 138). У двох останніх історіях найшла ся ще нова легенда про заложенє Баторієм Батурина „для резиденції гетманской“ (с. 138). Вкінці короною цілого цього старого літонисаня а заразом майстерним обробленєм усіх Баторівних легенд стала Історія Русовъ (с. 142—6).

Історію критичних дослідів козачини за Баторія д. Стороженко пускає досить легко. Накидає ся лиш в сильними закидами на тенденційну „квівську історичну школу“ (с. 148) — та при тім не ласкав зацітувати одної праці сеї школи, наввати наввиско одного ученого; за те подьмізує в М. Любавским, що не належить до історичної школи — і що за тим іде — має бути більш безпристрасний (с. 149). З праць про „реформу“ Баторія цитуєть ся ще, хоч не критикуєть ся, *Kozaczyzna i legitymizm* Яблоновского (с. 121). Примітки до історії козачини проф. Грушевського автору не звісні.

Ів. Крип'якевич.

Włodzimierz Jarosz — „*Legenda Batoryńska krytyczny szkic z dziejów Zaporoża* (Kwartalnik historyczny, 1903 р. стор. 596—616).

Aleksander Jabłonowski — *Trechtymirów. Z powodu artykułu Włodzimierza Jarosza p. t.: „Legenda Batoryńska“* (ibid. 1904 р. стор. 487—490).

„Нарис“ д. Яроша являєть ся цілковитим протиставленєм висше обговореної праці д. Стороженка: коли там маємо саму лиш аналізу фактів, тут є і їх синтеза, загальний погляд; там веде ся річ широко і балакливо, тут усе ухоплене коротко і просто. Ми також приладимо ся до цього і як там трактували ми річ ширше, так тут діткнемо лиш найважнійшого.

Найважнійша річ і тут „реформа“. Д. Ярош завважає передовсім, що організацію Жигимонта Августа спинила смерть Язловецкого (с. 604) — гадка піднесена вже перше в Примітках проф. М. Грушевського (с. 10, Записки Н. Т. ім. Шевченка с. XXII, — своєю дорогою розвідка авторови неввісна); відновив сю організацію Баторій. Автор висловляє інтересний погляд, що королівська постанова обов'язувала до служби усіх козаків, а платню давало лиш за 500 людей (с. 604); так отже

реєстр королівських козаків, який маємо з 1581 р., був лиш фіктивний і не мав ніякого значіння: ті, що в ній записані, не мали ніяких особливих прав (с. 609). Як доказ на се дає автор передовсім стилізацію угоди з 16 вересня 1581 р. Дійсно там присилають послів „mołojcy zarogozcy z pośrodką siebie“ і заявляють королеви охоту служити; король влячно приймає їх („запорозьких молюців“ очевидно) заяву і становить Мих. Вишневецького старшим, „któremu hetman ich i inni sprawcy, także w szyscy mołojcy... mają być posłuszni“. Другим доказом має бути се, що дійсно в московській війні стають в поміч королеви всі козаки (більше як 3000). Та докази не зовсім переконують. Наперед, чому се король мав би переводити організацію таким незвичайним, штучним способом: давати гроші і сукно на 500 чоловіка, а в дійсності брати на службу кілька тисяч? Далі чи козаки згодили би ся на таку низеньку платню (козаків о московській війні бачимо більш 3000, а платня не доходила 8000 зол. — на одного козака виходило б — 2 зол.) та як ділили б сукно, що було вимірене на 500 чоловіка (ріęciset ludziom... suknie na giermak na każdą osobę)? Гроші і сукно йшли лиш для 500 людей, а не можна зовсім припускати, щоби ціла маса йшла на службу лиш для того, що якийсь вибраний кружок діставав особливі благодати. Стилізацію грамоти, що ніби то всі козаки обов'язані служити, треба уважати лиш побожним бажаням правительства; що се бажанє виповнило ся в московській війні, то мусли до того бути ще інші причини: окрема платня (Źród. dz. t. IX стор. 216), може дозвіл свободного грабованя і т. в.

З вищих заміток д. Яроша занотую одну. Угода з козаками з 16 вересня 1576 р. була по словам короля відновленєм організації Жигимонта Августа і при козаках лишали ся давні „вільности“: „mają mieć co mieli za świętej pamięci Zygmunta Augusta, króla i przodka naszego, tym kształtem i z tą wolnością, jako w ten czas było“. В дійсности козаки були позбавлені одної „вільности“: за Жигимонта Августа були вони під присудом Яна Бадовського, що був їх старшим і лічим більше; тепер старшим ставав Мих. Вишневецький, котрий повинн рівночасно уряд старости і то на козацькій території в Черкасах і Каневі. Через таке змішанє двох урядів козаки дуже легко могли перейти в старостинський присуд, як всі посполиті (с. 605).

Стата д. Яроша викликала замітку д. А. Яблоновського, котрої заголовок поданий вище. А. Яблоновский стає в обороні оповіданя Пясецького про Трахтемирів (ми се оповіданє зачитували в справозданю з праці Стороженка). Що в Трахтемирові було щось більше як шпиталь, се видно з оповіданя цісарського посла Дяссоти, що 1594 р. був висланий до козаків: він задержує ся тут не як в якимсь шпиталі, а приймає

його козацький атьтвант (гетьман). Інша звістка з 1617 р. каже, що тут „скликували ся і збирали до купи“ козаки. Таким чином звістки Пясецького, хоч і переборщені, не зовсім безпідставні.

Ів. Крипякевич.

Ор. Фотинскій — Волинскій релігійный вольнодумецъ XVII в. (Чтенія въ историческомъ обществѣ Нестора лѣтописца, кн. XVIII, стор. 71—102).

Автор отсеї статі знайшов у волинськїм епархіальнїм музеї екземпляр Острожської Біблії, куплений 1902 р. у житомирської міщанки Куликової, а на краях тої книги при ріжних місцях сьв. Письма інтересні приписки та уваги, писані в першій чверті XVII в. якимось не названим властивцем сеї книги. Виписавши і впорядкувавши ті приписки разом з відповідними до них текстами автор дає характеристику релігійних та по троха й суспільно-політичних поглядів їх автора. Він завзятий противник Риму, католицизма, пани, унії та єзуїтів, але рівночасно висловляє досить вільнодумні, протестантські погляди, що зовсім не підходять під православні догми. І так він радикальний противник шанованя ікон та мощів сьвятих і кількома наворотами глузує з православної Візантії, Болгарії та Москви, яких їх сьвяті, чудотворні ікони та незлічені мощі не спасли від Турків, Татар та латинників. Він виступає остро против обожаня сьвятих і відкидає тайну покаянн, вважаючи проклятими всіх тих, що узурнують собі право відпускати гріхи, право, яке має лише безгрішний Бог. Він виступає зазвато не лише против єзуїтів та уніяєських сьвященників, але також против православних єрархів, ченців та архимандритів за їх захланність та нетерпимість. І так до тексту прем. Соломон. гл. II: „Прїидѣте убо и поживемъ въ сущихъ благихъ; убожмєся зданїемъ, яко юность скорѣ“ наш вільнодумецъ приписує: „Цюта єзуитская власная, безъ мала не такаєжъ рѣская чернѣцовъ, же завше в неавности в них побожний, а пайбарѣй тотъ, хто бы их невожности и неправдѣ обличал; так ѿ нем завше рядат, якъ жидовские архieree ѿ пророкахъ божиныхъ, и ѿ самомъ Христѣ Бозѣ такає была мова. И пишѣ род поповский, плебанский, єзуитский и чернечий тож чинит и радит“. А до тексту Матв. XIII: „и блазняху ся о немъ“ наш автор додає: „Лєкавые дѣшѣ нечистого єзмѣнѣа и ѿ Христѣ блазнат сѣ, не толко ѿ добромъ чловѣкѣ; а то все чинѣть чернѣцѣ, поки видѣт лѣшого над себе, то причини находит и повѣдають: блазнимо ся! а людей простых и панов на него подводит, повѣдаючи на него, бы и пайсвѣтѣйшее дѣло дѣял, а ѿни мовѣт: соблазнител! Им безецным и Христос соблазном, а не только чловѣк добрый“.

Автор застановляє ся над віруваннями сього аноніма і виказує, що вони не підходили в повні ані до лютеранства, ані до протестантизму, ані до соцініянства. Найблизше на думку д. Фотинського підходять ті погляди до думок тих московських вільнодумців, що при кінці XVI і в початку XVII в. мусіли тікати з Московщини на литовську Русь, як ось ігумен Артемій, Федосій Косой, Матвій Башкін і т. и. В сьому погляді піддержує автора ще й та обставина, що наш анонім у своїх записках дуже часто і з певною симпатією згадує Москву і наводять не мало деталей з побуту та сучасної йому історії Московщини. Що сам він був Українець, доказує не лише мова його записок, але часті згадки про „милу Русь“, „нашу Малоросію“, про польського короля і польські порядки „у нас“ і т. и. Свій догад про вплив московських вільнодумців на нашого волинського аноніма подає автор статі як гіпотезу, якою будім то вияснював ся б „какъ особенный интересъ нашего автора къ Москвѣ и болѣе или менѣе близкое знакомство съ нею, такъ и особенности его религиозныхъ воззрѣній, характерныя именно для московскихъ религиозныхъ вольнодумцевъ. Въ противномъ случаѣ придется считать нашего автора самобытнымъ еретикомъ, незамѣтно для себя самого усвоившимъ нѣкоторые протестантскія доктрины и своеобразно ихъ развившимъ. Последнее предположеніе однако едва ли не болѣе трудно допустимо, такъ какъ не находитъ себѣ аналогій“ (стор. 96).

Против гіпотези д. Фотинського позволяю собі висловити свою власну, та поперед усього виясню, чому його гіпотеза не заспокоює мене. Найважійша річ: автор зупинив ся на голім твердженю, що протестантські думки волинського аноніма найблизше підходять до поглядів московських вільнодумців-емігрантів. Тимчасом про погляди тих емігрантів знаємо дуже мало, а те, що знаємо, власне зводить ся до того, що тлом їх поглядів був раціоналізм з домішкою містицизму, якого у нашого аноніма нема ані сліду. Наш анонім цікавить ся Москвою, се так, але хтож тоді не цікавив ся нею? Се ж була пора зараз по заколотах Самозванців; у Польщі, Литві і по українських землях скрізь ходили шляхтичі, козаки, Лісовички, мародери та всякі авантюристи, що бували в Московщині; хто знає, чи й сам автор, у якого чернецтво, також гіпотетично прийняте д. Фотинським, мені якось не хочеть ся вірити, не був у тім краю як чура, вояк або купець? Зрештою його знанє про Московщину, як видно в наведених д. Фотинським цитатів, зовсім не таке широке і глибоке, як би здавало ся: він знає деякі звичаї Москалів, їх забобнисть, пристрасть до ікон та святих власної продукції, цитує казку (не московського, а власне польського схолястичного походження) про Мосоха — предка Москалів, цитує витворені в Польщі легенди про отруєнє польським королем царів Шуйських, узятих у неволю Поляками, про жінку Бориса Годунова, що

будім то під'юдила свого мужа на замордованє царевича Дмитрія, — все те річи, які тоді кожний повторяв у Польщі.

Чи відкинувши гіпотезу про вплив московських емігрантів на волинського аноніма його погляди православно-протестантські лишать ся без аналогії? Мені здаєть ся, що ні. Серед українського міщанства, особливо у Львові ще в кінці XVI в. бачимо подібні появи, які для нас кристалізують ся (задля писаних свідочств) у особі Юрка Рогатинця. Його „цидула“ писана до константинопольського патріярха, його листи, ним писана частина „Братского устава“ Ставропігії, його „Чересторога“ і в загалі все, що знаємо про нього, характеризують його як горячого прихильника православя, але з досить помітними протестантськими домішками. Він противник ікон і аж до патріярха скаржить ся на еп. Балабана за те, що сей велів у Рогатині поставити в церкві ікону „Ветхого деньми“. Він противник влади духовенства і остро критикує як латинських так і руських попів. Він прихильник світської науки, бачить причину упадку руської держави в тім, що князі руські будували пишні церкви, наділяли їх скарбами та книгами оправленими в золото, що лише приваблювали грабівників, „а школь посполитыхъ не фундавали“. Ми знаємо, що він був центром більшого кружка людей, вільнодумців міщан, про яких іще коло 1620 року Касіян Сакович говорить з заістю як про „sekte Rohatyńców“. Ся духова течія серед нашого міщанства в початку XVII в. доси мало просліджена, та мені здаєть ся, що схарактеризований д. Фотинським волинський анонім далеко краще вкладаєть ся в рамки власне сего руху, ніж під впливи московських вільнодумців.

Ів. Франко.

Изъ прошлаго кievской епархіи (Кievскія Епархіальныя Вѣдомости, 1904).

Під таким заголовком майже в кождім числі „Вѣдомостей“ друкували ся короткі нариси з історії кievської епархіи при кінці 17 і на початку 18 в., в яких говорить ся про територію кievської епархіи в рр. 1685—6 (чч. 1—3), про прилученє західно-руської церкви до московського патріярхата за кievського митрополита Гедеона Святиполк-Чертвинського в 1686 р. (чч. 4—15), про повстанє заграничної частини кievської епархіи, яка після уложеня вічного мира між Москвою й Польщею 1686 р. остала під панованєм Польщі (чч. 15—16), про повстанє заграничних монастирів, їх число, управу і житє (чч. 24—30), про спір задля тих монастирів між кievським митрополитом і білоруським єпископом та про повільну передачу деяких із тих монастирів під юрисдикцію білоруських єпископів (чч. 31—33), про заграничні протопопії та варшавські капелянії, підвластні кievській митрополії (чч. 37

—39). Окремий відділ тих нарисів становить біографія митрополіта Гедеона Сьвятополк-Четвертинського.

Ю. С.

С. Θ. Платоновъ — Лекції по русской исторіи, вип. 4, Спб., 1904, ст. 607.

Як читаємо в заголовку, книжка повстала з лекцій, читаних проф. Платоновим в 1903—4 р. на петербургськiм університеті, вищих жіночих курсах, в воєнно-юридичній академії й академії генерального штабу. „Лекції“ дають повний курс „русскої“ історії від найдавніших її початків аж до епохи реформ царя Олександра II. „Лекції“ видав не сам автор, а один з його слухачів, до тогож іще не цілий текст друкований з власноручних скриптів автора, лишень подекуди і з записок його слухачів. Тим то і вияснює автор в вступнім слові те не рівномірне трактуванє поодиноких періодів і брак суцільности та викінчености цілого курсу. Тим самим автор заслонуєть ся перед закидами — найважнішими, які можна поробити до поодиноких місць його книжки.

Курс проф. Платонова розпадаєть ся на вступ і 3 глави. В першій обговореній період історії („русскої“ очевидно) від найдавніших часів аж до т. зв. „Смутного времени“ (часи Самозванців), в другій панованє трех перших Романовів, третя вкінці присвячена останньому періоду від епохи реформ Петра В. У вступі автор досить докладно подає розвій російської історіографії. В тексті автор ніде не послуґуєть ся відсилачами. Курс поданий як останній результат історичних дослідів.

Найбільше побіжно оброблена I глава. На початку автор коротенько згадує про несловянську колонізацію полудневих земель теперішньої Росії (українсько-руської території) зовсім не відріжняючи поодиноких періодів тої колонізації — просто забуває се лишень вичисленєм імен племен, які тут були (с. 49). Так само обійшов ся автор і з словянською колонізацією, не порушуючи жадних спірних питань в тій справі. Взагалі ж. автор о скілько з одного боку уникає власної полеміки з ріжними теоріями, так що нераз дуже трудно вироауміти його власну думку в тій або другій справі, о стільки знова сам від себе дає нічим не умотивані погляди зовсім суперечні иньшим. Так прим. при згадці про теорію Іловайского про словянське походженє Гунів говорить, що вони були монгольського походженя, хоч тепер вже вияснено, що вони були Турками¹⁾. Не піднесено тут рівнож поділу Венедів на Словян і Антів, хоть сей поділ має велике значінє²⁾. Про культуру Словян

¹⁾ М. Грушевський, Історія України-Руси т. I, вид. друге, с. 127. ²⁾ тамже с. 154—7.

автор держить ся посередньої дороги між теорією Шленера про дикарство Словян, а Забеліна про високу степень тієї культури (с. 51—2). Згадавши дальше про дві найважніші галузи господарства давних Словян: рільництво і торгівлю, автор переходить до двох голосних теорій (а радше полеміки між тими поглядами) — до теорії родового побуту первісних Словян і теорію задружно-общинну, при чім очевидно прихильность ся до сеї останньої (с. 55). Переходячи до початків Київської держави автор нарушує так зв. норманське питанє і огранічуєть ся вразу лишень на поданє аргументів про і contra норманської теорії. Одначе слідом по тім твердить, що товчок до витвореня київської держави, прийшов via Новгород, Смоленськ, і признає київську династію варяжською, хоч се питанє до тепер не рішене. Варяжські князі в свою дружиною були на його гадку тм чинником, який дав підставу до національного з'єдиненя поодиноких племен. Обговоривши трохи ширше християнізацію Руси і викликані нею реформи в дотеперішнім побуті, автор приходить до виводу, що завдяки князям і дружині і християнству можемо вже в XI в. назвати Київське князівство політичною формою одної народности (с. 70). Подавши короткий переґляд подій Київської держави до 1169 р. (здобутє Київа Андрієм Боголюбским), автор порушує два питаня: 1) що було причиною упадку Київської держави і 2) на якім принципі опирала ся єдність „Руської землі“. Присвятивши кілька уваг внутрішнім відносинам Руської держави в тім часі, автор іще раз стверджує, що „въ XII вѣкѣ окончателью опредѣлилась русская національность“ (с. 85), а разом з тим подає три чинники упадку „южнорусской общественной жизни“: усобиці, сторонні вороги і рватч людности в ріжні сторони (с. 86).

Дотепер все йшло гладко; упоравши ся з історією київського періода автор переходить до колонізації Володимирсько-суздальської землі. А що тутешні городи існували вже на початку історії Київської держави, тож автор був змушений на ново обговорювати в відносинах до сеї нової области те саме, що перед тим робив уже дотично „київського періода“. Згадавши коротко про нові для колоністів обставини житя на півночі, відмінні від тих, які були на полудни, автор стверджує, що наслідком сих обставин і змішаня колоністів-Словян з финськими племенами вступила відміна їх говору, фізіологічного типу, і „умового і морального складу осадників“. На підставі сього автор доходить до несподіваного для нас висновку, що тут витворила ся особна великоруська народність (с. 89) і, що за тим слідує, і дальший розвій північних князівств пішов зовсім відмінними дорогами, ніж се було на полудни. Від тепер автор вийшов, так сказати, на гладку дорогу і решту

книжки присвятив виключно історії тої осібної великоруської народности, а властиво її держави.

Та тепер сама собою насуваєть ся думка, що тут виходить велика суперечність, або що найменше неповність історії. Прецінь же автор в горі ствердив існуванє в XI в. одної народности (очевидно на всю Руську державу, а тим самим і на Володимирсько-суздальську волость), в XII в. є вже у нього одна „русска“ народність; в відки ж тепер взялась у нього нова великоруська народність, та й то зовсім не молодша від попередньої. Значить є дві народности, бо хіба годі припустити, що попередня зовсім затратила ся, от хоч би наслідком того, що людність розбігла ся. В яких відносинах стоїть „русска“ народність до великоруської і яким способом навязати історію першої народности до історії другої, годі сказати, бо ж на підставі книжки проф. Платонова трудно навязати самому, автор знова теж про се нічого не каже. Між тим він зовсім не ревінгує в „русскої“ народности, а зглядно з заселеної нею території, бо згадує про неї кількома словами при історії Литви (с. 110—15), а при нагоді обговорюваня справи сполуки України з Московщиною Переяславським договором посвячує тій території і народности навіть маленький розділ: „Главные моменты въ истории южной Руси въ XVI—XVII вв. (с. 336—46). Що правда, то з того не багато довідуємо ся. Автор посвятив тут найбільше уваги Берестейській унії і напорови католиків на православних, що головно, по думці автора, було причиною козацьких повстань проти Польщі (с. 342). Поява-ж знова козаків була викликана прибутєм Кризької орди. При вгадці про козаків (вольныя общины) автор повторяє стару байку про організацію козацтва Стефаном Баторієм, хоч се вже давно виказано, що всі ті „реформи“ Баторія були лишень повторенєм давнійших. Про народне повстанє в 1648 р. проф. Платонов сказав лишень тільки, що „войсковою писарь Богданъ Хмѣльницкій поднялъ возстаніе козачества, на его сторону стала вся Украина, поднялась вся народность“ (мабуть русска). По Зборівським договорі, з котрого обі сторони не були вдоволені, „востаніє поднялось снова и во главѣ опять былъ Хмѣльницкій“ (с. 344). Переяславським договором і згадкою про невідрадні відносини на Україні (война всѣхъ противъ всѣхъ) по смерті Хмельницького вичерпав автор усе те, що мав про „Южную и Западную Русь“ сказати. Вільше вже сеї справи не підносять, і до того, як бачимо з того представлення, особливо про Хмельниччину, автор мав не конче ясне понятє про тодішні відносини на Україні, а особливо про становище самого Хмельницького.

З того, що дотепер сказано, виходить, що будова книжки проф. Платонова зовсім схиблена. Хоч він виступив і з великим науковим апаратом, хоч як силкував ся надати своему курсови одну заокруглену

органічну цілість — то се йому таки не удало ся, бо й не могло. Я маю тут на думці той „київський період“. Автор як і взагалі російські історики, держав ся старої схеми укладу „русскої“ історії¹⁾ — історії, так сказати, обєдиненія, і ніяк не міг навязати того „періода“ до історії Московщини, як її продовженє. „Володимирсько-московська держава не була ані спадковницею, ані наступницею Київської, вона виросла на своїм корени, і відносини до неї Київської можна б скорше прирівняти нпр. до відносин Римської держави до її гальських провінцій, а не прємства двох періодів в політичнім і культурнім житю Франції“²⁾. Через те власне „Київський період“ і всякі „Главные моменты Южной и Западной Руси“ виглядають як непотрібна прищипка на історії Московщини. Спеціально, що до історії Київської держави і її початків автор не додав нічого нового. Противно через хибне поданє і замовчанє деяких спірних питань, або категоричне рішенє без очевидних доказів справ, які дотепер вважають ся не рішеними, автор виїс подекуди іше більше замішанє. За те історія Московщини, а головно декотрі періоди нпр. епоха реформ Петра оброблені дуже добре — та се вже до нас не належить.

Ів. Джиджора.

Россия — полное географическое описание нашего отечества (настольная и дорожная книга для русских людей), подъ редакціей В. П. Семєнова, том VII, Спб. 1903, ст. X + 518, том IX, 1905, ст. IV + 620.

Том VII — Малороссія і IX — Верхнее Подиѣпровье и Бѣлоросія — сеї великої, 22-томової публікації представлять для нас особливий інтерес тому, що займають ся в цілости або части територією земель українських, тому й варто їм посвятити кілька уваг. Том VII обіймає Україну лівобережну, губернії: Чернігівську, Полтавську, Харківську; том IX губернії: Смоленську, Витебську, Могилівську, Мінську (правобережній Україні буде присвячений осібий том). Поодинокі глави оброблені поодинокими або кількома авторами. Оба томи поділені на відділи, що йдуть в тім самім порядку: відділ I природа, II людність, III значнійші міста і місцевости. Знов глави йдуть в такім порядку: 1) оро- і гідрографія даної країни; 2) клімат; 3) флора і фауна; 4) історія і культурні здобутки; розмішенє людности по території, її етнографічний склад, побут і культура; 6) промисл і заняте населеня; 7) комунікації. Відділ III обіймає дві і три глави — опис городів і важійших місцевостей при них або поблизько них, а дорожосказом тут служать желізници.

¹⁾ М. Грушевський: Звичайна схема „русскої“ історії й справа раціонального укладу історії східнього словянства. (Отдѣльный оттискъ изъ сборника: „Статьи по славяновѣдѣю“ I.) ²⁾ тамже с. 2.

На зверх твір представляє ся гарно, прикрашений численними ілюстраціями, видами городів, типів людности, хатної і господарської обстанови. Текст доповнює ся спеціально *ad hoc* зробленими картографами, діаграмами, картами в красках, орографічними, геологічними, картами, що ілюструють якість ґрунту, розміщене рослинности, населення відповідно до народностей, віроісповіданя, густоти. Статистичні дані народности і віроісповіданя зладжені на підставі статистики з 1897, а тільки деякі з 1900 р.

Та при тій всесторонности твір не набирає наукової вартости через те, що авторів піде не можна контролювати: вони обговорюють і відносини геологічні і кліматичні і історичні події і т. п. не покликаючи ся при тім на жадне жерело ні працю, тільки наведено виказ праць для поодиноких розділів — на кінці кожного тому: том VII ст. 464—478; том IX ст. 575—584. Піднесу кілька заміток з історичного огляду обох країн в обох томах на доказ, що з наукового становища подекуди погляди авторів цілком недокладні, а принайменше баламутні.

Автор обговорює пр. доісторичну і історичну добу лівоб. України, пановань тут Скитів, Сарматів, Готів, Хазар, появу Слов'ян (т. VII ст. 64—5) і розвій їх до IX в., коли то зі сходу появили ся Гуни. Опісля з натиском підносять діяльність і значінє варяжських князів і тут являєть ся безоглядним прихильником варяжської теорії: „Къ этому времени относится призваніе варяжскихъ князей, которые взяли на себя объединительную задачу“. Варяжські князі — каже автор далше — стали поверх людности, „не смѣшиваясь съ нѣмъ“ (ст. 66) — та признає їм ціль (і осягненє її) — з'єдненє славянських племен (ст. 67). Обговорюючи розширенє християнства, автор каже: „В землі Сіверян воно розширило ся досить легко, очевидно уже знає людности“ (ст. 67); тимчасом знаємо, що так воно легко не йшло, та що коли можна говорити про розширенє християнства за Володимира, то можна тут думати хіба про міста, та й то Володиміру приходило ся вживати всякої форси; по селах же у східних Сіверян та Вятчів ще при кінці XI в. християнство і християнські обряди були тільки річю бояр і князів, людність сама жила собі і далше заховуючи поганські обряди та тільки помалу приймала форми голошені церквою. Описуючи напад Татар, автор статі зв'язує з ним цілковите винищенє всякого житя на лівобережю: „Татари разграбили і сожгли ея городи; запустѣніе нашей области завершилось“. Людність — каже він далше — розбігла ся звідти на півн. схід (отже теорія, що Подніпровє мало араву людність великоруську, котра аж по нападі Татар емігрувала на схід, лишаючи місце українській людности!) (Порівнай в сій справі Іст. Укр. Руси проф. Грушевського т. III с. 208—10 і 580—2). Так отже автор кладе колонізацію Українцями Подніпров'я

на в. XV—XVI, на часи переслідуваня некатоліків у Польщі (ст. 73), супроти чого „товпи невдоволених малорусів“ ішли на пограничє зі степом, що опустіло в часи татарського нападу“. Опісля автор характеризує козаччину і долю України по прилученю до Москви, як вона поволи тратила автономію, нім цілковито не була позбавлена всіх прав і привілеїв. (Цікаво зазначити і те, що автор діаграмами виказує різницю в арості людности перед знесенєм кріпацтва 47% і по знесеню — 1897 73% ст. 92). Заквестіювати треба і деякі місця з статі, в якій маюють ся звичаї і обичаї народні на Лівобережю (63—213, Глава IV). От приміром коли возьмемо з звичаїв весільних церемоній першої брачної ночі (ст. 119) — вона цілком виходить у автора так, як се малює Боплан в своїм Описі України з XVII в. Вже Боплан явище локальне, а може і з оповіданя переняте приложив яко строго заховуваний обряд для цілої України з XVII в.; автор статі про побут приложив ті Бопланові звістки і до теперішних Українців. Вагалі автор часто покликає ся на Боплана як на дуже авторитетне жерело.

В розділі про історичну долю горішнього Подніпров'я й Білоруси (т. IX) автор кладе правітчину руських Слав'ян на територію, яку ограничують Висла, Карпати, Дніпро, Припеть (ст. 57), тимчасом з більшою правдоподібністю приходить ся класти її на середнє Подніпровє, звідки далше йшла колонізація на схід і північ. Історію тих земель під правлінням литовських князів і опісля, коли вони стали складовою частю Литовсько-польської держави автор обговорює з найбільшою докладністю, так само відносини церковні, підносить шкідливий вплив роботи єзуїтів, через що Біла Русь звійшла поділена і ослаблена в склад московської держави (с. 104). Деякі похибки радше друкарські хіба як автора. Говорячи нир про Андрусівський договір (с. 394) автор датує його роком 1767 місто 1667, та каже, що Москві припала ціла правобережна (!) місто лівобережна Україна.

Цікаві деякі дані з глави V (Розміщенє людности); людність „Мадороссіи“ числить ся на 7½ мільона, з того Українців 84·9%, а по губерніям: в Полтавщині 97·6%, Чернігівщині 85·6%, Харківщині 69·5%. Жидів на території 1—15%. В статі про промисл і занятє (глава VI) автор зазначає, що Українець вістає вірним девізі: „нема то ремесло, як леміш та чересло“, та що крім управи рілі процвітає тут пасічництво і садівництво; з орної землі 72% автор рахує в руках дворян, 12·7% в руках селян (ст. 135), підчас коли на Білій Русі далеко більше її в руках селян, бо 36·22% (том IX ст. 228). В главі VII (Комунікація) автор підносить колишнє значінє рік та зазначає, що тепер вони звільні через вируб лісів. Обговорюючи сухопутні дороги, підносить значінє і розвиток чумацтва, яке тратить своє значінє з ширенєм желізниць.

В 1880-х рр. числело ся ще 210.000 чумаків (VII с. 223). Що до просвіти Біла Русь не стоїть вище українських губерній. Процент неписьмених в губерніях білоруських переважає 80%—85%, одна Смоленщина 76% (IX ст. 125); так само і в українських: Чернігівщина 82·4%, Харківщина 86·5%, Полтавщина 87·5% (т. VII. 84). (Обчислення зроблено з результатів бранки) Ті числа дуже відбивають від цензу Лотнішів, де вже в 1860 рр. не подибувано неписьмених так мужчин як і женщин (т. IX 208). Міста Білої Руси заповнені Жидами, автор подає при кождім місті їх число. Наведу кілька примірів: в Городку на всіх мешканців (6500) — жидів 4800; в Витебську на 81.000 мешк. — 40.000 жидів; Могилів на 46.000 м. — 24.000 жидів, Полоцк на 23.000 — 10.000 жидів. Навіть в меньших містах становлять вони 50%.

Гр. Г.

La Serbie à l'exposition universelle de 1905 a Liège, publié par le ministère de l'agriculture, du commerce et de l'industrie, Belgrade 1905, стр. VII+246.

Міністер рільництва і торгівлі С. Радованович видав з нагоди сербської вистави в Ліжі дуже гарну збірку статей інформаційного звісту, які припадуть ся кождому, хто схоче довідати ся про сучасний стан Сербської держави. Головну вагу кладеть ся на внутрішнє положенє краю, на його політичну та економічну організацію. В девяти розділах обговорено коротко але звязко організацію політичну і адміністративну (III Йованович, Хрестіч), державний бюджет (IV Йованович), рільництво, садівництво, управу винограду, плеканє худоби, інстигуції рільничі і товариства (V Люкічевич), лісництво і мисливство (VII Васіч), торгівлю мінералами (VIII Антуля) і взагалі торгівлю, промисл та комунікацію (IX Йованович, Хрестіч). Перші два розділи присвячені географії історії, мові, літературі і просвіті (Зрич) та людности, народній поезії і народнім звичаям (Троянович). Статя д-ра С. Трояновича написана дуже гарно, хоч, розуміеть ся, не порушує багато питань і не вибігає цілком поза рами короткої інформаційної праці. Найбільше місця відложено обговореню звичая святкованя „сляви“.

З. К.

Византійській Временникъ издаваемый при Императорской Академіи Наукъ подъ редакціею В. Э. Регеля, томъ IX. 1902, стр. XXIII + 696 + V таблиць; томъ X, 1903, стр. XXIV + 708 + 113 + 77; томъ XI, вып. 1—2, 1904, стр. 464 + XXXII + 63.

Византійський Временник належить до найліпше редагованих часописий взагалі і попри Byzantinische Zeitschrift став найкращим органом

византології. Кождий річник складаєть ся з трьох частий: 1) з розвідок і матеріалів, 2) з критики і бібліографії і 3) з дрібних заміток і з додатку, в якім друкують ся памятки. Особливо багатий відділ критики і бібліографії, що мабуть перевишшає повнотою і пляном подібний відділ в „Byzantinische Zeitschrift“ і орієнтує докладно про всі найновіші праці видані в Росії, Німеччині, Франції, Італії, Англії, Греції і Турції, Голяндії, Швеції, Португалії, в славянських землях і т. д. Попередні річники В. В., кінчаючи 1901, були обговорені в Наук. Хроніці; пізнійші через співзвученє своїх книжок зістали ся без обговорення:

Рік 1902. Ю. Кулаковскій, Друнгъ и друнгарій (с. 1—30) — слово друнгъ перейшло до Греків від Германів в III століттю і увійшло в кінець VI віка в загальне уживанє на означенє одного відділу армії в часі битви; друнгарій був титулом офіцера при кінноті, а крім того висшого урядника при гвардії і фльоті. J. Pargoire, Saint Théophile le Chronographe et les rapports avec saint Théodore studite (31—102). Е. Рѣдиль, Матеріали къ історіи византійського и древнерусского искусства. 1. Псалтыри собрания гр. А. С. Уварова въ с. Порѣчьѣ (с. 103—121): автор описує докладно Годунівську псалтир, писану в р. 1594—1600 (N 15 [564]), навіязуючи до студії Тіккаена „Die Psalterillustration im Mittelalter, Helsingfors 1895. в якій виправі обговорені всі славянські редакції, але про багато рукописий, між иньшим і про Годунівські псалтири, зачерплено звістки лише з других рук. Годунівська псалтир належить до типу монашого-богословського (по означеню Кондакова) і держить ся буквально византійських взірців подібно як і кївська з XIV ст. (в Общ. Любит. древней письм.). Нема в ній ніяких історичних або церковно історичних тем, нема також запозвнень зі старих псалтирей нпр. з Козьми Індікоплава, як се приліром бачимо в кївській рукописі. Усі мініятури зроблені по вказівкам сьв. отців і традиції і взяті більше зі старого завіта; з нового завіта виступає дуже часто Христос — в сьвятах і в сценах моралітичного характеру, які повторяють ся особливо часто. Годунівська рукопись представляє більше „руський“ шаблон і тим ріжнить ся від кївської, що придержуєть ся византійських прототипів. Дальше подає автор коротші замітки про а) Псалтир успенського Москов. Собора (Синодальна Бібл. N. 19), б) П. Архангелського Собора (N. 4), в) Пс. Троїце-Сергієвої Лаври (Моск. Дух. Акад. N. 20 [70]), г) Пс. Москов. Архіва заграничних і приходять через порівнанє до такого результату: Усі списки одної і тої самої редакції вийшли з одної роботи, роблені по одному шаблону і ріжнять ся тільки якістю роботи, більшою або меньшою ясністю кольориту. Для усіх рукописий була владжена одна передмова, в якій лишало ся місце для монастиря або

церкви. Ал. Лявріот (с. 122—137) подав 5 афонських грамот. Д. Айпаловъ (Синайскія ікони восковою живописи [с. 343—377]) описує 4 ікони, привезені В. Успенським з Сипайського монастиря і переховувані в Церковно-Археол. музею при кївській академії; добре виконані фототипії долучено до статі. Усі ікони не синайського походження: ікони мученика і мучениці треба зачислити до сирийсько-египетського циклу, а дві інші — Сергія і Вакха і Богородиці з дитятем до константинопольського часів Юстиніяна; ікона Івана мабуть александрийського походження. Н. Суворинъ друкує продовженіє і коєнє праці „Вѣроятный составъ древнѣйшаго исповѣднаго и покаѣннаго устава въ восточной церкви“ (378—417), в якій потую лиш виводи автора: „Найстаршою літературною памятою, що містить в собі покаєнно-ісповідний устав грецького Входу, треба уважати монахійське „ученіє отців“ з тим його продовженієм, яке доховало ся в першій із славянських перекладених уставів в рум. Кормчій N. 230. Дальшу формацію представляє монахійський Василій, іще вильшу моріновський Іван, що може бути Іваном Постником патріарха Калліста. Λέγος і Ἀπολοθία, а тим більше всякі „канонарії“. „помоканони“ і т. и. то лише пізнійші редакції і перерібки“ (стор. 414). Статя Хр. Лопарьєва, Бракъ Мстиславны (1122) буде обговорена окремо. Вкінці ще статя: L. Petit, Monodie de Nicetas Eugénianos sur Theodore Prodromes.

В відділі критики обговорені книжки Strzygowski'oro Orient und Rom (Айпалов, с. 138—152), В. Г. Бока: Matériaux pour servir à l'archéologie de l'Egypte chrétienne. Спб. 1901, і по російськи (Айпалов, с. 152—196), Sauerland'a і Haseloff, Der Psalter Erzbischof Egberts von Trier (Рѣдинъ, с. 198—216), Thumb, Die griechische Sprache im Zeitalter des Hellenismus, 1901 (Шестаков, с. 473—497), Крумбахера, Історія візант. літератури (А. Кирпичников, с. 497—505), Тіккалена, D. Psalterillustration im Mittelalter. В. I. Н. 3 (ib. с. 506—512), Λέγοι καὶ Ὁμιλία Φωτίου, Арістарха (С. Шестаков, с. 512—545). Відділ бібліографії приносить огляд творів, що появили ся в Росії (216—230 і 545—564) писаний Соколовом, в Германії (230—243 і 564—577, Меліоранский), у Франції (с. 243—255 і 577—588, Васілев), в Італії (255—261 і 589—599, Васілев і Пальмієрі), в Англії (с. 262—5 і 599—607, Васілев), в Греції і Турції (с. 266—291, А. Нападопуло-Керамево), в Голляндії, Швеції, Португалії (607—609, Васілев) і в славянських землях (с. 609—614, Яцимирського). В відділі заміток подані справозадава з засідань академії і наукових товариств, некрологи і дрібні звістки.

Рік 1903. В. Истринъ, Одинъ только переводъ Псевдокаллисфена, а древнеболгарская энциклопедія X вѣка иная (с. 1—30) Автор роз-

бирає статю Шахматова „Древнеболгарская энциклопедія X вѣка“, уміщену в VII томі „Визант. Временника“, що доводила таке: „В X в. була зложена в Болгарії велика енциклопедія з майже цілої тодішньої перекладної літератури; в Росії появилась вона не пізнійше XI віка і викликала ряд компіляцій, званих в части під іменем Еллиського і Римського літописця, в части під иньшими назвами“. Істрин спинює ся над поодинокими точками статі, висловлюючи погляди, виложені вже в його праці про Александрію: декуди слідно і малі відмінї, переважно в сторону результатів Веселовського; автор відступає приміром від свого погляду про народні перекази в Александрії і приймає, що перекази про каміння, о испытанії морской глубини і о вознесеніи Александра на небо взяті з жерела, яке не дійшло до нас. Поробивши ряд заміток, доповнень і поправок, відкидає автор гадку Шахматова, щоб не запутуватись в „лабиринтѣ протворѣчій и недоразумѣній“ (с. 28) і доходить до виводу, який зазначений в самім заголовку. А. Суворинъ, Къ исторіи нравственнаго ученія въ восточной церкви (стр. 31—62): в рукописнім кодексі монахійської бібліотеки N. 498 знайшов він статю: „Τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου καὶ τοῦ ἁγίου Ἰωάννου περὶ διαφόρων τρόπων σωτηρίας καὶ περὶ μετανοίας“, яку вже використав в части в статі „Къ вопросу [о тайной исповѣди и о духовникахъ въ восточной церкви] на підставі віденської рукописи. В обох рукописах полає ся десять способів спасення душі, що вказують тільки загальні моральні правди, одначе мають велику вартість, коли їх возьмемо як посередню стадію в розвою моральних поглядів грецької церкви і коли поглянемо на них в звязи з попередніми, грецькими статями того рода, а також з окремими місцями в творах церковних письменників Сходу і порівнаємо з аскетичним ідеалом сполуки з Богом, що розвив ся в монахій літературі Сходу, з науково-богословською наукою про тайну покаєння і з західно-європейською противністю, яка витворила ся між протестантизмом і католицтвом в питаню про віру і діла; усі ті точки порушує автор в трьох розділах, подаючи усюди в маркантних чертах розвій поглядів. З порівнаня усіх поглядів, почавши від Оригена, а скінчивши на Ник. Черногорцю виходить, що монахійська рукопись подає доволі влучне резюме всіляких способів спасенія, які коли небудь появляли ся в грецькій церкві. Висказані в ній погляди переняті чисто християнським духом „безъ тѣхъ искаженій и уродливостей, которыя послужили поводомъ для реформації XVI в.“ (с. 53—4). В додатку надруковано згадане Слово св. Атаназія і Івана „Πρόθεν ἐπιγνώσκει ὁ ἀνθρώπος, ὅτι συγχώρησεν αὐτῷ ὁ θεὸς τὰς ἀμαρτίας αὐτοῦ“ (с. 61—62). Ю. Кулаковскій, Византійскій лагерь коєца X вѣка (с. 63—90) — в статі подано 8 розділів з ановітного візантійського памятника „De castrametatione“ в російськім пе-

рекладі і вступ про табор взагалі, о скільки се можна було зробити на основі цього твору. Хр. Кучукъ Іоаннесовъ, Письмо Императора Іоанна Цимисхія къ армянскому царю Ашоту III (с. 91—101), переложене і пояснене в лігонисі Матвія Едеського в XII столітї 5) Σ. Σ. Παπαδημητρίου, 'Ο πρόδρομος του Μαρτιανού Κοδικος XI 22 (стор. 102—163). Статя А. Панадопуло Керамевса (с. 339—401) буде обговорена окремо. Того ж автора ще: Μάρκος Ξυλοκαράβης, вселенський патріарх, 1466—7 (с. 402—415). З великої праці М. Крашеникова О рукописномъ преданіи Константиновскихъ „извлеченій о послахъ“ (ἐκλογαὶ περὶ πρέσβευον) надруковано продовжене (розд. 2 і 3). P. Sophrone Petridés видає „Deux canons inédits de Georges Skylitzes“ (стор. 460—494).

В відділі рецензій між иншим критики на 1) Тураевъ, Исслѣдованія въ области агіологическихъ источниковъ исторіи Эіопіи, 1902, (с. 163—171, Меліоранскій), 2) Н. Vopel, Die altchristlichen Goldgläser, 1899 (с. 180—184 Вульф), 3) Her. Bourier, Über die Quellen der ersten 14 Bücher des Johannes Malalas. I Teil 1809, II Teil 1900 (с. 190—193, Васильевъ), 4) Gelzer, Die Genesis d. byzant. Themenverfassung. Leip. 1899 (с. 194—203, Васильевъ), 5) G. Schneider, Der hl. Theodor von Studion. Sein Leben und Wirken, Münster 1900 (с. 495—8, Pargoire), 6) Васильевъ, Византия и Арабы, 1902 (с. 507—516, Меліоранскій), 7) Fr. Pastrnek, Dějiny slov. apostolů Cyrilla a Methoda, 1902 (с. 517—532, Лавровъ: „Явившись послѣ изслѣдованія г. Ягича, книга г. Пастрнека можетъ быть интересна главнымъ образомъ чешской публикѣ... она не исчерпываетъ всей совокупности разнообразныхъ объясненій, высказанныхъ въ литературѣ по тѣмъ или другимъ частнымъ пунктамъ дѣятельности св. К и М.), 8) G. Schlumberger, L' époque Byzantine, 1900 (с. 632—5, Васильевъ), 9) Swarzenski, Regensburger Buchmalerei d. X u. XI Jh. 1901 (Рѣдинъ с. 538—542), 10) Holtzinger, Altchristliche u. byz. Baukunst, II Teil, 3 Bd. I H. 1899 (с. 543—6, Вульф) і 10) Dieterich, Untersuchungen zur Gesch. d. griech. Sprache von d. hellen. Zeit bis zum 10 Jhr. n Ch., 1898 (Παπαδημητρίου, с. 546—556). Бібліографія обіймає ті самі краї, що і в попереднім річнику. В відділі „Miscellanea“ уміщений цілий ряд заміток, з яких згадує лише дві найважійші. 1) К. Р. Замятка по поводу статьи г. Цвѣткова „Пѣсни св. Романа Сладкопѣвца на Страстную Седмицу въ русскомъ переводѣ“ (с. 280—1), 2) An. Palmieri, Decouvertes archeol. dans les catacombes romaines (с. 655—660). В „Приложеніяхъ“ надруковано: Actes de l' Athos. I. Actes de Xenophon, publiés p. R. Louis Petit (срт. 1—111) і II. A. du Pantocrator, того ж (с. I—XIX і 1—77).

Рік 1904, вип. 1—2 (3 і 4 до тепер не вийшов з друку): Крашениковъ, О рукописномъ преданіи Константиновскихъ „Извлеченій

о послахъ (продовжене, с 1—44). Г. Ильинскій, Къ исторіи славянскихъ азбукъ (стр. 45—48 + табл.): автор знайшов у коментарі Руперта Деуцкого до сѣв. Івана з XII ст., що переходуєть ся в Адмонтськїм бенедиктинськїм монастири в Сирії, таблицю з азбукою Індійців, Арабів, Латинян, Славян, Греків, Халдеїв і Жидів. Азбука Індійців се грецька уніціальна азбука, а перські букви представляють грецький курсив з малими змінами; в п'ятім ряді йде index clauzorum, що представляє дивну звуку грецьких уніціальних і курсивних букв з невзначними змінами. Таблиця Руперта не дає нам ніяких позитивних результатів, одначе „зістає ся поки що найстаршою (1113—1120) пробою представлення славянської азбуки“. Ю. Кулаковскій, Къ вопросу объ имени и исторіи Фемы „Опснкій“ (с. 49—62) — статя з нагоди Папченкового Памятника Славян в Бітанії. 4) Βέης, Βυζαντινὰ ἐπιγραφαὶ Γορτυνίας Δημητσάνα (стор. 63—72). Статя С. Панадимитріу, Бракъ русской княгини Мстиславны Добродѣи съ греческимъ царевичемъ Алексѣемъ Комниномъ (стор. 73—98) буде обговорена окремо. Вл. Сахаровъ, Опытъ изслѣдованія текста 'Εκ του Σπαρέα (с. 99—114). Між рецензіями занотую: 1) A. Venturi, Storia dell' arte italiana I, 1901 (с. 118—125, Рѣдинъ), 2) Jireček, Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters — I т. 1901, II т. 1903, III т. 1904 (с. 131—4 Ильинскій), 3) Kałużniacki, Werke... d. Enthyimius (с. 134—6, Ильинскій), 4) L. Clugnet, Bibliothèque hagiographique orientale, 1901—2 (с. 136—152, Хр. Лопаревъ), 5) Алмазовъ, каноническіе отвѣты Іоасафа, 1903, Неиздан. отвѣты конст. патр. Луки Хризоверга и митр. Родосскаго Нила, Одесса 1903 (с. 169—180, Красножонъ). Бібліографія подає огляд праць в розділах: теологія, філльологія і історія літератури, історія і географія (Васильевъ), право (В. Бенешевичъ), штука і археологія (Айналовъ и Рѣдинъ), славянські землі (Ільинскій), згадане праць, що появили ся в Турції і Греції, Арменії і Грузії (Джаваховъ), а вкінці літератури про Егіпцію і Коптів (Б. Тураевъ). В малих замітках більша статя S. Vaillhé, L' abbaye de grottaferata et son IX centenaire (с. 396—447). В „Приложеніяхъ“ друкує Louis Petit, Typikon de Grégoire Racourianos, pour le monastère de Petritzos (Bačkovo) en Bulgarie, стор. XXXII+63.

З. Кузеля.

Видання й статї обговорені в сім томі:

Часописи за р. 1904: Киевская Старина

Университетскія Извѣстія (київські)

Записки имп. харьковскаго университета

Труды Киевской Духовной Академіи

Київскія Епархіальныя Вѣдомости
 Волынскія Епархіальныя Вѣдомости
 Подольскія Епархіальныя Вѣдомости
 Черниговскія Епархіальныя Извѣстія
 Херсонскія Епархіальныя Вѣдомости
 Екатеринославскія Епархіальныя Вѣдомости
 Кишеневскія Епархіальныя Вѣдомости
 Полтавскія Епархіальныя Вѣдомости
 Курскія Епархіальныя Вѣдомости
 Воронежскія Епархіальныя Вѣдомости
 Холмско-Варшавскій Епархіальный Вѣстникъ
 Гродненскія Епархіальныя Вѣдомости
 Литовскія Епархіальныя Вѣдомости
 Полоцкія Епархіальныя Вѣдомости
 Христіанское Чтеніе
 Странникъ
 Вѣстникъ Европы
 Русская Мысль
 Русское Богатство
 Образованіе
 Ежемѣсячный журналъ для всѣхъ
 Русскій Вѣстникъ
 Вѣстникъ Самообразованія
 Вѣстникъ Воспитанія
 Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія
 Варшавскія Университетскія Извѣстія
 Ученыя Записки Имп. Казанскаго Университета
 Чтенія въ Имп. Общ. Исторіи и Древн. російскихъ
 Русскій Архивъ
 Русская Старина
 Историческій Вѣстникъ
 Всемирный Вѣстникъ
 Византійскій Временникъ
 Извѣстія отд. русс. языка и слов. имп. акад. наукъ
 Русскій филологическій Вѣстникъ
 Этнографическое Обзорѣніе
 Biblioteka Warszawska
 Krytyka
 Przewodnik naukowy i literacki
 Przegląd polski
 Przegląd powszechny

Kwartalnik historyczny
 Przegląd prawa i administracyi
 Pamiętnik literacki
 Wisła
 Lud
 Szazadok
 Történelmi Tár
 Ethnographia
 Archiv für slavische Philologie
 Byzantinische Zeitschrift

J. Talko-Hryncewicz — O domniemanych czaszkach Krzywicz, 1904.

-- Karaimi v. Karaici litewscy, 1904.

A. Sobolewskij — Zur Chronologie der Lautveränderungen, 1904.

K. Štrekelj — Der Ursprung des š-Lautes in einigen Casusformen des aksl. Comparativs und ѣs-Particips, 1904.

A. Belić — Zur Entwicklungsgeschichte der slavischen Deminutiv- und Amplificativsuffixe. Die Adjectiva, 1904.

H. Павловъ-Сильванскій — Символизмъ въ древне-русскомъ правѣ, 1905.

Г. Тельбергъ — Нѣсколько замѣчаній о междукняжескихъ сменахъ въ древней Руси, 1905.

К. Радченко — Эгюды по богомилству. Къ вопросу объ отношеніи апокрифовъ къ богомилству, 1904.

— „Епистолия о недѣлѣ“ по Филиппольскому и Бѣлградскому спискамъ, 1905.

A. Шахматовъ — Толковая Палея и русская лѣтопись, 1904.

П. Заболотскій — Къ вопросу объ иноземныхъ источникахъ „Начальной лѣтописи“, 1901.

H. Никольскій — Къ вопросу объ источникахъ лѣтописнаго сказанія о св. Владимірѣ, 1902.

L. Goetz — Die Zusammensetzung der sogenannten Pochwala преп. Θεодосію печерскому, 1904.

K. Mokłowski i M. Sokółowski — Do dziejów architektury cerkiewnej na Rusi Czerwonej, 1905.

A. Яцимирскій — Григорій Цамблакъ, очеркъ его жизни, административной и книжной дѣятельности, 1904.

W. Abraham — Udział Polski w soborze Pizańskim 1409, 1905.

A. Стороженко — Стефанъ Баторій и Диѣпровскіе козаки, 1904.

W. Jarosz — „Legenda Batoryańska“ krytyczny szkic z dziejów Zaporozża, 1903.

- A. Jabłonowski — Trechtymirów, 1904.
 О. Фотинский — Волынский религиозный вольнодумецъ XVII в., 1905.
 Изъ прошлого кievской епархіи, 1904.
 С. Платоновъ — Лекція по русской исторіи, 1904.
 Россия, полное географическое описание нашего отечества, т. VII і IX, 1905.
 La Serbie à l'exposition universelle de 1905 a Liège, 1905.
 Византийский Временникъ, 1902—1904.

	Корол
Записки Наукового Товариства імени Шевченка т. I—XXII, XXV—XXX, XXXIII, XXXIV, XXXVII—LXVII по 3 00, т. XXIII—IV 5 00, т. XXXI—II, XXXV—XXXVI по 5 00, комплети I—XX по 43 00, I—L по . . .	120 00
Збірник фільологічної секції т. I: Т. Шевченко, хроніка його життя, т. I., нап. О. Кониский, 3—, на ліпшій папері 4 00, в оправі . . .	5 00
т. II: Розвідки М. Драгоманова, про українську народню словесність і письменство, т. I. 3 00, на ліпшій пап. . .	4 00
т. III: Розвідки М. Драгоманова, т. . . папері . . .	4 00
т. IV: Т. Шевченко, хроніка його життя, т. II., нап. О. Кониский . . .	4 00
т. V: Про говор галицьких Лемків, нап. І. Верхратський . . .	5 00
т. VI: Посмертні праці М. Дикарева . . .	4 00
т. VIII—IX: Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850—1862 . . .	
Збірник історично-фільософічної секції т. I—IV розійшлися (Історія України-Руси, нап. М. Грушевський, вид. друге див.: М. Грушевський) . . .	4 00
т. V: Матеріяли до історії духового життя Галицької Русі XVIII—XIX в. . .	
т. VI і VII: Історія України-Руси, нап. М. Грушевський т. IV. 4 60, на ліпшій папері . . .	5 80
т. VIII: Історія України Русі, нап. М. Грушевський т. V ч. I . . .	4 80
Збірник математично-природописно лікарської секції, т. I. II, III і IX по 3— . . .	3 00
т. IV—VIII (вождий в двох окремих випусках) і IX—X по . . .	6 00
„Зоря“ письмо літературно-наукове р. II, V по . . .	10 00
„Зоря“ „ . . . р. VI, IX по . . .	
„Зоря“ літерат.-наук. ілюстроване р. XIII, XV, XVI, XVII і XVIII по . . .	12 00
Руська історична бібліотека:	
т. I. С. Качала — Коротка історія Русі . . .	2 40
т. II. М. Костомаров — Дві рус. народности, Федеративні засновники, Нарис народ. історії . . .	4 00
т. III, і IV. Д. Іловайський — Княжий період України-Русі . . .	6 80
т. V. М. Смирнов, М. Дашкевич, І. Шараневич — Монографії до історії України-Русі . . .	3 00
т. VI. Антонович Вол. і Іловайський Д. — Історія великого князівства литовського . . .	3 20
т. VII. Іван Линиченко: Суспільні верстви Галицької Русі XIV—XV в. . .	2 00
т. VIII. Розвідки про церковні відносини на Україні-Русі XVI—XVIII вв. . .	2 00
IX—XII. М. Костомаров — Богдан Хмельницький . . .	12 80
XIII. М. Костомаров — Гетьмановане Виговського і Ю Хмельницького XIV—XVI. М. Костомаров — Руїна . . .	3 20
XVII—XVIII. М. Костомаров — Мазани і Мазениці, В. Антонович . . .	8 40
Останні часи козаччини на Правобереж'ї . . .	6 60
XIX. Розвідки про народні рухи на Україні-Русі в XVIII в. . .	3 60
XX. Шульгин — Начерк Колітвіщини . . .	3 00
XXI і XXII. Розвідки про селянство на Україні-Русі в XV—XVIII ст. . .	5 00
XXIII і XXIV. Розвідки про міста і міщанство . . .	5 00
Інхрем Дж. Історія політичної економії . . .	4 00
Кавці Кароль, Народність і її початки . . .	0 60
Калитовський Ом. Др. — Матеріяли до літератури апокрифічної . . .	0 70
Кельнер Л. Др. — Історія педагогії . . .	1 20
Карев М. Фільософія історії . . .	0 25
Колесса Ол. Др. — Юрий Косован-Федькович . . .	0 60
Коліський О. Листи про Ірландію . . .	0 45
Конрад Й. Національна економія . . .	2 30
Костомарів М. — Руська історія в життєписах ч. II і III по . . .	1 00
Письмо до ред. Колокола . . .	2 00
Косовий А. Мусульманство і його будучність . . .	1 70
Левицький Нечуй І. — Сьвітгляд українського народу . . .	0 60
Левицький К. Др. — Німецько-руський правничий словар . . .	7 00
„Руська Правда . . .	1 00
Літературно-науковий Вістник, річна передилата 16 00, повні річніки 1899—1904 по 16 00, книжки V—XII за 1898, а додатком розпочатих у попередніх книжках статей . . .	12 00
Лисаць Ф. Про суть конституції . . .	0 20
Масарик Т. Ідеали гуманности . . .	0 20
Ж. Масперо. Старинна історія східних народів, т. I . . .	2 50
Матеріяли до українсько-руської етнології т. I і III. . .	11 00
„ т. II, IV—V і VII (містить монографію проф. Шухевича про Гуцулів) . . .	11 00

НБ ПНУС

249164

- Миколавич Я. — Опис каменецького повіту . . . . .
- Міцкевич А. До галицьких приятелів, зі вступом і поясненнями
Огопояський Ом. Др. Історія руської літератури т. II. 6-00, т. III. 8-00, т. IV
Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache
- Олександрович В. Риси Європи
- Онишкевич Г. — Руська бібліотека т. III
- Пам'ятки українсько-руської мови і літератури, т. I. Апокріфи старозавітні
" " т. II і III. Апокріфи новозавітні
- Павлик М. — "Про читальні" . . . . .
- " М. П. Драгоманов, его квілеї, похорон, автобіографія і спис творів
Якуб Іванович
- Партицький О. — Старинна історія Галичини . . . . .
- " Словянська держава перед двома тисячами літ
" Провідні ідеї в письмах Т. Шевченка
" Скандинавщина в давній Русі . . . . .
" Слово о полку Ігоревім
- Партицький О. Темні місця в Слові о полку Ігоревім . . . . .
- Правнич часопись, річник IV—V по 6 00, VI, VII — X по
Правнич бібліотека т. I вип. 1, т. II вип. 1 і 2
- Правнич і економічна часопись, т. I—III по 3-00, т. IV—V і VI—VII по
"Правда" письмо літературно-наукове в 1873, 76, 77, 79, 89—96 по .
" в р. 1878 2-00, річн. XIII в доповненем .
- Пулюк І., Непропаща сила . . . . .
- " Нові і перемінні звізди . . . . .
- Раковський І., Вік пашої землі . . . . .
- " Вулкани . . . . .
- Рудницький С. — Українські поязи в 1625—1630 р. . . . .
- " Руські землі Польської Корони при кінці XV в. . . . .
- Сеньобб Ш., Австрія в XIX ст. . . . .
- " Міжнародні революційні партії . . . . .
- Спис творів Ів. Франка за 25 літ його літературної діяльності . . . . .
- Стоцький С. — Буковинська Русь . . . . .
- Студинський К. Др. — Лірики, студія . . . . .
- " Пересторога, історично-літературна студія . . . . .
- Тей Г., Філософія штуки . . . . .
- Терлецький О. Москвофіли й народовці . . . . .
- Томашівський С. Народні рухи в Галицькій Русі 1648 р. . . . .
- " Податкові ухвали за Казимира Ягайловича в Польщі . . . . .
- " Київська Козачина 1855 р. . . . .
- " Маруся Богуславка в укр. літературі . . . . .
- Уайт Д. А., Ровній географічних поглядів . . . . .
- " Ровній астрон. поглядів . . . . .
- " Ровній поглядів на лихву . . . . .
- " Ровмови в Л. Толстим . . . . .
- Українсько-руська бібліотека т. I, 6 00, II, 4 00, IV, 3 00, оправні о 1 20 дорожні
- Уманець і Спілка — Словар російсько-український т. I—IV . . . . .
- Фер. Л. Будда і Буддизм . . . . .
- Феррієр Е. Дарвінізм . . . . .
- Флямаріон К. Про небо . . . . .
- Франко Ів. Нарис історії філософії . . . . .
- " Наші коляда . . . . .
- " Іван Вишенський . . . . .
- " Прє павщину і її знесенє 1848 р. . . . .
- " Хмельницина 1648—9 р. в сучасних віршах . . . . .
- " Слово о Лаваревї воскресенї . . . . .
- " Апокріфічне євангеліє Псевдо-Матвія . . . . .
- " Шевченко героєм польської революційної легенди . . . . .
- Целевич Ю. Др. — Історія Скиту Манявського . . . . .
- Целевич О. Причинки до зносин П. Дорошенка з Польщею . . . . .
- " Участь козаків в Смоленській війні 1633—4 рр. . . . .
- Цурат Чернеча республіка на Афонї . . . . .
- " "Чернець" Т. Шевченка, студія . . . . .

